

VBDO

Benchmark
Verantwoord Beleggen
door Nederlandse Pensioenfondsen
en Pensioenverzekeraars 2008

Benchmark Verantwoord Beleggen

door Nederlandse Pensioenfondsen
en Pensioenverzekeraars 2008

VBDO: Anne van Lakerveld en Kees Gootjes

In samenwerking met:

Profundo: Jan Willem van Gelder, Anniek Herder, Sarah Denie en Tove Antonissen

9 december 2008

---

*Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van
het ministerie van Economische Zaken, het ministerie van Buitenlandse Zaken (DGIS) en OxfamNovib.*

De verantwoordelijkheid voor de inhoud, conclusies en aanbevelingen ligt echter bij de VBDO.

© VBDO (Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling)

Postbus 504 4100 AM Culemborg, Nederland, telefoon: +31 (0)345 532653, fax: +31 (0)842 218746
e-mail: anne.vanlakerveld@vbdo.nl, www.vbdo.nl

1	Samenvatting	5
2	Inleiding	7
3	Pensioen in Nederland - verantwoord belegd?	9
3.1.	Het Nederlandse pensioenstelsel	9
3.2.	Organisatie van pensioenfondsen	10
3.3.	Beleggingsmix van pensioenfondsen	11
3.4.	Regulering pensioensector	13
3.5.	Mogen pensioenfondsen verantwoord beleggen?	13
3.6.	Maatschappelijke aandacht voor beleggingsbeleid pensioenfondsen	14
3.7.	Relevante Internationale initiatieven	15
3.8.	Gevolgen financiële crisis	17
4.	Onderzoeksdoel en onderzoeksmethode	18
4.1.	Onderzoeksdoel	18
4.2.	Onderzoeksgroep	18
4.3.	Onderzoekperiode	18
4.4.	Informatieverzameling	18
4.5.	Klankbordgroep	19
4.6.	Beoordelingsaspecten	19
4.7.	Scoremethodologie	20
4.8.	Beoordelingscriteria	20
5	Onderzoeksresultaten	28
5.1.	Onderzoeksrespons	28
5.2.	Bevindingen: (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid	29
5.3.	Bevindingen: Uitvoering	31
5.4.	Bevindingen: Verantwoording	36
5.5.	Totaalscore	37
6	Conclusie en aanbevelingen	41
6.1.	Conclusies	41
6.2.	Dilemma's	43
6.3.	Aanbevelingen	44

Bijlage 1 Profielen van bedrijfstakpensioenfondsen	46
1.1 ABP	46
1.2 BPF Bouw	48
1.3 BPF Detailhandel	50
1.4 BPF Landbouw	52
1.5 BPF voor het Levensmiddelenbedrijf	54
1.6 BPF Schilders	56
1.7 BPF Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf	58
1.8 Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	61
1.9 Pensioenfonds Horeca en Catering	62
1.10 Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	65
1.11 Pensioenfonds Metaal en Techniek	67
1.12 Pensioenfonds PNO Media	70
1.13 Pensioenfonds Vervoer	73
1.14 Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	75
1.15 Pensioenfonds voor de Woningcorporaties	76
1.16 Pensioenfonds Zorg en Welzijn	78
1.17 PME	80
1.18 Spoorwegpensioenfonds	83
Bijlage 2 Profielen van ondernemingspensioenfondsen	86
2.1 ABN AMRO Pensioenfonds	86
2.2 Ahold Pensioenfonds	88
2.3 Algemeen Pensioenfonds KLM	90
2.4 Pensioenfonds Akzo Nobel	91
2.5 Pensioenfonds Arcadis Nederland	93
2.6 Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	94
2.7 Pensioenfonds Hoogovens	96
2.8 Pensioenfonds ING	98
2.9 Pensioenfonds KPN	99
2.10 Pensioenfonds TNT	102
2.11 Pensioenfonds UWV	104
2.12 Pensioenfonds VolkerWessels	106
2.13 Pensioenfonds Wolters Kluwer	107
2.14 Philips Pensioenfonds	109
2.15 Rabobank Pensioenfonds	111
2.16 Shell Pensioenfonds	113
Bijlage 3 Profielen van beroepspensioenfondsen	116
3.1 Pensioenfonds voor Huisartsen	116
3.2 Pensioenfonds Medisch Specialisten	117
Bijlage 4 Profielen van pensioenverzekeraars	120
4.1 Achmea	120
4.2 AEGON	122
4.3 Delta Lloyd	124
4.4 Fortis	126
4.5 Nationale Nederlanden	129
4.6 SNS Reaal	131
4.7 Zwitserleven	134
Bijlage 5 Vragenlijst	136
Bijlage 6 Bronverwijzingen	139

1./ Samenvatting

Ondanks de huidige financiële crisis zet de ontwikkeling naar maatschappelijk verantwoord beleggen door in de Nederlandse pensioensector. Pensioenfondsen en -verzekeraars beseffen steeds meer dat zij een verantwoordelijkheid dragen ten aanzien van onderwerpen als klimaatverandering, biodiversiteit, wapenhandel en arbeidsrechten. Ze zijn bezig met het ontwikkelen van een goed (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid, en streven ernaar dit beleid te implementeren. Om te vergelijken en beoordelen wat iedere pensioenaanbieder op dit gebied nu precies doet, heeft de VBDO (Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling) in samenwerking met onderzoeksbureau Profundo voor de tweede maal een benchmarkonderzoek uitgevoerd naar het verantwoord beleggingsbeleid van inmiddels 43 pensioenfondsen en -verzekeraars. In totaal werkten 34 pensioenfondsen en -verzekeraars mee aan het onderzoek, een respons van 79%.

Eind vorig jaar bleek, een half jaar na de documentaire "Het Clusterbomgevoel" van het televisieprogramma Zembla in maart 2007, dat 26 van de 30 onderzochte pensioenaanbieders een verantwoord beleggingsbeleid aan het ontwikkelen waren. Die ontwikkeling heeft zich doorgezet: eind 2008 hebben 21 van de 43 pensioenaanbieders een verantwoord beleggingsbeleid ontwikkeld, en zijn nog eens 13 aanbieders met de ontwikkeling van beleid bezig.

Behalve in de ontwikkeling van beleid, valt er ook duidelijk vooruitgang te signaleren ten aanzien van de gebruikte instrumenten, die dit jaar door meer pensioenaanbieders ingezet worden dan vorig jaar:

- 28 (vorig jaar 12) pensioenaanbieders sluiten beleggingen in de wapensector of in individuele wapenbedrijven uit en nog eens 9 (vorig jaar 5) sluiten bedrijven uit op meerdere gronden (zoals kinderarbeid of milieuvervuiling);
- 13 (vorig jaar 3) pensioenaanbieders geven een duidelijke omschrijving van het gebruik van ESG-criteria in de aandelenselectie;
- 15 (vorig jaar 12) pensioenaanbieders stellen maatschappelijk verantwoord ondernemen aan de orde in gesprekken met de bedrijven waarin ze beleggen (engagement);
- Bij 9 (vorig jaar 6) pensioenaanbieders speelt duurzaamheid een rol bij hun stembeleid op algemene vergaderingen van aandeelhouders;
- 19 (vorig jaar 8) pensioenaanbieders investeren een klein deel van hun vermogen in duurzame energie, innovatieve schone technologie of microfinanciering.

Wat betreft het afleggen van verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid naar de deelnemers en andere belanghebbenden is er ook vooruitgang. Desondanks moet er nog veel gebeuren:

- De meeste pensioenaanbieders zijn niet duidelijk over de vermogensbeheerders die voor hen werken en over de mate waarin duurzaamheid een rol speelt bij de selectie; ;
- Slechts 9 aanbieders geven inzicht in hun uitbesteding én leggen vast hoe vermogensbeheerders aan hun maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn;
- 10 (vorig jaar 3) pensioenaanbieders gaan actief de dialoog aan met de samenleving over hun beleid;
- Slechts 8 (vorig jaar 5) pensioenaanbieders publiceren overzichten van de bedrijven waarin ze beleggen.

Beleid:

1. (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Uitvoering:

2. Uitsluitingen;
3. ESG-criteria bij selectie beleggingen
4. Engagement;
5. Stembeleid;
6. Duurzaamheidsfinanciering.

Verantwoording:

7. Transparantie over uitbesteding
8. Dialoog met de samenleving
9. Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Alle pensioenaanbieders hebben voor ieder van deze 9 beoordelingsaspecten een score gekregen tussen 1 en 5. Als op een vraag geen antwoord is gegeven werden 0 punten toegekend. De scores van de negen beoordelingsaspecten werden samengevoegd tot een totaalscore, met behulp van wegingspercentages. De totaalscore geeft dus aan welke pensioenaanbieders over de hele linie - inhoud, uitvoering en verantwoording - het beste verantwoord beleggingsbeleid hebben.

De hoogste totaalscores behaalden wederom de drie bedrijfstakpensioenfondsen Pensioenfonds Zorg en Welzijn (de nieuwe naam van PGGM), ABP en PME. Zij worden gevolgd door de nieuw onderzochte bedrijfstakpensioenfondsen Pensioenfonds PNO Media en Spoorwegpensioenfonds. Ondernemingspensioenfonds Shell Pensioenfonds en verzekeraars Achmea en Nationale Nederlanden scoorden het beste binnen hun groep pensioenaanbieders.

Maar ook voor de pensioenaanbieders met de hoogste totaalscores valt nog veel te verbeteren in de toepassing van de verschillende instrumenten: het uitsluitingsbeleid is vaak nog onvoldoende geoperationaliseerd, de integratie van ESG-criteria in de aandelenselectie is bij de meesten nog onvoldoende geïmplementeerd en middels een actiever stembeleid en engagement kunnen ze bedrijven meer stimuleren om maatschappelijk verantwoord te ondernemen. Ook de dialoog met verschillende maatschappelijke partijen kan verder versterkt worden. De transparantie van pensioenaanbieders - met name wat betreft de structuur van het vermogensbeheer en andere beleggingscategorieën dan aandelen - laat nog te wensen over.

De veel grotere groep van pensioenaanbieders die nog maar net - of nog steeds niet - begonnen is met verantwoord beleggen, kan deze benchmark gebruiken om hun verantwoord beleggingsbeleid vorm te geven, om geschikte instrumenten te kiezen en om op een transparante manier verantwoording af te leggen.

Deze tweede editie van de benchmark geeft een overzicht van de stand van zaken van duurzaam beleggen in 2008. De VBDO zal deze benchmark ook in 2009 en 2010 uitvoeren, zodat de inspanningen van de pensioenereld op dit terrein beter zichtbaar worden. De VBDO verwacht dat de positieve ontwikkeling met betrekking tot duurzaam beleggen bij pensioenaanbieders zeker doorzet. Zij wenst de pensioenaanbieders daarbij veel succes, en stelt haar expertise graag ter beschikking. Een eerste gelegenheid daarvoor zal een seminar over duurzaam beleggen voor pensioenaanbieders zijn, dat de VBDO in het voorjaar van 2009 zal organiseren.

2. / Inleiding

2007 was het jaar waarin het televisieprogramma Zembla nadrukkelijk de aandacht vestigde op het beleggingsbeleid van Nederlandse pensioenfondsen. Aan het eind van dat jaar voerde de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) - in samenwerking met onderzoeksbureau Profundo en de Consumentenbond - voor het eerst een vergelijkend onderzoek uit naar verantwoord beleggen bij 30 Nederlandse pensioenfondsen en -verzekeraars. Uit de studie bleek dat de kleine groep van pensioenaanbieders die al langer serieus bezig was met verantwoord beleggen een flinke stimulans had gekregen om het beleid sneller en ambitieuzer te implementeren. En de grote groep pensioenaanbieders die nog niet of nauwelijks met verantwoord beleggen bezig was probeerde snel de opgelopen achterstand in te halen.

2008 is het jaar waarin de financiële crisis wereldwijd tot uitbarsting kwam, wat ook grote gevolgen had voor de rendementen en dekkingsgraden van de Nederlandse pensioensector. Aan het einde van dit jaar publiceert de VBDO, opnieuw in samenwerking met onderzoeksbureau Profundo, voor de tweede maal een vergelijkend onderzoek naar verantwoord beleggen in de Nederlandse pensioensector. Deze studie beoogt meer helderheid te bieden over de huidige stand van zaken met betrekking tot verantwoord beleggen bij 43 grote pensioenfondsen en -verzekeraars. Heeft de positieve ontwikkeling die vorig jaar werd geconstateerd zich verder doorgezet, ondanks de huidige financiële crisis?

Die vraag is om twee redenen van groot belang. De Nederlandse pensioenfondsen beschikten in juni 2008 over een belegd vermogen van € 713 miljard. Pensioenfondsen en ook pensioenverzekeraars zijn daarmee prominente vermogensverschaffers en aandeelhouders van tal van binnen- en buitenlandse bedrijven. Die maatschappelijke rol zouden ze betekenis kunnen geven door de notoire milieuvuilers en mensenrechtenschenders hun kapitaal te onttrekken, door de grote middengroep van bedrijven te stimuleren om te investeren in duurzame productontwikkeling en productiemethoden, en door de echt innovatieve bedrijven makkelijker toegang tot kapitaal te bieden. Daarnaast is van belang dat de keuzevrijheid op de pensioenmarkt beperkt is. Nederlanders die in loondienst werken kunnen over het algemeen niet kiezen aan welk pensioenfonds of welke pensioenverzekeraar ze premies betalen. Ze zijn gebonden aan het fonds of de verzekeraar waar hun werkgever bij is aangesloten en kunnen dus niet overstappen naar een ander fonds of een andere verzekeraar die hen beter bevalt. Omdat werknemers niet met hun voeten kunnen stemmen moeten pensioenfondsen en -verzekeraars op andere manieren geprikkeld worden om een beleid te voeren dat sterk rekening houdt met de wensen en voorkeuren van hun deelnemers.

Om deze redenen heeft de VBDO deze studie ondernomen waarin 43 grote pensioenaanbieders op de Nederlandse markt met elkaar vergeleken worden. De vergelijking heeft betrekking op drie terreinen:

- Het verantwoord beleggingsbeleid zelf;
- De maatregelen die zijn genomen om het beleid uit te voeren;
- De verantwoording die wordt afgelegd aan deelnemers en andere betrokkenen.

De beoordeling geschiedt aan de hand van heldere beoordelingscriteria en de prestaties van de verschillende fondsen en verzekeraars worden onderling vergeleken. Daarmee wordt beoogd om pensioenfondsen en -verzekeraars te stimuleren om een duidelijk verantwoord beleggingsbeleid te ontwikkelen dat voldoet aan de verwachtingen van deelnemers en verzekerden en dat invulling geeft aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid.

De resultaten van het onderzoek worden in dit rapport gepresenteerd, samen met een aantal conclusies en aanbevelingen. In Hoofdstuk 3 wordt eerst een overzicht gegeven van de organisatie en omvang van de Nederlandse pensioensector en op wat uit eerder onderzoek al bekend was over het verantwoord beleggingsbeleid van Nederlandse pensioenfondsen en -verzekeraars.

In Hoofdstuk 4 wordt vervolgens de onderzoeksopzet en -methodologie besproken. De wijze van informatieverzameling en de gebruikte beoordelingscriteria worden toegelicht.

Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de onderzoeksresultaten, gegroepeerd rond de gebruikte beoordelingscriteria. Ook wordt vastgesteld welke pensioenfondsen en -verzekeraars koplopers genoemd kunnen worden op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen en welke pensioenaanbieders (nog) achterblijven.

Een gedetailleerd overzicht van de onderzoeksresultaten per pensioenfonds en pensioenverzekeraar vindt u in de bijlagen. Tenslotte worden in hoofdstuk 6 conclusies getrokken uit de onderzoeksresultaten en worden aanbevelingen gedaan hoe het verantwoord beleggingsbeleid van Nederlandse pensioenfondsen en -verzekeraars verder versterkt zou kunnen worden.

Dit onderzoek is mede mogelijk gemaakt door financiële steun van het ministerie van Economische Zaken, het ministerie van Buitenlandse Zaken (DGIS) en OxfamNovib. De verantwoordelijkheid voor de inhoud, conclusies en aanbevelingen ligt echter bij de VBDO.

3./ Pensioen in Nederland - Verantwoord Belegd?

3.1 Het Nederlandse pensioenstelsel

Pensioen is het inkomen dat mensen op latere leeftijd, als zij niet meer werken, ontvangen. Het Nederlandse pensioenstelsel dient ertoe om iedereen een pensioen te garanderen, vanaf zijn of haar 65e levensjaar of vaak al eerder. Net als in veel andere landen bestaat het pensioenstelsel in Nederland uit drie pijlers: ¹

- **de eerste pijler:** Algemene Ouderdoms Wet (AOW), die iedereen een basispensioen garandeert. Deze pijler heeft als doel om ten minste een basisvoorziening te scheppen waarmee armoede onder ouderen wordt voorkomen. De AOW wordt gefinancierd uit een omslagheffing waar alle inwoners van Nederland aan meebetalen;
- **de tweede pijler:** Collectieve pensioenregelingen die als secundaire arbeidsvoorwaarde worden afgesloten tussen werkgever en werknemer, ook wel aanvullende pensioenen genoemd. Het doel van de tweede pijler is om, samen met de eerste pijler, aan de begunstigde een redelijk inkomen te geven dat is gerelateerd aan het gedurende het werkzame leven verdiende salaris. Pensioen wordt opgebouwd bij een pensioenfonds of pensioenverzekeraar, waaraan de werkgever, de werknemer, of beiden premie betalen. Zo'n 95% van alle Nederlandse bedrijven heeft een pensioenregeling. De pensioenpremies worden belegd om uit de opbrengsten te zijner tijd het pensioen te kunnen betalen.
In Nederland wordt de tweede pijler vaak verplicht gesteld om een hoge mate van solidariteit te handhaven. Bovendien kan op deze manier voorkomen worden dat het pensioen een element van concurrentie op de arbeidsmarkt wordt, wat loononderhandelingen eenvoudiger en doorzichtiger maakt;
- **de derde pijler:** Vrijwillige pensioenregelingen die mensen individueel afsluiten met een pensioenverzekeraar. De derde pijler is bedoeld voor zelfstandigen of anderen die geen aanspraak kunnen maken op de tweede pijler en voor werknemers voor wie de eerste twee pijlers onvoldoende pensioen opleveren, bijvoorbeeld omdat ze vaak van baan veranderd zijn. Een individuele pensioenregeling wordt vaak een lijfrenteverzekering genoemd. Ook hier zorgt de betaalde premie voor een kapitaal waaruit het pensioen wordt betaald. Waar de eerste pijler uit de schatkist betaald wordt, is de tweede pijler vooral het domein van de pensioenfondsen. Particuliere pensioenverzekeraars domineren de derde pijler, maar spelen ook een rol in de tweede pijler. Kenmerkend aan pensioenfondsen is dat het op corporatieve leest geschoeide stichtingen zijn: werkgevers en werknemers vormen samen het bestuur. Pensioenverzekeraars zijn daarentegen particuliere ondernemingen, vaak onderdeel van grote verzekeringsconcerns.

Waar de eerste pijler uit de schatkist betaald wordt, is de tweede pijler vooral het domein van de pensioenfondsen. Particuliere pensioenverzekeraars domineren de derde pijler, maar spelen ook een rol in de tweede pijler. Kenmerkend voor pensioenfondsen is dat het op coöperatieve leest geschoeide stichtingen zijn: werkgevers en werknemers vormen samen het bestuur. Pensioenverzekeraars zijn daarentegen particuliere ondernemingen, vaak onderdeel van grote verzekeringsconcerns. In dit rapport is vooral de tweede pijler van het Nederlandse pensioenstelsel van belang. In financiële zin is dit de meest omvangrijke pijler en vrijwel alle Nederlandse werknemers hebben er mee te maken. De pensioenregelingen in deze tweede pijler worden verzorgd door vier soorten pensioenaanbieders:

- **bedrijfstakpensioenfondsen**, die het pensioen regelen voor de werknemers in één of meer bedrijfstakken (onderwijs, gezondheidszorg, metaal, etc.). Meestal is in de bedrijfstak deelname aan het bedrijfstakpensioenfonds verplicht gesteld. In principe zijn de pensioenen van alle werknemers en soms ook van zelfstandigen uit die bedrijfstakken ondergebracht bij dit bedrijfstakpensioenfonds. Eind 2007 telde Nederland 91 bedrijfstakpensioenfondsen.² Bij de koepelorganisatie Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB) zijn 82 bedrijfstakpensioenfondsen aangesloten die samen meer dan 75% van het aantal deelnemers in collectieve pensioenregelingen in Nederland vertegenwoordigen: 4,7 miljoen deelnemers, 6,8 miljoen gewezen deelnemers en ruim 1,2 miljoen gepensioneerden. Het gezamenlijk belegd vermogen van de bedrijfstakpensioenfondsen bedraagt ruim € 400 miljard.³

- **Ondernemingspensioenfondsen;** die het pensioen regelen van één specifieke onderneming of een groep ondernemingen. Eind 2007 telde Nederland 415 ondernemingspensioenfondsen.⁴ Bij de koepelorganisatie, de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF), zijn ruim 360 ondernemingspensioenfondsen aan gesloten met een gezamenlijk vermogen van € 200 miljard. Bij deze ondernemingspensioenfondsen zijn zo'n 900.000 deelnemers, ruim 500.000 gewezen deelnemers en 600.000 gepensioneerden aangesloten.⁵
- **Beroepspensioenfondsen;** die het pensioen regelen van zelfstandige beroepsbeoefenaars (dokters, accountants, advocaten, etc.). Nederland telde eind 2007 in totaal 13 beroepspensioenfondsen.⁶ De koepelorganisatie van deze - over het algemeen kleinere - pensioenfondsen is de Unie van Beroepspensioenfondsen (UvB). Het belegd vermogen van deze pensioenfondsen bedraagt ongeveer € 18 miljard. Bij deze beroepspensioenfondsen zijn zo'n 43.000 deelnemers, ruim 20.000 gewezen deelnemers en 18.000 gepensioneerden aangesloten.⁷
- **Particuliere verzekeringsmaatschappijen** die 46.000 directe regelingen uitvoeren voor kleinere bedrijven. Deze verzekeringsmaatschappijen zijn aangesloten bij het Verbond van Verzekeraars (VvV). Bij deze directe regelingen zijn zo'n 886.000 deelnemers en 267.000 gepensioneerden aangesloten.⁸ Halverwege 2007 waren in Nederland 72 levensverzekeraars actief, waarvan een groot deel ook pensioenverzekeringen aanbiedt.⁹ Welk deel van het belegd vermogen van de particuliere pensioenverzekeraars bedoeld is voor pensioenregelingen is onbekend. Wel is bekend dat de pensioenverzekeraars een aandeel van 12% hebben op de Nederlandse markt voor collectieve pensioenregelingen.¹⁰

3.2 Organisatie van pensioenfondsen

Hoewel hun aantal gestaag daalt, telde Nederland eind 2007 nog 559 pensioenfondsen.¹¹ Dit zijn allemaal zelfstandige stichtingen, die bestuurd worden door vertegenwoordigers van werkgevers en werknemers. Het besturen van een pensioenfonds is echter geen fulltime functie, de werknemersvertegenwoordigers zijn meestal in dienst van een vakbond en de werkgeversvertegenwoordigers van een bedrijf of een bedrijfstakorganisatie. Pensioenfondsen hebben ook niet veel werknemers, ze besteden vrijwel alles uit. Wel hebben de grotere pensioenfondsen nog een kleine staf die beleidsbeslissingen voorbereidt en toeziet op uitvoering van het beleid door externe partijen. Deze uitbesteding is verplicht gesteld in de nieuwe Pensioenwet, die in 2007 van kracht werd en die Europese regelgeving op dit gebied vertaalt in Nederlandse wetgeving.

Om oneerlijke concurrentie tegen te gaan mogen pensioenfondsen hun pensioenregeling niet meer zelf uitvoeren, maar moeten zij daartoe een contract sluiten met een zelfstandige uitvoeringsorganisatie. Tot eind 2007 voerden de twee grootste pensioenfondsen van Nederland, ABP en PGGM, het grootste deel van hun activiteiten (pensioenadministratie, vermogensbeheer) zelf uit. Maar sinds 2008 zijn die activiteiten uitbesteed aan zelfstandige uitvoeringsorganisaties, die echter wel voor 100% eigendom zijn van de pensioenfondsen. De uitvoeringsorganisatie van ABP heet APG (Algemene Pensioen Groep), maar bij PGGM heeft juist de uitvoeringsorganisatie de oude naam (PGGM) behouden terwijl het pensioenfonds is omgedoopt in Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW).

Veel andere pensioenfondsen hadden het beheer van de pensioenadministratie, inclusief de contacten met individuele deelnemers, al eerder uitbesteed. Dit is erg arbeidsintensief werk en vergt specifieke competenties, waardoor uitbesteding financieel aantrekkelijk is. Op deze markt zijn vooral verzekeringsmaatschappijen en enkele zelfstandige pensioenadministratiebedrijven actief. Daar voegen zich nu ook de uitvoeringsorganisaties APG en PGGM bij, die hun diensten ook aan andere pensioenfondsen aanbieden. De belangrijkste partijen op de markt voor pensioenadministratie zijn:¹²

- A&O Services
- APG

- Cordares (dochter van APG)
- Delta Lloyd
- ING Pension Services
- MN Services
- PGGM
- SPF Beheer
- Syntrus Achmea Pensioenbeheer
- TKP (dochter van Aegon)

Naast de pensioenadministratie moeten Nederlandse pensioenfondsen nu ook het beheer van hun vermogen uitbesteden. Veel pensioenfondsen deden dat al. Voor deze uitbesteding bestaan verschillende modellen. Al het vermogensbeheer kan worden uitbesteed aan één vermogensbeheerder, die zelf in alle beleggingscategorieën de beleggingen beheert. De grootste speler op dit gebied is de Britse vermogensbeheerder Barclays, die € 65 miljard beheert voor 90 Nederlandse pensioenfondsen. Andere partijen zijn de Amerikaanse vermogensbeheerders State Street en Goldman Sachs.¹³

Het vermogensbeheer kan ook op een getrapte manier worden uitbesteed: het zogenaamde fiduciair beheer wordt aan één partij uitbesteed, die verantwoordelijk wordt voor het beleggingsresultaat. De fiduciair beheerder op zijn beurt schakelt dan weer andere vermogensbeheerders in, die een mandaat krijgen voor een bepaalde beleggingscategorie (aandelen, obligaties, vastgoed, etc.), soms ook verder beperkt tot een bepaalde geografische regio. Zo wordt voor iedere beleggingscategorie een aparte vermogensbeheerder geselecteerd, die zijn sporen in die beleggingscategorie verdiend heeft. Veel van deze vermogensbeheerders zijn afkomstig uit de Verenigde Staten of Groot-Brittannië. De fiduciaire beheerders zijn vaak dezelfde bedrijven aan wie ook de pensioenadministratie is uitbesteed, of zusterbedrijven daarvan. Maar uitbesteding van het fiduciair beheer aan grote buitenlandse vermogensbeheerders komt ook voor.

Tenslotte zijn er nog allerlei tussenvormen mogelijk. De uitvoeringsorganisaties APG (van ABP) en PGGM (van PFZW) werken met een tussenvorm: zij beleggen het grootste deel van het vermogen van de twee pensioenfondsen zelf, maar treden ook op als fiduciair beheerder van mandaten aan vermogensbeheerders in specifieke beleggingscategorieën. Het feit dat alle Nederlandse pensioenfondsen het beheer van hun beleggingen in aandelen hebben uitbesteed aan een of meerdere vermogensbeheerders, maakt het niet eenvoudig om te achterhalen in welke bedrijven ze precies beleggen. Ook is het de vraag hoeveel invloed zij hebben op het (verantwoord) beleggingsbeleid van deze vermogensbeheerders.

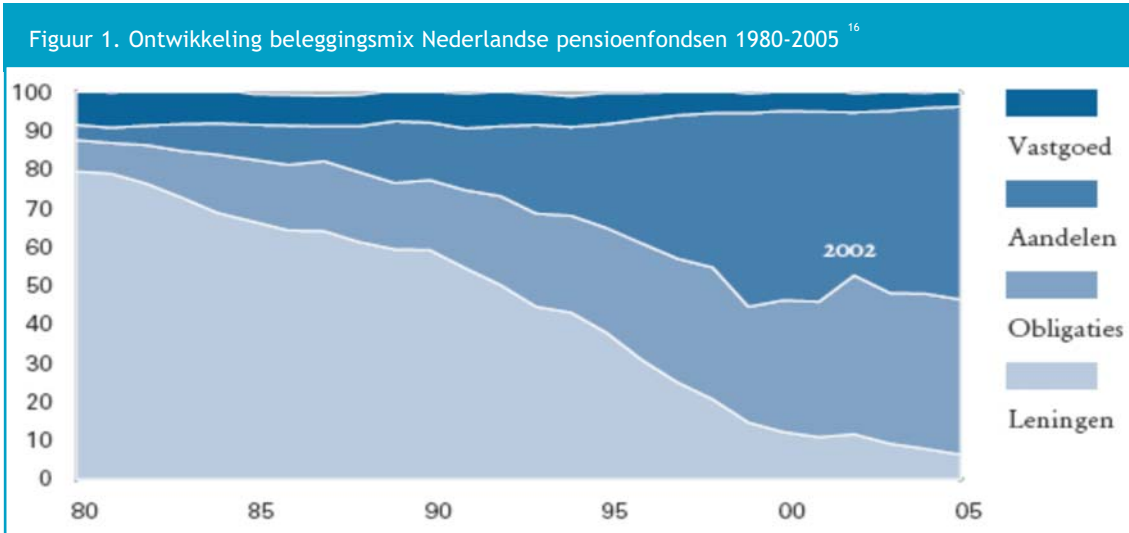
3.3 Beleggingsmix van pensioenfondsen

De Nederlandse pensioenfondsen beschikten halverwege 2008 over een belegd vermogen van € 750 miljard.¹⁴ Om aan hun toekomstige pensioenverplichtingen te kunnen voldoen, beleggen pensioenfondsen de premies van hun deelnemers. Om risico's te spreiden en om op de lange termijn een optimaal rendement te behalen, spreiden pensioenfondsen hun beleggingen over verschillende categorieën: aandelen, obligaties, leningen, vastgoed, e.a. Zo ontstaat een beleggingsmix, die voor ieder pensioenfonds weer anders is. Hoewel dat niet voor alle pensioenfondsen in dezelfde mate hoeft te gelden, is de gemiddelde beleggingsmix van de Nederlandse pensioenfondsen in de afgelopen 25 jaar sterk veranderd, zoals blijkt uit Figuur 1. Die veranderingen kunnen als volgt worden samengevat:¹⁵

- Het aandeel van beleggingen in aandelen is sterk gegroeid, van 7% in 1985 naar 52% in 2007, met name omdat aandelen op de lange termijn hogere rendementen opleveren dan andere beleggingscategorieën;
- Het aandeel van (onderhandse) leningen is sterk afgenomen ten gunste van aandelen en obligaties. Dat komt omdat de Nederlandse overheid sinds 1993 voor langlopende financiering uitsluitend gebruikt maakt

van obligaties in plaats van onderhandse leningen. Voor pensioenfondsen is dit aantrekkelijk, want obligaties (en aandelen) zijn meer liquide dan leningen. Ook het aandeel hypotheekleningen is teruggelopen omdat pensioenfondsen door securitisatie hun hypotheekportefeuille omzetten in (meer liquide) obligaties;

- Ook het aandeel vastgoed is afgenomen, omdat pensioenfondsen nu minder rechtstreeks investeren in vastgoed en meer in de aandelen van beursgenoteerde vastgoedfondsen, wat meer liquide is.

De door Figuur 1 geïllustreerde ontwikkeling zet nog steeds door, zoals blijkt uit de cijfers van de Nederlandsche Bank over de beleggingsmix van Nederlandse pensioenfondsen in juni 2008 (zie Tabel 1).

Tabel 1. Belegginmix pensioenfondsen (juni 2008) ¹⁷

Beleggingscategorie	Belegd vermogen	
	miljoen €	%
Aandelen	375.830	52%
Obligaties	268.788	37%
Leningen	48.601	7%
Onroerend goed	18.196	2,5%
Totaal	713.415	100%

Wat niet blijkt uit Figuur 1 is dat in de beleggingsmix ook een sterke geografische verschuiving heeft plaatsgevonden: terwijl in 1985 nog maar 8% werd belegd in het buitenland gold dat in 2005 al voor 76% van de portefeuille. Deze verschuiving heeft deels te maken met de introductie van de Euro in 2002, waardoor het eurogebied nu de feitelijke thuismarkt voor de beleggingen van pensioenfondsen is (binnen dit gebied is er immers geen additioneel koersrisico). In de categorie obligaties is daarom driekwart belegd in het eurogebied. Maar in de categorie aandelen is er echt sprake van een internationale oriëntatie, aangezien tweederde van de portefeuille is belegd buiten het eurogebied.¹⁸

3.4 Regulering pensioensector

De belangrijkste wet voor de Nederlandse pensioensector is de nieuwe Pensioenwet, die op 1 januari 2007 van kracht werd. Deze wet vervangt de Pensioen- en spaarfondsenwet maar de principes die ook aan de Pensioen- en spaarfondsenwet ten grondslag lagen veranderen niet. Uitgangspunt is dat pensioen een arbeidsvoorwaarde is. Werkgevers en werknemers, vertegenwoordigd door de sociale partners, blijven de eerstverantwoordelijken voor het tot stand komen van pensioenen. Ook onder de nieuwe Pensioenwet bestaat er geen verplichting voor werkgevers om met de werknemers een pensioenovereenkomst te sluiten. Hebben werkgever en werknemer een pensioenovereenkomst gesloten, dan stelt de Pensioenwet echter wel voorwaarden waaraan de pensioenafspraken moeten voldoen. Eén van die voorwaarden is dat de pensioenovereenkomst moet worden ondergebracht bij een pensioenfonds of verzekeraar (artikel 23 Pensioenwet). De Pensioenwet stelt vervolgens eisen aan de wijze waarop het fonds of de verzekeraar te werk gaan. Op de naleving van de voorschriften in de Pensioenwet houden De Nederlandsche Bank (DNB) en de Autoriteit Financiële Markten (AFM) toezicht.¹⁹

De nieuwe Pensioenwet versterkt de ontwikkeling naar een verscherpt toezicht van deze toezichthouders op de beleggingsrendementen van de pensioenfondsen. Deze rendementen bepalen de dekkingsgraad, de mate waarin zij naar alle waarschijnlijkheid aan hun toekomstige pensioenverplichtingen kunnen voldoen. Bovendien bepalen deze rendementen of de deelnemers kunnen rekenen op indexatie van hun pensioenuitkering, zodat deze meegroeit met de inflatie. Als extra impuls kreeg de Nederlandse pensioensector bij de Kamerbehandeling van de nieuwe Pensioenwet de verplichting opgelegd om binnen een jaar een nationaal pensioenregister (op Internet) te ontwikkelen dat pensioengerechtigden in één oogopslag een overzicht geeft van de pensioenaanspraken die ze door de jaren heen hebben opgebouwd. Daaraan wordt ook een indexatielabel gekoppeld dat op een simpele manier (bijvoorbeeld door kleurcodes) aangeeft hoe groot de kans is dat iemands pensioen mee zal groeien met de prijsstijgingen.²⁰⁵

3.5 Mogen pensioenfondsen verantwoord beleggen?

In snel tempo - maar grotendeels onopgemerkt - zijn de Nederlandse pensioenfondsen invloedrijke aandeelhouders geworden van duizenden bedrijven, in binnen- en vooral ook buitenland. Pensioenfondsen zouden hun rol als vermogensverschaffer en aandeelhouder kunnen gebruiken door notoire milieuvervuilers en mensenrechtenschenders hun kapitaal te ontzeggen. Maar ook door de grote middengroep van bedrijven te stimuleren om te investeren in duurzame productontwikkeling en productiemethoden en door de echt innovatieve bedrijven makkelijker toegang tot kapitaal te bieden. Gezien het sociale karakter en de lange termijn doelstellingen van pensioenfondsen, ligt het ook voor de hand dat zij een dergelijke rol zouden spelen. Maar mogen ze dat ook?

Door velen in de pensioensector is lang geredeneerd dat een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid strijdig zou zijn met de primaire taak van pensioenfondsen, het zorgen voor een goed en waardevast pensioen van de deelnemers. Deze zogenaamde fiduciaire verantwoordelijkheid zou op gespannen voet staan met een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid, waarvan aangenomen werd dat het tot lagere financiële rendementen zou leiden. Deze aanname is om verschillende redenen aanvechtbaar.

In oktober 2005 toonde Freshfields Bruckhaus Deringer, een van de grootste advocatenkantoren in de wereld, in een rapport voor het UNEP Finance Initiative aan dat de fiduciaire verantwoordelijkheid van pensioenfondsen in verschillende jurisdicties verschillend wordt geïnterpreteerd. Deze verantwoordelijkheid dwingt pensioenfondsen echter nergens om alleen met financiële criteria rekening te houden.²¹

Dat geldt ook voor de nieuwe Pensioenwet, hoewel daarin niet expliciet op het onderwerp verantwoord beleggen wordt ingegaan. In artikel 135 van de Pensioenwet is wel bepaald dat een pensioenfonds een beleggings-

beleid voert dat in overeenstemming is met de 'prudent person' regel. Daarmee wordt voldaan aan de eisen die de Europese Pensioenrichtlijn stelt aan het beleggingsbeleid van pensioenfondsen. De 'prudent person' regel houdt in dat het vermogen van pensioenfondsen en -verzekeraars moet worden belegd in het belang van de aanspraak- en pensioengerechtigden. Een pensioenfonds mag als belegger of aandeelhouder geen belangen najagen die niets te maken hebben met de pensioenrechten of -aanspraken van de deelnemers. Deze beperking leidt er echter niet toe dat een pensioenfonds geen rekening mag houden met niet-financiële factoren. Zolang het dienen van ideële, niet-financiële belangen maar niet zodanig de overhand krijgen dat het beleggingsbeleid niet meer leidt tot een aanvaardbaar risicorendementsprofiel.

In de praktijk zal het voeren van een verantwoord beleggingsbeleid niet snel leiden tot een onaanvaardbaar risicorendementsprofiel. Daarbij moet bedacht worden dat een verantwoord beleggingsbeleid vorm krijgt in verschillende instrumenten. Van sommige van deze instrumenten, zoals het stembeleid of het engagement-beleid is zonder meer duidelijk dat ze geen negatieve invloed hebben op de beleggingsrendementen. Van andere instrumenten, zoals het betrekken van ESG-criteria bij de aandelenselectie, zou dat wel kunnen gelden. Elke inperking van het beleggingsuniversum zou theoretisch kunnen leiden tot lagere beleggingsresultaten. Maar omgekeerd zou een grotere aandacht voor het sociale- en milieubeleid van bedrijven - dat ook invloed heeft op de financiële rendementen van bedrijven - tot betere beleggingskeuzes kunnen leiden.

Onderzoek door wetenschappers en aandelenanalisten op dit gebied heeft nog niet tot een eenduidige uitkomst geleid, met name als het gaat om de effecten op de lange termijn. Omdat verantwoord beleggen een betrekkelijk recent verschijnsel is, zijn er eenvoudigweg te weinig empirische gegevens voorhanden. Sommige onderzoeken duiden erop dat het betrekken van ESG-criteria bij de aandelenanalyse tot betere beleggingsresultaten leidt, andere onderzoeken laten geen verschil zien. Dat het tot duidelijk slechtere beleggingsresultaten zou leiden, zoals veel pensioenfondsen lang aannamen, wordt vrijwel door geen enkel onderzoek ondersteund.

3.6 Maatschappelijke aandacht voor beleggingsbeleid pensioenfondsen

In de publieke opinie begint het verantwoord beleggingsbeleid van pensioenfondsen langzamerhand meer aandacht te krijgen. Deze ontwikkeling kreeg in 2006 een impuls naar aanleiding van het optreden van enkele Amerikaanse hedge funds bij het Nederlandse bedrijf Stork. Tot verbazing van velen bleken deze hedge funds, die opsplitsing van Stork bepleitten wat mogelijk tot veel banenverlies zou kunnen leiden, in belangrijke mate gefinancierd te worden door Nederlandse pensioenfondsen.²⁴

Corporate governance onderwerpen krijgen al enige jaren meer aandacht, sinds de totstandkoming van de Code Tabaksblat (ook bekend als de Nederlandse Corporate Governance Code). Dit is een gedragscode voor beursgenoteerde bedrijven met als doel een betere transparantie, betere verantwoording van bestuur en beloning, en het versterken van de positie van aandeelhouders. Verschillende organisaties van Nederlandse institutionele beleggers, zoals Eumedion en het Governance Platform, stimuleren nu grote (Nederlandse) bedrijven om zich aan deze corporate governance richtlijnen te houden.

Veel minder aandacht hadden institutionele beleggers voor sociale- en milieuonderwerpen. Een onderzoek van de VBDO in maart 2006 naar de jaarverslagen van pensioenfondsen leverde teleurstellende resultaten op. Slechts een handjevol pensioenaanbieders verschafte informatie over duurzaam beleggen.²⁵ Maar in april 2006 stelde de Toekomstagenda Milieu dat het Nederlandse kabinet "de ontwikkeling en toepassing van duurzaamheidscriteria door banken en private investeerders (tevens pensioenfondsen) een impuls wil geven".²⁶ En een in februari 2007 gepubliceerd rapport dat in opdracht van het ministerie van Economische Zaken het Nederlandse MVO-beleid evalueerde, deed de aanbeveling om "partijen die een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het activeren en ondersteunen van bedrijven waar het gaat om MVO, zoals lagere overheden,

NGO's, kennisinstellingen, financiële instellingen (waaronder pensioenfondsen die ook een directe link met werknemers bij overheden hebben) en consumentenorganisaties, de mogelijkheden te bieden hun specifieke rol zo goed mogelijk uit te voeren.”²⁷

In april 2007 werd het onderzoek “De Kracht van Pensioenfondsen” van prof.dr. Harry Hummels, hoogleraar Ethiek, Organisaties en Samenleving aan de Universiteit van Maastricht, gepresenteerd. Deze studie, die werd betaald door de vakcentrales FNV en CNV, de brancheverenigingen VB en OPF en de ministeries van Economische Zaken en VROM, concludeert: “Pensioenfondsen nemen anno 2007 verantwoord ondernemen serieus als onderdeel van hun beleggingsbeleid.” Maar de studie signaleert ook: “Implementatie staat veelal nog in de kinderschoenen. Wie dan vanuit het gezichtspunt van de deelnemers kijkt wat er gebeurt, constateert dat de goede intenties nog niet op grote schaal zijn omgezet in concrete daden.”²⁸

Een sterke stimulans kreeg deze ontwikkeling in maart 2007 door de documentaire “Het Clusterbomgevoel” van het televisieprogramma Zembla. De documentaire maakte duidelijk dat het vermogen van enkele grote pensioenfondsen onder andere belegd wordt in bedrijven die zeer milieuvriendelijk zijn, die betrokken zijn bij kinderarbeid of die controversiële wapens zoals landmijnen en clustermunitie produceren. Veel pensioenfondsdeelnemers reageerden verontwaardigd en verschillende media besteedden de daaropvolgende weken aandacht aan het beleggingsbeleid van pensioenfondsen.

De koepels van pensioenfondsen - de Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB), de Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (OPF) en de Unie van Beroepspensioenfondsen (UvB) - grepen deze maatschappelijke onrust aan om de discussie met hun leden over verantwoord beleggen te intensiveren. Al in april 2007 publiceerde de VB een eerste handleiding “Maatschappelijke belangenafweging en transparantie in het beleggingsproces”.²⁹ In mei 2007 werd door de drie koepelorganisaties een gezamenlijke commissie ingesteld om pensioenfondsen te ondersteunen bij het formuleren en uitvoeren van beleid op het terrein van verantwoord beleggen en de verantwoording daarover. In november 2007 publiceerde deze commissie zijn eindrapport “De gearriveerde toekomst - Nederlandse pensioenfondsen en de praktijk van verantwoord beleggen”. Het rapport biedt besturen van pensioenfondsen handvatten om invulling te geven aan verantwoord beleggen. Het rapport bevat concrete aanknopingspunten voor het ontwikkelen van een visie, het formuleren van beleid, de uitvoering van dat beleid en de verantwoording daarover.³⁰

Ook de vakbeweging, die vertegenwoordigd is in de besturen van de meeste pensioenfondsen, besteedde na jaren van stilte weer aandacht aan dit onderwerp. In november 2007 lanceerde de vakcentrale FNV een concreet 10-puntenplan voor verantwoord beleggen door pensioenfondsen. Tegelijk deed de FNV een oproep aan pensioenfondsen om hun beleggingen in Total, Chevron en SBM Offshore terug te trekken, als deze hun activiteiten in Birma niet stoppen en de banden met het militaire regime niet verbreken.²¹

De Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB) publiceerde in maart 2008 een boekje met elf interviews met prominente Nederlanders over de maatschappelijke rol van pensioenfondsen en maatschappelijk verantwoord beleggen. De VB wil de discussie blijven voeren over dit onderwerp, met de fondsen, maar ook met haar maatschappelijke omgeving.³² En de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) organiseerde in juni 2008 een seminar over verantwoord beleggen door pensioenfondsen, waarin in workshops op verschillende instrumenten verder werd ingegaan.

3.7. Relevante Internationale initiatieven

Om pensioenfondsen tot een duurzamer beleggingsbeleid te stimuleren, gaat deze paragraaf in op internationale initiatieven op het gebied van verantwoord beleggen door pensioenfondsen en andere institutionele beleggers. Het gaat om initiatieven van overheden, van de sector zelf en van maatschappelijke organisaties. Het overzicht is niet uitputtend, maar noemt wel de meest bekende voorbeelden wereldwijd.

3.7.1. *UN Principles for Responsible Investment*

In mei 1992 werd door de UNEP, het milieuprogramma van de Verenigde Naties, het UNEP Finance Initiative gelanceerd. Sindsdien hebben 160 banken, verzekeringsmaatschappijen en andere financiële instellingen uit de hele wereld een van de twee verklaringen van het UNEP Finance Initiative ondertekend, waarin ze toezeggen milieucriteria in al hun bedrijfsactiviteiten te integreren. UNEP FI organiseert allerlei bijeenkomsten en werkgroepen om de ondertekenaars te helpen deze doelstelling in de praktijk te brengen.³³ Een van deze werkgroepen richtte zich in juli 2004 expliciet op de beleggingssector: vermogensbeheerders, beleggingsfondsen en pensioenfondsen. Dit mondde in april 2006 uit in de UN Principles for Responsible Investment, die werden gelanceerd door VN-secretaris Kofi Annan. De ondertekenaars beloven om voortaan “rekening te houden met milieu-, sociale- en governance-onderwerpen in hun beleggingsbeslissingen”. Het uitsluiten van bepaalde bedrijven op grond van milieu-, sociale- en governance-normen (negative screening) wordt niet expliciet genoemd in de Principles, maar valt natuurlijk wel onder de brede omschrijving “rekening houden met ...”.

De UN Principles for Responsible Investment waren in mei 2008 door in totaal 362 organisaties ondertekend, een verdubbeling ten opzichte van het jaar daarvoor, waarvan 133 institutionele beleggers (pensioenfondsen en verzekeraars), 152 vermogensbeheerders en 77 dienstverlenende organisaties. Samen beheren deze partijen een belegd vermogen van ongeveer US\$ 15.000 miljard. Tot de ondertekenaars behoren de Nederlandse pensioenfondsen ABP, PFZW, PME en PNO Media, en de vermogensbeheerders ABN AMRO Asset Management, Robeco en SNS Asset Management.²⁴

3.7.2. *Enhanced Analytics Initiative*

Het Enhanced Analytics Initiative (EAI) is een coalitie van vermogensbeheerders en pensioenfondsen die proberen te stimuleren dat aandelenanalisten meer aandacht besteden aan niet-financiële criteria (op het gebied van governance, milieu, arbeidsverhoudingen, etc.) in hun onderzoeksrapporten. Aandelenanalisten werken bij investeringsbanken en gespecialiseerde aandelenhandelaars. Hun analyses en aanbevelingen worden verspreid onder particuliere en institutionele beleggers, en bepalen in belangrijke mate in welke aandelen beleggers geïnteresseerd zijn. De deelnemers van het EAI beloven minimaal 5% van hun researchbudget te besteden aan rapporten van aandelenanalisten die bewezen hebben op een goede manier rekening te houden met niet-financiële criteria. De leden van het EAI beheren een totaal vermogen van € 1.800 miljard. Tot de leden van het EAI behoren de Nederlandse pensioenfondsen ABP en PFZW, en de Nederlandse vermogensbeheerders Robeco en SNS Asset Management.³⁵

3.7.3. *Carbon Disclosure Project*

Het Carbon Disclosure Project is een gecoördineerde, internationale poging van pensioenfondsen en andere institutionele beleggers om druk uit te oefenen op het klimaatbeleid van de bedrijven waarin ze beleggen. Het Carbon Disclosure Project richt zich op het in kaart brengen van de emissies van broeikasgassen van beursgenoteerde bedrijven, en hun initiatieven om deze te verminderen.

3.7.4. *Institutional Investor Group on Climate Change (IIGCC)*

De Institutional Investor Group on Climate Change (IIGCC) is een netwerk van pensioenfondsen en andere institutionele investeerders dat analyses stimuleert die het inzicht in de gevolgen van klimaatverandering bevorderen, en bedrijven en markten waarin leden investeren stimuleren om minder CO₂ uit te stoten.

3.7.5. *Verenigde Naties Global Compact*

Het Verenigde Naties Global Compact werd in juli 2000 in het leven geroepen als internationaal initiatief dat bedrijven en VN-organisaties, vakbonden en het maatschappelijk middenveld moet verbinden in de bevordering van tien beginselen op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieubescherming en corruptiebestrijding. Doelstelling is integratie van de tien beginselen in de activiteiten van het wereldwijde bedrijfsleven, en de bevordering van acties ter ondersteuning van de VN-doelstellingen. Naleving van de tien principes van Global Compact gebeurt op vrijwillige basis.

3.7.6. *Andere internationale richtlijnen*

Andere internationale richtlijnen die richtinggevend kunnen zijn voor het verantwoord beleggingsbeleid van pensioenfondsen zijn onder meer:

- International Corporate Governance Network - principes (ICGN principes);
- OESO beginselen inzake corporate governance;
- OESO richtlijnen voor multinationale ondernemingen;
- Global Reporting Initiative richtlijnen (GRI-richtlijnen);
- Universele Verklaring van de Rechten van de Mens;
- Verdrag voor de Rechten van het Kind;
- Verklaring inzake de Fundamentele Principes en Rechten op het Werk (van ILO);
- Verklaring van Rio inzake Milieu en Ontwikkeling.

3.8. **Gevolgen financiële crisis**

Na 11 september 2001 zakten wereldwijd de beurskoersen in en kregen de pensioenfondsen te maken met dalende rendementen. In de jaren daarna hebben ze, daartoe sterk aangespoord door De Nederlandsche Bank, hard gewerkt om hun dekkingsgraad weer op een aanvaardbaar niveau te brengen en - waar mogelijk - indexatie van de pensioenuitkeringen te bewerkstelligen. De - tot maart 2007 - vrij geringe aandacht van Nederlandse pensioenfondsen voor maatschappelijk verantwoord beleggen hing mede samen met de grote nadruk die de sector en de toezichthouder in die periode legden op het herstel van dekkingsgraden.

Het is daarom de vraag wat de huidige financiële crisis zal betekenen voor de aandacht van Nederlandse pensioenfondsen voor maatschappelijk verantwoord beleggen. De Nederlandse pensioenfondsen kunnen naar eigen zeggen nog wel voldoen aan hun verplichtingen, maar moeten wel al diep in hun reserves tasten. De dekkingsgraden zijn in het derde kwartaal van 2008 fors gedaald, maakten de fondsen in oktober bekend. De kwartaalcijfers bewijzen tegelijkertijd het nut van de reserves die de afgelopen jaren zijn opgebouwd, zegt de Nederlandse Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (VB). Pensioenfondsen zijn ingeteerd op de reserves, maar ze kunnen de financiële crisis het hoofd bieden: de pensioenen in Nederland zijn niet in gevaar.³⁶

Maar het is wel de verwachting dat een deel van de gepensioneerden in Nederland in 2009 geen of slechts een gedeeltelijke verhoging van de pensioenuitkering ter compensatie van de gestegen prijzen kan verwachten. Dit geldt ook voor het opgebouwde pensioen van werknemers.³⁷ Of de indexatie voor 2009 wordt geschrapt is echter nog niet zeker, want de toezichthouder De Nederlandsche Bank (DNB) heeft de pensioenfondsen aangeraden meer tijd te nemen voor de indexatiebeslissing. Veel pensioenfondsen geven hieraan gehoor en melden op hun websites dat de indexatiebeslissing pas in december wordt genomen.³⁸ DNB heeft bovendien in november 2008 de pensioenfondsen in beginsel uitstel verleend ten aanzien van het indienen van herstelplannen tot 1 april 2009. Pensioenfondsen moeten doorgaan met de voorbereiding van noodzakelijke maatregelen. DNB gaat er daarbij vanuit dat het inzetten van 'zwaardere maatregelen' altijd aan de toezichthouder wordt voorgelegd.³⁹

Betekent dit dat de Nederlandse pensioenfondsen hun recent toegenomen aandacht voor maatschappelijk verantwoord beleggen weer zullen laten verslappen? Het is nog te vroeg om daarover te oordelen, maar organisaties als de International Corporate Governance Network (ICGN) en de UN Principles for Responsible Investment zien in de kredietcrisis juist een stimulans voor hernieuwde aandacht voor goed bestuur en verantwoorde beleggingen. Tijdens een bijeenkomst van UN PRI in Genève begin november hebben een aantal sprekers gesuggereerd dat "bredere toepassing van verantwoord beleggen op alle kapitaalmarkten ertoe kan leiden dat de financiële rendementen voor beleggers herstellen, dat een uitweg uit de huidige financiële crisis gevonden wordt en dat bredere duurzaamheidsdoelstellingen, waaronder armoedebestrijding, bevorderd worden."⁴⁰ En in een verklaring roept de ICGN leiders op om de versterking van corporate governance als onderdeel te zien van de maatregelen om het vertrouwen in de markt terug te winnen. Daarbij kunnen aandeelhouders een leidende rol spelen, vooropgesteld dat zij daarvoor de mogelijkheden krijgen.⁴¹

4. / Onderzoeksdoel- en onderzoeksmethode

4.1. Onderzoeksdoel

Het doel van de “Benchmark verantwoord beleggen door Nederlandse pensioenfondsen en pensioenverzekeraars 2008” die de Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) onderneemt in samenwerking met onderzoeksbureau Profundo, is om de pensioenaanbieders en hun verzekerden inzicht te bieden in de stand van zaken op het gebied van (maatschappelijk) verantwoord beleggen bij de grootste pensioenaanbieders in Nederland. Deze vergelijking biedt de pensioenaanbieders een onafhankelijk instrument om te toetsen in hoeverre hun (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid aan de maatschappelijke verwachtingen voldoet en hoe het afsteekt ten opzichte van het beleid van hun collega’s en concurrenten. Ook voor de verzekerden, die op de pensioenmarkt over het algemeen niet vrij zijn in hun keuze van een pensioenfonds of pensioenverzekeraar, biedt dit inzicht in het beleid van hun pensioenaanbieder.

Vorig jaar publiceerde de VBDO de eerste “Benchmark verantwoord beleggen door Nederlandse pensioenfondsen en pensioenverzekeraars”. Dit rapport is de tweede editie en de komende jaren zal de benchmark opnieuw uitgevoerd worden. Uiteindelijk hoopt de VBDO met deze benchmarks te bevorderen dat zoveel mogelijk Nederlandse pensioenaanbieders een goed (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid ontwikkelen, dit beleid consequent en met gebruik van meerdere instrumenten implementeren, en daarvoor transparant en duidelijk verantwoording afleggen.

4.2. Onderzoeksgroep

Voor het onderzoek zijn de grootste pensioenfondsen en -verzekeraars van Nederland geselecteerd, gemeten naar het aantal verzekerden en hun belegd vermogen. In 2007 werden 30 pensioenaanbieders onderzocht en in 2008 zijn er 10 pensioenaanbieders aan de onderzoeksgroep toegevoegd, terwijl 3 anderen uit eigen beweging meededen.

Hiermee komt het totaal van onderzochte pensioenfondsen en -verzekeraars op 43. De onderzoeksgroep bestaat uit de volgende soorten pensioenaanbieders:

- 18 bedrijfstakpensioenfondsen
- 2 beroepspensioenfondsen
- 16 ondernemingspensioenfondsen
- 7 verzekeraars

4.3. Onderzoekperiode

De “Benchmark verantwoord beleggen door Nederlandse pensioenfondsen en pensioenverzekeraars 2008” heeft betrekking op de huidige situatie (peildatum 1 juli 2008) en op het afgelopen jaar (1 juli 2007 - 30 juni 2008).

4.4. Informatieverzameling

Informatie over het (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid van de Nederlandse pensioenaanbieders is verzameld uit publicaties (jaarverslagen, websites en andere) van de pensioenaanbieders zelf en uit berichten in financiële media. Daarnaast is aan alle onderzochte pensioenaanbieders een vragenlijst toegestuurd, waarin informatie werd gevraagd ten aanzien van alle beoordelingsaspecten die in paragraaf 4.6 worden genoemd. De vragenlijst vindt u in bijlage 5. Op basis van de uit deze bronnen verzamelde informatie is voor elke pensioenaanbieder een profiel opgesteld waarin aan alle beoordelingsaspecten aandacht wordt besteed. Deze profielen zijn ter controle teruggestuurd naar de pensioenaanbieders en waar nodig gecorrigeerd. De uiteindelijke profielen vindt u in bijlage 1 tot en met 4.

4.5. Klankbordgroep

Voor de publicatie van dit rapport heeft de VBDO een aantal experts uit de pensioenwereld gevraagd hun mening over de benchmark te geven. Met deze benchmark wil de VBDO niet zozeer de voor- en achterlopers op het gebied van duurzaam beleggen aanwijzen, maar vooral handelingsperspectieven voor pensioenfondsen bieden om verantwoord beleggen in de praktijk te brengen. De VBDO wil door middel van het consulteren van deze klankbordgroep bewerkstelligen dat de benchmark aansluit bij de realiteit van de pensioenwereld. Het doel van de bijeenkomst van de klankbordgroep was om inhoudelijk over de benchmark methodiek te discussiëren en te kijken waar mogelijke verbeteringen konden worden aangebracht - in de huidige benchmark of in de volgende editie.

Een belangrijke conclusie van de klankbordgroep was dat dit onderwerp lastig te vangen is in een benchmark. Door de activiteiten van de verschillende pensioenaanbieders in te schalen is er weinig ruimte voor de nuances die bij de ontwikkeling en uitvoering van een verantwoord beleggingsbeleid komen kijken. De VBDO begrijpt dit heel goed en probeert deze nuance in de kwalitatieve uitleg naar buiten te laten komen. Het doel van de benchmark is naast het bieden van handelingsperspectieven ook om het onderwerp bij pensioenaanbieders op de agenda te krijgen. Uit ervaring weet de VBDO dat het hanteren van een benchmark een extra stok achter de deur is. Uit de bijeenkomst van de klankbordgroep kwamen verder een aantal inhoudelijke suggesties die direct in dit rapport zijn verwerkt.

Een aantal suggesties zal meegenomen worden bij de herhaling van de benchmark. Hierbij zal ten eerste worden gekeken naar de definitie van een aantal instrumenten waarbij de benchmark op dit moment nog ruimte laat voor eigen interpretatie. Ten tweede zal de inschaling van de verschillende criteria onder de loep worden genomen. Nu is de stap die tussen de verschillende punten wordt gemaakt vrij groot, terwijl er ook nog tussenvormen bestaan. Daarnaast moet de benchmark een uitdaging blijven bieden, ook aan de koplopers op dit gebied. Ten slotte zal er in een volgend rapport gekeken worden naar een duidelijkere koppeling tussen de verschillende instrumenten. Op dit moment staat in de kwalitatieve toelichting van de benchmark duidelijk dat de VBDO verwacht dat een verantwoord beleggingsbeleid een combinatie van verschillende instrumenten gebruikt, in een volgende editie zal hier ook in de inschaling rekening mee worden gehouden.

4.6. Beoordelingsaspecten

Het (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid van de 43 Nederlandse pensioenfondsen en pensioenverzekeraars wordt beoordeeld op basis van negen beoordelingsaspecten, gegroepeerd in drie categorieën:

Beleid:

1. (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Uitvoering:

2. Uitsluitingen
3. ESG-criteria bij selectie beleggingen
4. Engagement
5. Stembeleid
6. Duurzaamheidsfinanciering

Verantwoording:

7. Transparantie over uitbesteding
8. Dialoog met de samenleving
9. Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

4.7. Scoremethodologie

Iedere pensioenaanbieder is voor ieder van de in paragraaf 4.6 genoemde beoordelingsaspecten een score gegeven tussen 1 en 5 (alleen gehele getallen), op basis van de in paragraaf 4.8 beschreven beoordelingscriteria. Als op een vraag geen antwoord is gegeven door een pensioenaanbieder, en ook in andere bronnen geen antwoord kon worden gevonden, werden 0 punten toegekend. De scores van de negen beoordelingsaspecten worden samengevoegd tot een totaalscore. Dit is een gewogen score, niet alle beoordelingsaspecten wegen even zwaar. Aan ieder beoordelingsaspect is een wegingspercentage toegekend, zodanig dat de som van de verschillende wegingspercentages 100% is. De totaalscore die de pensioenfondsen en pensioenverzekeraars kunnen halen varieert daardoor tussen 0 en 5.

Om tot een eindoordeel over het verantwoord beleggingsbeleid van de onderzochte pensioenfondsen en pensioenverzekeraars te komen, worden de scores op de drie onderzochte terreinen bij elkaar opgeteld met behulp van wegingsfactoren:

- Het verantwoord beleggingsbeleid zelf (1 criterium): 20%
- De instrumenten die worden gebruikt om het beleid uit te voeren (5 criteria): 60%
- De verantwoording die wordt afgelegd aan deelnemers en andere betrokkenen (3 criteria): 20%

De nadruk ligt bij deze verdeling op de gebruikte instrumenten, omdat de praktijk van het verantwoord beleggen belangrijker wordt gevonden dan de voornemens op papier. Anderzijds gaat het hierbij om vijf criteria, die elk dus voor 12% meetellen in de eindscore. De formulering van het verantwoord beleggingsbeleid is het zwaarst wegende individuele criterium (20% van de eindscore). Hiervoor is gekozen als aanmoediging van de pensioenaanbieders die pas onlangs een verantwoord beleggingsbeleid hebben geformuleerd en die nu bezig zijn met het definiëren van instrumenten. Anderzijds weegt verantwoording over het gevoerde beleid net zo zwaar als de formulering van dat beleid zelf.

4.8. Beoordelingscriteria

In de volgende subparagrafen worden de beoordelingscriteria voor de negen beoordelingsaspecten toegelicht.

4.8.1. (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Om een (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid ten uitvoer te kunnen brengen, moet het eerst zo duidelijk mogelijk geformuleerd en vastgelegd worden in een publiek toegankelijk document. Een duidelijke omschrijving van de doelstellingen en gehanteerde uitgangspunten van het beleid is daarbij belangrijk, waarbij het refereren aan erkende wet- en regelgeving en internationale verdragen duidelijke ijkpunten biedt.

Ook verdient het voorkeur om in het beleidsdocument duidelijkheid te verschaffen over de te gebruiken beleidsinstrumenten. Aangezien pensioenaanbieders hun vermogen beleggen in verschillende beleggingscategorieën (aandelen, obligaties, private equity, vastgoed, e.a.), zou het verantwoord beleggingsbeleid op al deze categorieën betrekking moeten hebben en voor elke categorie specifieke criteria en instrumenten moeten definiëren. In de praktijk ontwikkelen pensioenaanbieders vaak eerder een beleid voor aandelenbeleggingen dan voor andere beleggingscategorieën. Daarmee is in de inschaling rekening gehouden.

Indicatoren:

- publieke beschikbaarheid van beleidsdocument
- reikwijdte van het beleid (beleggingscategorieën)
- baseert het beleid zich op duidelijke principes en richtlijnen (zoals internationale verdragen)
- houdt het beleid rekening met bewust gekozen sociale- en milieuthema's
- geeft het beleid duidelijkheid over de te gebruiken instrumenten

Inschaling:

5 punten	Publiek beleidsdocument dat rekening houdt met bewust gekozen sociale- en milieuthema's, dat duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten en dat zich baseert op duidelijke principes en richtlijnen, en dat betrekking heeft op meerdere beleggingscategorieën
4 punten	Publiek beleidsdocument dat rekening houdt met bewust gekozen sociale- en milieuthema's, dat duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten en dat zich baseert op duidelijke principes en richtlijnen, maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille
3 punten	Publiek beleidsdocument dat rekening houdt met bewust gekozen sociale- en milieuthema's en duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten, maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille
2 punten	Publiek beleidsdocument dat rekening houdt met bewust gekozen sociale- en milieuthema's maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille en dat geen duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten
1 punt	Geen beleidsdocument
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.2. Uitsluitingen

De producten en productieprocessen van sommige bedrijven zijn dermate in strijd met internationale afspraken en verdragen, dat zij van beleggingen uitgesloten dienen te worden. Rekening houden met algemene criteria zoals mensenrechten en milieu in het beleggingsbeleid biedt vaak te weinig houvast om te beoordelen welke bedrijven dienen te worden uitgesloten. Explicitering van uitsluitingscriteria wordt daarom positief gewaardeerd, met name als daarbij naar meerdere relevante sociale en milieu-thema's is gekeken. Extra duidelijkheid biedt een lijst van uitgesloten bedrijven die regelmatig geactualiseerd wordt. In principe zou het uitsluitingenbeleid behalve op aandelen in ieder geval ook op obligaties betrekking moeten hebben, en bij voorkeur ook op beleggingen in indexfondsen, hedge funds, private equity, e.d. Om praktische redenen beperken wij onze beoordeling nu tot aandelenbeleggingen. Daarnaast zou een uitsluitingsbeleid niet op zich moeten staan maar gekoppeld moeten zijn aan andere instrumenten zoals het engagementbeleid. Dit punt wordt meegenomen in de beoordeling van het engagement.

De producten en productieprocessen van sommige bedrijven zijn dermate in strijd met internationale afspraken en verdragen, dat zij van beleggingen uitgesloten dienen te worden. Rekening houden met algemene criteria zoals mensenrechten en milieu in het beleggingsbeleid biedt vaak te weinig houvast om te beoordelen welke bedrijven dienen te worden uitgesloten. Explicitering van uitsluitingscriteria wordt daarom positief gewaardeerd, met name als daarbij naar meerdere relevante sociale en milieu-thema's is gekeken. Extra duidelijkheid biedt een lijst van uitgesloten bedrijven die regelmatig geactualiseerd wordt. In principe zou het uitsluitingenbeleid behalve op aandelen in ieder geval ook op obligaties betrekking moeten hebben, en bij voorkeur ook op beleggingen in indexfondsen, hedge funds, private equity, e.d. Om praktische redenen beperken wij onze beoordeling nu tot aandelenbeleggingen. Daarnaast zou een uitsluitingsbeleid niet op zich moeten staan maar gekoppeld moeten zijn aan andere instrumenten zoals het engagementbeleid. Dit punt wordt meegenomen in de beoordeling van het engagement.

Indicatoren:

- publiek document dat uitsluitingsbeleid verduidelijkt
- lijst met uitgesloten bedrijven
- specifieke formulering van uitsluitingscriteria (zoals controversiële wapens, investeringen in specifieke landen, kinderarbeid, ernstige milieuvervuiling)

Inschaling:

5 punten	Concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten aanzien van meerdere sociale- en milieucriteria met een lijst van uitgesloten bedrijven
4 punten	Concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten aanzien van meerdere sociale- en milieucriteria, of een lijst van uitgesloten bedrijven
3 punten	Concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten aanzien van één criterium
2 punten	Uitsluitingsbeleid vaag geformuleerd
1 punt	Geen uitsluitingsbeleid
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.3. ESG-criteria bij selectie beleggingen

Ook wanneer de uitgesloten bedrijven (zie boven) buiten beschouwing blijven, bestaan er soms grote verschillen op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen tussen de bedrijven waarin pensioenaanbieders (kunnen) beleggen. Het ene bedrijf houdt zich alleen aan de geldende milieu- en sociale wetten in het land waar het actief is, een ander bedrijf spant zich in om in ieder land waar het actief is hoge normen op sociaal en milieugebied te hanteren. Pensioenaanbieders kunnen daar rekening mee houden in hun beleggingsbeleid en de voorkeur geven aan bedrijven die op het gebied van maatschappelijke verantwoord ondernemen beter presteren.

Anders dan bij duurzaamheidsfinanciering (zie criterium 4.8.6) gaat het hier om beleggingen in beursgenoteerde bedrijven. Als deze bedrijven de voorkeur krijgen van beleggers, worden ze beloond omdat ze dan makkelijker (en dus tegen lagere kosten) kapitaal kunnen aantrekken. Beleggers hebben het bij deze strategie vaak over rekening houden met ESG-criteria bij de aandelselectie. ESG staat voor Environment (milieu), Social (sociaal) en Governance (bestuur). Deze strategie wordt ook wel omschreven als de best-in-class benadering.

Beleggers die de United Nations Principles on Responsible Investment hebben ondertekend beloven om "rekening te houden met ESG-onderwerpen in hun beleggingsbeslissingen". De UN PRI zeggen echter niets over hoe beleggers daar rekening mee moeten houden en welke ESG-onderwerpen in de overwegingen moeten worden betrokken. Dergelijke keuzes en uitgangspunten moet de pensioenaanbieder in zijn eigen verantwoord beleggingsbeleid vastleggen.

Om ESG-criteria te kunnen toepassen, is informatie nodig over hoe verschillende bedrijven omgaan met duurzaamheid en maatschappelijk verantwoord ondernemen. Die informatie kunnen beleggers inkopen bij gespecialiseerde onderzoeksbureaus. Een andere insteek kiest het Enhanced Analytics Initiative (EAI), een coalitie van vermogensbeheerders en pensioenfondsen die probeert te stimuleren dat reguliere aandelenanalisten meer aandacht besteden aan ESG-criteria in hun onderzoeksrapporten.

Het betrekken van ESG-criteria bij beleggingsbeslissingen kan behalve op aandelen ook toegepast worden op obligaties en andere beleggingscategorieën (hedge funds, etc.). Om praktische redenen beperken we de beoordeling in dit project tot aandelenbeleggingen.

Indicatoren:

- ondertekening UN Principles for Responsible Investment
- inkoop van duurzaamheidsanalyses en/of deelnemen aan onder andere Enhanced Analytics Initiative
- publiek document met duidelijk geformuleerde ESG-criteria

Inschaling:

5 punten	Duidelijke omschrijving van het grote gewicht dat toegekend wordt aan ESG-criteria bij de selectie voor alle beleggingscategorieën, en overzicht van concrete activiteiten die worden ondernomen om ESG-criteria te laten meewegen, zoals inkoop van duurzaamheidsanalyses
----------	--

	of deelname aan bijvoorbeeld EAI
4 punten	Duidelijke omschrijving van het grote gewicht dat toegekend wordt aan ESG-criteria bij de selectie van aandelen, en overzicht van concrete activiteiten die worden ondernomen om ESG-criteria te laten meewegen, zoals inkoop van duurzaamheidsanalyses of deelname aan bijvoorbeeld EAI
3 punten	Duidelijke omschrijving van het grote gewicht dat toegekend wordt aan ESG-criteria bij de selectie van aandelen
2 punten	Ondertekening UN PRI of een algemene statement dat ESG-criteria worden betrokken bij aandelenselectie, of toepassing van ESG-criteria op een beperkt deel van de aandelenportefeuille
1 punt	Geen aandelenselectie op basis van ESG-criteria
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.4. Engagement

Pensioenfondsen en pensioenverzekeraars kunnen de bedrijven in wiens aandelen of obligaties ze beleggen actief beïnvloeden door het voeren van een dialoog met de onderneming over het gevoerde beleid. Wanneer het beleid van een onderneming niet strookt met de beleidsuitgangspunten van het pensioenfonds of de pensioenverzekeraar kunnen zij, afhankelijk van de omvang van het belegd vermogen in de betreffende onderneming, in meer of mindere mate hun invloed aanwenden op de onderneming en een gedragsverandering bewerkstelligen. Het wordt positief gewaardeerd wanneer pensioenaanbieders een engagementbeleid hebben ontwikkeld en actief de dialoog zoeken met bedrijven, buiten de aandeelhoudersvergaderingen om. Engagement kan door een pensioenfonds zelf worden gevoerd of in coalitie met andere pensioenfondsen of institutionele beleggers. Het engagementbeleid wordt verder versterkt als een pensioenaanbieder bedrijven waarmee door engagement niets bereikt wordt na verloop van tijd op de uitsluitingslijst plaatst.

Indicatoren:

- engagementsbeleid met duidelijke aandacht voor bewust gekozen sociale en milieucriteria
- regelmatig overleg met bedrijven
- verslag over engagementactiviteiten
- koppeling aan uitsluitingsbeleid (als engagement uiteindelijk niets oplevert)

Inschaling:

5 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een engagementbeleid ontwikkeld met duidelijke aandacht voor bewust gekozen sociale en milieucriteria en voert regelmatig overleg met bedrijven. De pensioenaanbieder doet ook verslag over engagement-activiteiten en heeft dit beleid gekoppeld aan het uitsluitingsbeleid
4 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een engagementbeleid ontwikkeld met duidelijke aandacht voor bewust gekozen sociale en milieucriteria en voert regelmatig overleg met bedrijven. De pensioenaanbieder doet ook verslag over engagement-activiteiten
3 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar voert af en toe overleg met bedrijven en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald OF doet verslag over deze engagementactiviteiten
2 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar voert af en toe overleg met bedrijven maar verschaft geen helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald EN doet geen verslag over deze overleggen
1 punt	Geen engagementbeleid
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.5. *Stembeleid*

Pensioenfondsen/verzekeraars kunnen de bedrijven waarin ze beleggen actief beïnvloeden door hun stemgedrag tijdens aandeelhoudersvergaderingen. Veel pensioenaanbieders zijn de laatste jaren actief gaan stemmen op aandeelhoudersvergaderingen, maar beperken hun stembeleid tot corporate governance (goed ondernemingsbestuur) onderwerpen. Dat kan enigszins helpen om bedrijven tot een duurzamer beleid te stimuleren, maar het is op zichzelf onvoldoende. Er is een duidelijk geformuleerd stembeleid nodig, dat expliciet aandacht besteedt aan sociale- en milieu-onderwerpen. Door resoluties met betrekking tot het duurzaamheidsbeleid van ondernemingen in te brengen of te steunen kunnen bedrijven worden aangespoord hun beleid te verbeteren of te corrigeren. Het gebruik van stemrecht om het gedrag van ondernemingen positief te beïnvloeden en onduurzaam gedrag te bekritisieren wordt positief gewaardeerd.

Indicatoren:

- publiek beleidsdocument met de gehanteerde uitgangspunten, principes en richtlijnen voor het stembeleid
- steunen van resoluties om duurzaam ondernemen te bevorderen en onduurzaam gedrag te bekritisieren
- actief resoluties formuleren en ter stemming brengen om duurzaam ondernemen te bevorderen en onduurzaam gedrag te bekritisieren
- publiek verslag van stemgedrag

Inschaling:

5 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar brengt actief resoluties ter stemming en steunt resoluties van anderen om duurzaam ondernemen te bevorderen en onduurzaam gedrag te bekritisieren en publiceert (in jaarverslag of op website) over aanwezigheid op aandeelhoudersvergaderingen en stemgedrag
4 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar steunt resoluties om duurzaam ondernemen te bevorderen en onduurzaam gedrag te bekritisieren en publiceert (in jaarverslag of op website) over aanwezigheid op aandeelhoudersvergaderingen en stemgedrag
3 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar stemt actief en besteedt expliciet aandacht aan sociale- en milieu-onderwerpen in zijn stembeleid
2 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een duidelijk stembeleid, maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in zijn stembeleid
1 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar stemt niet actief op aandeelhoudersvergaderingen
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.6. *Duurzaamheidsfinanciering*

Bij duurzaamheidsfinanciering gaat het om actieve investeringen in bedrijven of projecten die op duurzaamheidsgebied voorlopers zijn of een duidelijke meerwaarde bieden. Vaak zijn deze bedrijven niet beursgenoteerd en vallen de beleggingen dus onder de categorie private equity. Hierbij kan gedacht worden aan beleggingen in duurzame energiebronnen, innovatieve schone technologie, goedkope medicijnen voor tropische ziektes, microkredieten of duurzame bosbouw.

Hoewel dergelijke initiatieven een goed rendement kunnen opleveren, komen ze toch vaak niet voor reguliere financiering in aanmerking omdat de terugverdientijd voor banken te lang is. Met hun lange beleggingshorizon zijn pensioenfondsen en -verzekeraars bij uitstek geschikt voor dergelijke investeringen, waarmee ze tegelijkertijd een zeer concrete invulling geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Binnen een afgewogen beleggingsmix zou een pensioenfonds of -verzekeraar zo'n 2 tot 5 % van zijn vermogen in duurzaamheidsfinanciering kunnen investeren. Maar voor grote pensioenfondsen is dat op korte termijn moeilijk te realiseren, omdat het identificeren en structureren van voldoende opties voor duurzaamheidsfinanciering een tijdrovend proces is. Voorlopig worden daarom ook de absolute investeringsbedragen bij de beoordeling betrokken.

Indicatoren:

- duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering
- omvang duurzaamheidsfinanciering uitgedrukt in euro's of als percentage van het belegd vermogen
- beschrijving van de verschillende projecten op het gebied van duurzaamheidsfinanciering

Inschaling:

5 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering en belegt meer dan € 2,5 miljard of meer dan 5% van haar vermogen in duurzame fondsen/bedrijven en noemt concrete projecten en de hoogte van de investeringen
4 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering en belegt meer dan € 1,0 miljard of meer dan 2% van haar vermogen in duurzame fondsen/bedrijven en noemt concrete projecten en de hoogte van de investeringen
3 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering en belegt meer dan € 0,5 miljard of meer dan 1% van haar vermogen in duurzame fondsen/bedrijven en noemt concrete projecten of de hoogte van de investeringen
2 punten	Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar belegt minder dan 1% van haar vermogen in duurzame fondsen/bedrijven of noemt geen concrete projecten of de hoogte van de investeringen
1 punt	Geen duurzaamheidsfinanciering
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.7. Transparantie over uitbesteding

Veel pensioenfondsen en pensioenverzekeraars besteden (een deel van) hun vermogensbeheer en hun activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen uit. Dat roept vragen op ten aanzien van de grip die het pensioenfonds of de pensioenverzekeraar zelf nog heeft op de uitvoering van verantwoord beleggingsbeleid. Hebben de externe vermogensbeheerders of de andere partijen waaraan wordt uitbesteed wel voldoende expertise op het gebied van verantwoord beleggen en zijn zij bereid en in staat om te handelen conform de keuzes en prioriteiten van de pensioenaanbieder op het gebied van verantwoord beleggen?

Het bieden van inzicht in de uitbesteding van het vermogensbeheer en activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen wordt positief gewaardeerd. Daarnaast is duidelijkheid nodig over hoe externe partijen gebonden worden aan het verantwoord beleggingsbeleid van de pensioenaanbieders. Een extra punt wordt toegekend als de pensioenaanbieder externe partijen selecteert en controleert op hun expertise ten aanzien ESG criteria.

Indicatoren:

- duidelijkheid over welk deel van vermogensbeheer en activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen uitbesteed wordt
- overzicht van externe vermogensbeheerders en andere partijen waaraan uitbesteed wordt
- vastlegging dat externe partijen aan verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn
- selectie van externe partijen op hun expertise ten aanzien ESG criteria

Inschaling:

5 punten	Pensioenfonds/verzekeraar geeft duidelijkheid over uitbesteding, geeft een volledig overzicht van externe partijen, legt vast hoe externe partijen aan verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn en selecteert externe partijen op duurzaamheidscriteria
3 punten	Pensioenfonds/verzekeraar geeft duidelijkheid over uitbesteding, geeft een volledig

	overzicht van externe partijen EN legt vast hoe externe partijen aan verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn
2 punten	Pensioenfonds/verzekeraar geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders OF legt vast hoe externe partijen aan verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn
1 punten	Pensioenfonds/verzekeraar geeft duidelijkheid over uitbesteding of geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders
0 punten	Pensioenfonds/verzekeraar geeft geen informatie over uitbesteding
NVT	Geen uitbesteding

4.8.8. Dialoog met de samenleving

Maatschappelijk verantwoord beleggen is geen studeerkameractiviteit. Het is gebaseerd op de erkenning van de maatschappelijke verantwoordelijkheid die het pensioenfonds of de verzekeraar als institutionele belegger heeft. Dat impliceert een interactie met de deelnemers en verzekerden, maar ook de bredere maatschappij. Het fonds of de verzekeraar moet inzicht krijgen in wat “de maatschappij” precies van hem verwacht, hoe samengewerkt kan worden en hoe de pensioenaanbieder zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid het beste kan nemen. Het zoeken van een constructieve dialoog met deelnemers en verzekerden en met wetenschap, politiek, maatschappelijke organisaties, media en anderen over verschillende MVO-aspecten, wordt daarom positief gewaardeerd.

Indicatoren:

- intensiteit van overleg met vertegenwoordigers van wetenschap, politiek, maatschappelijke organisaties, media en anderen
- intensiteit van overleg met deelnemers of verzekerden
- ondernemen van gemeenschappelijke projecten met deelnemers of verzekerden
- verslag over dialoog met deelnemers/verzekerden en de maatschappij

Inschaling:

5 punten	Pensioenfonds/verzekeraar zoekt het maatschappelijke debat op over verschillende MVO-aspecten met deelnemers/verzekerden en andere vertegenwoordigers van de samenleving, waarbij deze dialoog aantoonbaar invloed heeft op het beleggingsbeleid
4 punten	Pensioenfonds/verzekeraar zoekt het maatschappelijke debat op over verschillende MVO-aspecten met deelnemers/verzekerden en andere vertegenwoordigers van de samenleving
3 punten	Pensioenfonds/verzekeraar zoekt het maatschappelijke debat op over verschillende MVO-aspecten met deelnemers of verzekerden
2 punten	Pensioenfonds/verzekeraar overlegt wel eens met deelnemers of verzekerden
1 punt	Geen dialoog
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

4.8.9. Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Verantwoording over het gevoerde beleid door organisaties en bedrijven is van cruciaal belang. Consumenten en burgers hebben recht op informatie over de maatschappelijke betrokkenheid van ondernemingen en organisaties, zodat zij deze informatie kunnen meewegen in hun beslissingen. Pensioenaanbieders moeten inzicht bieden in de uitgangspunten en criteria van het verantwoord beleggingsbeleid, in de toegepaste instrumenten en in de resultaten. Een overzicht van de bedrijven waarin een pensioenaanbieder de premies van deelnemers belegt zou voor deze deelnemers beschikbaar moeten zijn. Pensioenfondsen kunnen een overzicht van al hun aandelenbeleggingen op hun website publiceren. Pensioenverzekeraars zouden ook een totaaloverzicht

van de bedrijven waarin zij pensioenpremies hebben belegd op hun website kunnen publiceren. Als per bedrijf waarmee een collectief pensioencontract afgesloten is de pensioenpremies op een andere manier belegd kunnen worden, zou de pensioenverzekeraar ook de deelnemers in deze pensioenregelingen individueel kunnen informeren.

De transparantie van pensioenaanbieders heeft bij voorkeur betrekking op alle beleggingscategorieën, maar om praktische redenen concentreert de beoordeling in deze studie zich op de aandelenbeleggingen.

Indicatoren:

- publiek overzicht van beleidsuitgangspunten en doelstellingen
- publiek overzicht van toegepaste instrumenten (uitsluitingen, integratie ESG-criteria, stembeleid, engagement, duurzaamheidsfinanciering) en resultaten
- publiek overzicht van alle aandelen waarin de pensioenpremies worden belegd
- publiek overzicht van andere beleggingscategorieën waarin de pensioenpremies worden belegd

Inschaling:

5 punten	Pensioenfonds/verzekeraar publiceert gedetailleerd overzicht van aandelen en andere beleggingscategorieën waarin wordt belegd. Daarnaast wordt uitgebreid verslag gedaan over alle gebruikte instrumenten en de resultaten
4 punten	Pensioenfonds/verzekeraar publiceert gedetailleerd overzicht van aandelen waarin wordt belegd en doet verslag over alle gebruikte instrumenten en de resultaten
3 punten	Pensioenfonds/verzekeraar publiceert gedetailleerd overzicht van aandelen waarin wordt belegd en doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten
2 punten	Pensioenfonds/verzekeraar doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten
1 punt	Geen verslag van activiteiten op gebied van verantwoord beleggen
0 punten	Geen antwoord op deze vraag

5./ Onderzoeksresultaten

5.1. Onderzoeksrespons

Voor het onderzoek zijn de grootste pensioenfondsen en -verzekeraars geselecteerd, gemeten naar het aantal verzekerden en het vermogen. In 2007 werden 30 pensioenaanbieders onderzocht. In 2008 zijn 10 pensioenaanbieders aan de onderzoeksgroep toegevoegd en deden 3 anderen uit eigen beweging mee. Hiermee komt het totaal van onderzochte pensioenfondsen en -verzekeraars op 43. De onderzoeksgroep bestaat uit de volgende soorten pensioenaanbieders:

- 18 bedrijfstakpensioenfondsen
- 2 beroepspensioenfondsen
- 16 ondernemingspensioenfondsen
- 7 verzekeraars

In totaal werkten 34 pensioenfondsen en -verzekeraars mee aan het onderzoek, een respons van 79%. De ene helft van de meewerkende fondsen en verzekeraars vulde de vragenlijst in én gaven een reactie op het toegestuurd profiel en de andere helft deed één van beide. Van de ondernemingspensioenfondsen reageerde dit jaar tweederde, een grote stijging ten opzichte van vorig jaar. Van de bedrijfstakpensioenfondsen reageerden 3 van de 18 niet en van de pensioenverzekeraars 2 van 7.

Tabel 2 geeft een overzicht van de pensioenfondsen en -verzekeraars die voor dit onderzoek geselecteerd zijn en hun respons.

Tabel 2: Respons geselecteerde pensioenfondsen en verzekeraars				
Naam pensioenfonds/verzekeraar	Soort	Vermogen eind 2007 (€ miljard)	Vragenlijst ingevuld	Reactie op profiel
Nationale Nederlanden	Verzekeraar	637,0	Ja	Ja
Fortis	Verzekeraar	445,0	Nee	Ja
AEGON	Verzekeraar	370,0	Nee	Ja
ABP	Bedrijfstak	217,0	Ja	Ja
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	Bedrijfstak	88,0	Ja	Ja
Delta Lloyd	Verzekeraar	66,6	Nee	Ja
Achmea	Verzekeraar	39,0	Nee	Nee
Pensioenfonds Metaal en Techniek	Bedrijfstak	34,5	Nee	Nee
BPF Bouw	Bedrijfstak	26,5	Nee	Ja
PME	Bedrijfstak	22,4	Ja	Ja
Shell Pensioenfonds	Onderneming	19,2	Ja	Ja
SNS Reaal	Verzekeraar	18,7	Nee	Ja
Philips Pensioenfonds	Onderneming	13,9	Ja	Ja
Spoorwegpensioenfonds	Bedrijfstak	12,0	Ja	Nee
Rabobank Pensioenfonds	Onderneming	10,6	Ja	Ja
Pensioenfonds ING	Onderneming	10,5	Nee	Nee
Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	Bedrijfstak	9,7	Nee	Nee
ABN AMRO Pensioenfonds	Onderneming	8,9	Nee	Ja
Pensioenfonds voor Huisartsen	Beroeps	8,0	Nee	Ja
Zwitserleven	Verzekeraar	7,6	Nee	Nee
BPF Detailhandel	Bedrijfstak	6,9	Ja	Ja

Tabel 2: Respons geselecteerde pensioenfondsen en verzekeraars

Naam pensioenfonds/verzekeraar	Soort	Vermogen eind 2007 (€ miljard)	Vragenlijst ingevuld	Reactie op profiel
BPF Landbouw	Bedrijfstak	6,7	Ja	Ja
Pensioenfonds Vervoer	Bedrijfstak	6,4	Ja	Ja
Pensioenfonds Medisch Specialisten	Beroeps	5,2	Nee	Nee
Pensioenfonds Hoogovens	Onderneming	5,1	Nee	Ja
Pensioenfonds Akzo Nobel	Onderneming	4,9	Ja	Ja
Algemeen Pensioenfonds KLM	Onderneming	4,9	Nee	Nee
Pensioenfonds voor de Woningcorporaties	Bedrijfstak	4,8	Nee	Ja
Pensioenfonds TNT	Onderneming	4,5	Ja	Ja
Pensioenfonds KPN	Onderneming	4,3	Ja	Ja
Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	Bedrijfstak	3,5	Nee	Nee
Pensioenfonds UWV	Onderneming	3,4	Ja	Ja
BPF Schilders	Bedrijfstak	3,3	Ja	Nee
Pensioenfonds PNO Media	Bedrijfstak	2,7	Ja	Ja
Pensioenfonds Horeca en Catering	Bedrijfstak	2,7	Ja	Ja
Ahold Pensioenfonds	Onderneming	2,2	Nee	Nee
Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	Onderneming	1,9	Nee	Ja
BPF voor het Levensmiddelenbedrijf	Bedrijfstak	1,2	Ja	Ja
BPF Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf	Bedrijfstak	1,2	Ja	Ja
Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	Bedrijfstak	1,1	Ja	Ja
Pensioenfonds VolkerWessels	Onderneming	0,9	Ja	Nee
Pensioenfonds Arcadis Nederland	Onderneming	0,7	Ja	Nee
Pensioenfonds Wolters Kluwer	Onderneming	0,7	Ja	Nee

5.2. Bevindingen: (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Momenteel hebben 21 van de 43 pensioenaanbieders een duidelijk verantwoord beleggingsbeleid ontwikkeld dat publiekelijk beschikbaar is. 13 pensioenaanbieders geven aan nu bezig te zijn met de ontwikkeling van een verantwoord beleggingsbeleid.

Een beleid gestoeld op duidelijke (internationale) richtlijnen dat rekening houdt met meerdere duurzaamheidsthema's (zoals arbeidsomstandigheden, milieu, klimaat, mensenrechten), refereert aan duidelijke principes en criteria én van toepassing is op alle beleggingscategorieën is alleen ontwikkeld door ABP, Pensioenfonds Metaal en Techniek, Pensioenfonds Zorg en Welzijn, Pensioenfonds Metalektro en de nieuw onderzochte Pensioenfonds Medewerkers Apotheken en Pensioenfonds PNO Media.

Er zijn duidelijke verschillen waarneembaar tussen de verschillende soorten pensioenaanbieders. De bedrijfstak- (en beroeps)pensioenfondsen scoren gemiddeld het hoogst in vergelijking met de andere soorten pensioenaanbieders. De bedrijfstak- (en beroeps)pensioenfondsen scoren gemiddeld een 3,1 voor hun verantwoord beleggingsbeleid, terwijl de ondernemingspensioenfondsen gemiddeld slechts een 1,8 scoren. Maar 4 ondernemingspensioenfondsen hebben een duidelijk beleid, tegenover 12 die geen beleid hebben of geen antwoord gaven. Bij de pensioenverzekeraars ligt de gemiddelde eindscore op 2. Alleen Achmea en Aegon hebben een duidelijk beleid gebaseerd op internationale principes en richtlijnen.

Tabel 3 geeft een overzicht van de scores op het gebied van het verantwoord beleggingsbeleid voor de verschillende pensioenfondsen en -verzekeraars.

Tabel 3: Verantwoord beleggingsbeleid

Pensioenfonds/verzekeraar	Fase	Score
ABP	Beleid ontwikkeld	5
Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	Beleid ontwikkeld	5
Pensioenfonds Metaal en Techniek	Beleid ontwikkeld	5
Pensioenfonds PNO Media	Beleid ontwikkeld	5
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	Beleid ontwikkeld	5
PME	Beleid ontwikkeld	5
Achmea	Beleid ontwikkeld	4
AEGON	Beleid ontwikkeld	4
BPF Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf	Beleid ontwikkeld	4
Pensioenfonds Vervoer	Beleid ontwikkeld	4
Shell Pensioenfonds	Beleid ontwikkeld	4
Spoorwegpensioenfonds	Beleid ontwikkeld	4
Pensioenfonds Horeca en Catering	Beleid ontwikkeld	3
Pensioenfonds KPN	Beleid ontwikkeld	3
Pensioenfonds Medisch Specialisten	Beleid ontwikkeld	3
Pensioenfonds TNT	Beleid ontwikkeld	3
Pensioenfonds voor de Woningcorporaties	Beleid ontwikkeld	3
Rabobank Pensioenfonds	Beleid ontwikkeld	3
SNS Reaal	Beleid ontwikkeld	3
Delta Lloyd	Beleid ontwikkeld	2
Pensioenfonds ING	Beleid ontwikkeld	2
Ahold Pensioenfonds	Beleid in ontwikkeling	2
BPF Bouw	Beleid in ontwikkeling	2
BPF Schilders	Beleid in ontwikkeling	2
Nationale Nederlanden	Beleid in ontwikkeling	2
Pensioenfonds Akzo Nobel	Beleid in ontwikkeling	2
Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	Beleid in ontwikkeling	2
Philips Pensioenfonds	Beleid in ontwikkeling	2
ABN AMRO Pensioenfonds	Beleid in ontwikkeling	1
Algemeen Pensioenfonds KLM	Beleid in ontwikkeling	1
BPF Detailhandel	Beleid in ontwikkeling	1
BPF Landbouw	Beleid in ontwikkeling	1
Pensioenfonds voor Huisartsen	Beleid in ontwikkeling	1
Pensioenfonds UWV	Beleid in ontwikkeling	1
BPF voor het Levensmiddelenbedrijf	Geen beleid	1
Fortis	Geen beleid	1
Pensioenfonds Arcadis Nederland	Geen beleid	1
Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	Geen beleid	1
Pensioenfonds Hoogovens	Geen beleid	1
Pensioenfonds VolkerWessels	Geen beleid	1
Pensioenfonds Wolters Kluwer	Geen beleid	1
Zwitserleven	Geen beleid	1
Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	Geen antwoord	0

5.3. Bevindingen: Uitvoering

Pensioenaanbieders kunnen met verschillende instrumenten aan hun verantwoord beleggingsbeleid invulling geven. De effectiviteit van deze instrumenten hangt onder andere af van de grootte van hun vermogen. Zo kunnen grote pensioenfondsen effectief engagement voeren bij bedrijven waarin zij beleggen, waar dat voor kleine spelers lastiger is. Maar dezen kunnen zich aansluiten bij andere beleggers om collectief een engagementsbeleid te voeren.

Een goed, afgewogen verantwoord beleggingsbeleid zal altijd een mix van verschillende instrumenten inzetten: uitsluitingen, engagement, stembeleid en duurzaamheidsfinanciering. Deze instrumenten zijn in belangrijke mate complementair, omdat ze elkaar aanvullende mogelijkheden bieden om de maatschappelijke verantwoordelijkheid van het fonds of de verzekeraar vorm te geven. Een beleid dat zich uitsluitend richt op uitsluitingen, laat kansen liggen op het gebied van engagement en duurzaamheidsfinanciering. Een beleid dat slechts focust op engagement en stembeleid, is krachteloos zonder uitsluitingsbeleid. De verschillende instrumenten worden in de volgende paragrafen besproken. Een aantal pensioenaanbieders laten de koppeling tussen de verschillende instrumenten al zien in het beleid en de activiteiten. In deze editie van de benchmark wordt een duidelijke koppeling van verschillende instrumenten nog niet extra beloond.

5.3.1. Uitsluitingsbeleid

Veel deelnemers en verzekeren verwachten van hun fonds of verzekeraar dat bedrijven wiens producten of productieprocessen in flagrante tegenspraak zijn met principes voor maatschappelijk verantwoord beleggen, van beleggingen worden uitgesloten. Uitsluitingen kunnen betrekking hebben op individuele bedrijven of complete sectoren. 30 pensioenfondsen en -verzekeraars in ons onderzoek hebben een vorm van uitsluitingsbeleid.

28 pensioenfondsen- en verzekeraars sluiten beleggingen in de wapensector of in individuele wapenbedrijven uit. Dit aantal is vergeleken met vorig jaar verdubbeld, terwijl er in deze lijst 6 nieuw onderzochte bedrijven voorkomen. Dat betekent dat van de eerder onderzochte groep pensioenaanbieders er 10 het afgelopen jaar een uitsluitingsbeleid ten aanzien van wapens hebben ontwikkeld.

Een afgewogen uitsluitingsbeleid focust echter niet uitsluitend op controversiële wapens, maar sluit ook bedrijven uit die arbeidsrechten met voeten treden of het milieu ernstige schade toebrengen. Meerdere uitsluitingscriteria, zoals ernstige mensenrechtenschendingen en zeer milieuonvriendelijke activiteiten, worden genoemd door 9 fondsen en verzekeraars (waaronder de nieuw onderzochte aanbieders PNO Media en Spoorwegpensioenfonds). 16 pensioenaanbieders hebben (nog) geen uitsluitingsbeleid of geven daarover geen informatie.

Van de 43 aanbieders publiceert een kwart een lijst van bedrijven waarin niet belegd wordt. Een klein aantal aanbieders heeft wel een uitsluitingslijst, maar maakt deze niet openbaar.

Tabel 4 geeft een overzicht van de aanbieders en hun uitsluitingsbeleid.

Tabel 4: Uitsluitingsbeleid				
Pensioenfonds/ verzekeraar	Score uitsluitingen	Eén/meerdere uitsluitings criteria	Uitsluitingscriteria	Lijst met uitgesloten bedrijven
Pensioenfonds Horeca en Catering	5	meerdere	schending mensenrechten, milieuvervuiling, controversiële wapens	ja
Pensioenfonds PNO Media	5	meerdere	productie en handel in bont, schending mensenrechten, milieuvervuiling, controversiële wapens	ja
Pensioenfonds Vervoer	5	meerdere	strijdigheid principes Global Compact, controversiële wapens, geen activistische hedgefonds	ja
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	5	meerdere	schending mensenrechten, milieuvervuiling, controversiële wapens	ja
PME	5	meerdere	geen Nederlandse Metalektrobedrijven, geen engagementresultaat, controversiële wapens	ja
BPF Bouw	4	meerdere	controversiële wapens, schending van mensenrechten, landen die ILO-normen niet respecteren	nee

Tabel 4: Uitsluitingsbeleid				
Pensioenfonds/ verzekeraar	Score uit- sluitingen	Eén/meerdere uitsluitings criteria	Uitsluitingscriteria	Lijst met uitgesloten bedrijven
Pensioenfonds voor de Woningcorporaties	4	meerdere	controversiële wapens, schending van mensen- rechten, landen die ILO-normen niet respecteren	nee
SNS Reaal	4	meerdere	schending mensenrechten, grootschalige corruptie, milieuvervuiling, controversiële wapens	ja
ABP	4	één	controversiële wapens	ja
Spoorweg- pensioenfonds	3	meerdere	strijdigheid principes Global Compact en controversiële wapens	ja
Achmea	3	één	controversiële wapens	nee
AEGON	3	één	controversiële wapens	ja
BPF Landbouw	3	één	controversiële wapens	nee
BPF Schilders	3	één	controversiële wapens	nee
BPF Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf	3	één	controversiële wapens	nee
Delta Lloyd	3	één	controversiële wapens	nee
Fortis	3	één	controversiële wapens	nee
Nationale Nederlanden	3	één	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds Akzo Nobel	3	één	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	3	één	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds ING	3	één	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds KPN	3	één	controversiële wapens	ja
Pensioenfonds TNT	3	één	controversiële wapens	ja
Philips Pensioenfonds	3	één	controversiële wapens	nee
Rabobank Pensioenfonds	3	één	controversiële wapens	nee
Shell Pensioenfonds	3	één	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds Medisch Specialisten	2	vaag	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds Metaal en Techniek	2	vaag	ethische principes volgens internationale verdragen	nee
Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	2	geen	geen	nee
Pensioenfonds UWV	2	één	controversiële wapens	nee
Pensioenfonds voor Huisartsen	2	geen	geen	nee
BPF Detailhandel	1	geen	geen	nee

Tabel 4: Uitsluitingsbeleid				
Pensioenfonds/ verzekeraar	Score uit- sluitingen	Eén/meerdere uitsluitings criteria	Uitsluitingscriteria	Lijst met uitgesloten bedrijven
BPF voor het Levens- middelenbedrijf	1	geen	geen	nee
Pensioenfonds Arcadis Nederland	1	geen	geen	nee
Pensioenfonds VolkerWessels	1	geen	geen	nee
Pensioenfonds Wolters Kluwer	1	geen	geen	nee
ABN AMRO Pensioenfonds	0	geen	geen	nee
Ahold Pensioenfonds Algemeen	0	geen	geen	nee
Pensioenfonds KLM	0	geen	geen	nee
Pensioenfonds Hoogovens	0	geen	geen	nee
Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	0	geen	geen	nee
Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	0	geen	geen	nee
Zwitserleven	0	geen	geen	nee

5.3.2. ESG-criteria bij aandeleselectie

Pensioenaanbieders kunnen rekening houden in hun beleggingsbeleid met de soms grote verschillen op het gebied van duurzaamheidsbeleid tussen bedrijven. Ze kunnen daarbij de voorkeur geven aan bedrijven die op duurzaamheidsgebied beter presteren. Als deze bedrijven de voorkeur krijgen van beleggers, worden ze beloond omdat ze dan makkelijker (en dus tegen lagere kosten) kapitaal kunnen aantrekken. Zes pensioenaanbieders (ABP, Nationale Nederlanden, PNO Media, Pensioenfonds Vervoer, Pensioenfonds Zorg en Welzijn en SNS Reaal) passen deze strategie duidelijk toe in hun beleggingsbeleid en geven een overzicht van concrete activiteiten die worden ondernomen om ESG-criteria te laten meewegen, zoals inkoop van duurzaamheidsanalyses.

5.3.3. Engagementbeleid

Engagement - het in gesprek gaan met bedrijven waarin belegd wordt - is een goed instrument om de grote middengroep van niet erg duurzame bedrijven te bewegen tot een duurzamer beleid. Grote beleggers - zoals pensioenfondsen en verzekeraars - kunnen hierbij heel goed het voortouw nemen. Kleinere beleggers hebben hierin de mogelijkheid om samen te werken, er zijn externe partijen die dit voor kleinere beleggers organiseren.

Ongeveer een derde van de pensioenaanbieders heeft geen engagementbeleid of voert af en toe overleg met bedrijven waarin zij beleggen. 6 pensioenaanbieders voeren af en toe overleg met bedrijven en verschaffen helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald (Achmea) of doen verslag over engagement activiteiten (AEGON, Pensioenfonds KPN, Pensioenfonds TNT, Shell Pensioenfonds en Spoorwegpensioenfonds).

Vier bedrijfstakpensioenfondsen (ABP, Pensioenfonds PNO Media, Pensioenfonds Zorg en Welzijn en PME) hebben niet alleen een engagementbeleid ontwikkeld met duidelijke aandacht voor bewust gekozen sociale- en milieucriteria, maar doen ook verslag over engagement activiteiten én hebben dit beleid gekoppeld aan het uitsluitingsbeleid.

5.3.4. Stembeleid

Door te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen kunnen beleggers het beleid van bedrijven trachten te beïnvloeden. Veel pensioenfondsen en verzekeraars doen dit, maar alleen op corporate governance onderwerpen en vaak op de automatische piloot: een internationaal bureau bepaalt hun stembeleid. Acht van de pensioenaanbieders in onze onderzoeksgroep geven aan dat ze een stembeleid hebben waarin duurzaamheidscriteria een duidelijke rol spelen. Binnen die groep publiceren ABP, Pensioenfonds PNO Media en Pensioenfonds Zorg en Welzijn over hun aanwezigheid op aandeelhoudersvergaderingen en stemgedrag. Alleen PME agendeert zelf moties over duurzaamheidsonderwerpen op aandeelhoudersvergaderingen en rapporteert daarover op de website.

5.3.5. Duurzaamheidsfinanciering

Bij duurzaamheidsfinanciering gaat het om actieve investeringen in bedrijven of projecten die op duurzaamheidsgebied voorlopers zijn of een duidelijke meerwaarde bieden. Vaak zijn deze bedrijven niet beursgenoteerd en vallen de beleggingen dus onder de categorie private equity. Hierbij kan gedacht worden aan beleggingen in duurzame energiebronnen, innovatieve schone technologie, goedkope medicijnen voor tropische ziektes, microkredieten of duurzame bosbouw. Hoewel dergelijke initiatieven een goed rendement kunnen opleveren, komen ze toch vaak niet voor reguliere financiering in aanmerking omdat de terugverdientijd voor banken te lang is. Met hun lange beleggingshorizon zijn pensioenfondsen en -verzekeraars bij uitstek geschikt voor dergelijke investeringen, waarmee ze tegelijkertijd een zeer concrete invulling geven aan hun maatschappelijke verantwoordelijkheid. Binnen een afgewogen beleggingsmix zou een pensioenfonds of -verzekeraar zo'n 2 tot 5 % van zijn vermogen in duurzaamheidsfinanciering kunnen investeren.

In onze onderzoeksgroep is van 17 (9 meer dan vorig jaar, waarvan 4 nieuw onderzochte bedrijven) pensioenaanbieders informatie gevonden dat ze een klein gedeelte van hun vermogen in duurzaamheidsfinanciering investeren. Van deze groep steken 4 pensioenaanbieders (ABP, Pensioenfonds Medewerkers Apotheken, Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven en Pensioenfonds Zorg en Welzijn) een vrij groot deel van hun vermogen in duurzaamheidsfinanciering.

Bij de inschaling van dit criterium zijn percentages en bedragen gesteld. Een aantal pensioenaanbieders geeft aan dat het lastig is om op dit criterium 5 punten te scoren. Voornamelijk omdat het aanbod van geschikte projecten niet aansluit bij de vraag. Pensioenfondsen en -verzekeraars zouden een groter deel van hun portefeuille willen besteden aan duurzaamheidsfinanciering maar hier zijn op dit moment nog te weinig mogelijkheden voor.

5.3.6. Eindscore uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid

Tabel 5 geeft een overzicht van de scores per instrument voor alle 43 onderzochte pensioenaanbieders. De totaalscore voor de categorie 'Uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid' is een gewogen gemiddelde van de scores voor deze vijf instrumenten.

De gemiddelde eindscore van 'Uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid' is voor de bedrijfstak- en beroepspensioenfondsen het hoogst, met 2,5 ten opzichte van 1,4 en 2,1 voor respectievelijk de ondernemingspensioenfondsen en de verzekeraars. Zie tabel 8 voor een overzicht met gemiddelden per groep van pensioenaanbieders, met onderscheid naar soort, grootte en eerder onderzocht of niet.

De bedrijfstakpensioenfondsen met de hoogste scores voor 'Uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid'

zijn Pensioenfonds Zorg en Welzijn (4,4), ABP en PME (beiden 4,2) en Pensioenfonds PNO Media (3,8). Van de ondernemingspensioenfonds staat Shell Pensioenfonds (2,8) op de eerste plaats, delen Pensioenfonds KPN en Pensioenfonds TNT (2,6) de tweede plaats, gevolgd door Rabobank Pensioenfonds (2,0). Bij de verzekeraars liggen de eindscores op 'Uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid dicht bij elkaar, en heeft Nationale Nederlanden (2,8) de eerste plaats.

Tabel 5: Uitvoering van het verantwoord beleggingsbeleid

Pensioenfonds / verzekeraar	1 Uitsluitingen			4 Stembeleid		
	2 ESG-criteria bij selectie beleggingen			5 Duurzaamheids-financiering		
	3 Engagement			6 Totaal Uitvoering		
	1	2	3	4	5	6
Wegingspercentage	20%	20%	20%	20%	20%	100%
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	5	4	5	4	4	4,4
ABP	4	4	5	4	4	4,2
PME	5	3	5	5	3	4,2
Pensioenfonds PNO Media	5	4	5	4	1	3,8
Pensioenfonds Vervoer	5	4	3	2	3	3,4
Nationale Nederlanden	3	4	2	3	2	2,8
Shell Pensioenfonds	3	2	4	2	3	2,8
Spoorwegpensioenfonds	3	2	4	3	2	2,8
Pensioenfonds KPN	3	3	4	2	1	2,6
Pensioenfonds TNT	3	3	4	2	1	2,6
Pensioenfonds voor Woningcorporaties	4	2	3	2	2	2,6
AEGON	3	2	4	2	1	2,4
BPF Bouw	4	2	2	2	2	2,4
BPF Schoonmaak-/Glazenwassersbedrijf	3	2	3	2	2	2,4
Delta Lloyd	3	2	2	2	3	2,4
Fortis	3	2	3	2	2	2,4
Pensioenfonds Horeca en Catering	5	3	1	2	1	2,4
SNS Reaal	4	4	0	2	2	2,4
Achmea	3	3	4	0	1	2,2
Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	2	1	2	2	4	2,2
BPF Schilders	3	3	1	2	1	2,0
Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	3	2	2	2	1	2,0
Pensioenfonds Metaal en Techniek	2	3	2	2	1	2,0
Rabobank Pensioenfonds	3	1	3	2	1	2,0
Pensioenfonds v.d.Grafische Bedrijven	0	2	2	2	4	2,0
BPF Landbouw	3	1	1	2	2	1,8
Pensioenfonds voor Huisartsen	2	1	1	3	2	1,8
Pensioenfonds Akzo Nobel	3	1	1	2	1	1,6
Pensioenfonds UWV	2	1	2	2	1	1,6
Philips Pensioenfonds	3	2	1	1	1	1,6
BPF Detailhandel	1	1	1	2	2	1,4
BPF voor het Levensmiddelenbedrijf	1	1	1	2	2	1,4
Pensioenfonds VolkerWessels	1	2	1	2	1	1,4
Pensioenfonds ING	3	0	0	3	0	1,2
Pensioenfonds Arcadis Nederland	1	1	1	1	1	1,0
Pensioenfonds Medisch Specialisten	2	1	1	0	1	1,0
Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	0	0	2	3	0	1,0
Pensioenfonds Wolters Kluwer	1	1	1	1	1	1,0
ABN AMRO Pensioenfonds	0	0	2	2	0	0,8
Pensioenfonds Hoogovens	0	1	2	1	0	0,8
Ahold Pensioenfonds	0	2	0	1	0	0,6
Algemeen Pensioenfonds KLM	0	0	0	0	0	0,0
Zwitserleven	0	0	0	0	0	0,0

5.4. Bevindingen: Verantwoording

Vanwege hun grote maatschappelijke rol als kapitaalverschaffers en vanwege het gebrek aan keuzevrijheid op de pensioenmarkt, is het van groot belang dat pensioenfondsen en pensioenverzekeraars verantwoording afleggen over hun verantwoord beleggingsbeleid - zowel aan hun deelnemers en verzekerden als aan de samenleving in bredere zin. Daarbij zijn de volgende drie criteria van belang.

5.4.1. *Transparantie over uitbestedingen*

Een factor die beleggingen met pensioenpremies intransparant maakt, is het feit dat vrijwel alle pensioenaanbieders een deel van hun belegd vermogen hebben ondergebracht bij externe vermogensbeheerders. Kleinere pensioenfondsen besteden vaak hun totale vermogensbeheer uit aan één - fiduciaire -vermogensbeheerder, die op zijn beurt de echte beleggingen vaak weer uitbesteedt. De uitvoeringsorganisaties van grotere fondsen houden het fiduciair beheer wel vaak in eigen hand, maar besteden wel verschillende mandaten uit aan meerdere vermogensbeheerders. De belangrijkste fiduciaire vermogensbeheerder voor de pensioenfondsen in ons onderzoek is Syntrus Achmea Beheer, die bij 6 pensioenfondsen betrokken is. Ook Mn Services, Cordares en TKP Investments zijn belangrijke fiduciaire vermogensbeheerders in Nederland. De daadwerkelijke investeringen laten deze partijen echter over aan gespecialiseerde, merendeels buitenlandse vermogensbeheerders, met name uit de Verenigde Staten en Groot-Brittannië. Het meest prominent in dit verband is de Amerikaanse investeringsbank Goldman Sachs, die voor zeker zes Nederlandse pensioenaanbieders werkt.

Als pensioenaanbieders vermelden hoeveel van hun vermogen door welke partij beheerd wordt, wordt zelden vermeld aan welke voorwaarden hun vermogensbeheerder moet voldoen met betrekking tot verantwoord beleggen. De vermogensbeheerders zelf hebben meestal geen verantwoord beleggingsbeleid.

Er is verbetering te zien in de duidelijkheid die pensioenaanbieders geven over uitbesteding, vooral in combinatie met eisen die ze stellen aan gebruik van ESG-criteria. Negen pensioenaanbieders geven inzicht in de uitbesteding én leggen vast hoe vermogensbeheerders aan hun maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn, terwijl er vorig jaar geen enkele aanbieder was die dit deed. Een aantal pensioenaanbieders gaf aan het lastig of onwenselijk te vinden om inzicht te geven in de vermogensbeheerders. De VBDO is echter van mening dat transparantie, ook op dit punt, gewenst is om implementatie van het verantwoord beleggingsbeleid te kunnen toetsen.

Bij Nationale Nederlanden is geen sprake van uitbesteding, het berekenen van een score is dan ook niet van toepassing.

5.4.2. *Dialoog met de samenleving*

Vanuit hun maatschappelijke verantwoordelijkheid moeten pensioenfondsen en -verzekeraars een actieve dialoog met de maatschappij aangaan om inzicht te krijgen in wat "de maatschappij" precies van hen verwacht, hoe samengewerkt kan worden en hoe de maatschappelijke verantwoordelijkheid het beste vormgegeven kan worden. Het zoeken van een constructieve dialoog met de wetenschap, politiek, maatschappelijke organisaties, media en anderen is ook voor hun eigen beleidsontwikkeling nuttig. Dit levert kennis en informatie op met betrekking tot bedrijven die bijvoorbeeld zeer milieuvervuilende activiteiten hebben of mensenrechten schenden. Of tijdens een dergelijke dialoog kunnen interessante mogelijkheden voor duurzaamheidsfinanciering naar voren komen. Pensioenaanbieders kunnen individueel de dialoog aangaan met maatschappelijke organisaties maar dit kan ook in groepsverband, of via de koepelorganisaties.

Twaalf pensioenaanbieders gaan de dialoog met de samenleving actief aan en nemen daarbij verantwoord beleggen als onderwerp mee, ten opzichte van vorig jaar vier keer zoveel. Pensioenfonds Zorg en Welzijn valt daarbij erg op. Ze hebben maatschappelijke organisaties gevraagd mee te denken bij het samenstellen van de focusthema's voor verantwoord beleggen in 2007-2008. Daarnaast hebben 16 andere aanbieders overleg gehad met hun deelnemers. De overige 15 pensioenaanbieders, 34% van het totaal, gaan de dialoog met de samenleving nauwelijks aan of geven daarover geen informatie.

5.4.3. Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

De meeste pensioenaanbieders geven aan hun deelnemers en verzekerden nog maar weinig informatie over hun verantwoord beleggingsbeleid en de instrumenten die ingezet worden om het beleid uit te voeren. Ook in de portefeuille van bedrijven waarin de pensioenpremies belegd worden geven zij weinig inzicht.

Vijf pensioenaanbieders (ABP, Pensioenfonds PNO Media, Pensioenfonds Zorg en Welzijn, PME en Spoorwegpensioenfonds) publiceren gedetailleerde overzichten van de bedrijven waarin zij beleggen en een verslag van de gebruikte instrumenten en resultaten voor de uitvoering van hun verantwoord beleggingsbeleid, op hun website of in hun jaarverslag. De fondsen die we vorig jaar hebben onderzocht, hebben zichzelf daarin verbeterd, omdat het niet langer over de aandelen alleen gaat maar verslag gedaan wordt over alle beleggingscategorieën. Vier anderen doen ook verslag van hun activiteiten maar minder volledig. Er is verder een groep van 23 pensioenaanbieders die alleen verslag doet van een deel van de gebruikte instrumenten. Nog altijd doen 11 aanbieders geen verslag van hun activiteiten op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen.

Tabel 6 geeft een overzicht van de scores die de pensioenfondsen en -verzekeraars halen op de drie criteria op het gebied van verantwoording. De totaalscore voor de categorie 'Verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid' is een gewogen gemiddelde van de scores voor de drie criteria.

Een vergelijking van de soorten pensioenaanbieders laat zien dat de hoogste eindscores 'Verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid' worden gehaald door bedrijfstakpensioenfondsen. Bij de ondernemingspensioenfondsen wordt de eerste plaats ingenomen door Shell (2,4) en de tweede gedeeld door Pensioenfonds KPN en Pensioenfonds TNT (2,3). Bij de verzekeraars halen Achmea, Fortis en Nationale Nederlanden de hoogste score (3,0).

Tabel 6: Verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid				
Pensioenfonds/verzekeraar	Transparantie over uitbestedingen	Dialogoog met samenleving	Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid	Totaal verantwoording
Wegingspercentage	25%	37,5%	37,5%	100%
ABP	2	5	5	4,3
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	2	5	5	4,3
Pensioenfonds PNO Media	3	4	5	4,1
Spoorwegpensioenfonds	3	4	5	4,1
PME	2	4	5	3,9
Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	2	4	3	3,1
Achmea	3	4	2	3,0
Fortis	3	4	2	3,0
Nationale Nederlanden	-	4	2	3,0
Pensioenfonds Horeca en Catering	3	4	2	3,0
BPF Bouw	2	2	3	2,4
Shell Pensioenfonds	2	3	2	2,4
Pensioenfonds KPN	3	2	2	2,3
Pensioenfonds TNT	3	2	2	2,3
Pensioenfonds Vervoer	3	2	2	2,3
BPF Schoonmaak- / Glazenwassersbedrijf	3	1	3	2,3
Pensioenfonds voor Huisartsen	1	3	2	2,1

5.5. Totaalscore

Tabel 6: Verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid

Pensioenfonds/verzekeraar	Transparantie over uitbestedingen	Dialogoog met samenleving	Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid	Totaal verantwoording
Wegingspercentage	25%	37,5%	37,5%	100%
Pensioenfonds voor Huisartsen	1	3	2	2,1
AEGON	2	2	2	2,0
BPF Schilders	2	2	2	2,0
Delta Lloyd	2	2	2	2,0
Philips Pensioenfonds	2	2	2	2,0
Rabobank Pensioenfonds	2	2	2	2,0
Pensioenfonds UWV	1	2	2	1,8
BPF Landbouw	2	2	1	1,6
Pensioenfonds VolkerWessels	2	2	1	1,6
BPF Detailhandel	2	1	2	1,6
BPF voor het Levensmiddelenbedrijf	2	1	2	1,6
Pensioenfonds Akzo Nobel	2	1	2	1,6
Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	1	2	1	1,4
Pensioenfonds Metaal en Techniek	1	0	3	1,4
Pensioenfonds Wolters Kluwer	1	2	1	1,4
ABN AMRO Pensioenfonds	2	0	2	1,3
Pensioenfonds Arcadis Nederland	2	1	1	1,3
Pensioenfonds Hoogovens	0	2	1	1,1
Ahold Pensioenfonds	1	0	2	1,0
Pensioenfonds voor Grafische Bedrijven	1	0	2	1,0
Pensioenfonds voor de Woningcorporaties	1	0	2	1,0
SNS Reaal	1	0	2	1,0
Pensioenfonds ING	2	0	1	0,9
Algemeen Pensioenfonds KLM	0	2	0	0,8
Pensioenfonds Medisch Specialisten	1	0	1	0,6
Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	1	0	1	0,6
Zwitserleven	1	0	0	0,3

Om tot een totaalscore voor het verantwoord beleggingsbeleid van de 43 onderzochte pensioenfonds en pensioenverzekeraars te komen, zijn de scores op de drie onderzochte terreinen bij elkaar opgeteld met behulp van wegingsfactoren:

- Het verantwoord beleggingsbeleid zelf: 20%
- De maatregelen die zijn genomen om het beleid uit te voeren: 60%
- De verantwoording die wordt afgelegd aan deelnemers en andere betrokken: 20%

De totaalscores zijn in Tabel 7 weergegeven op een schaal van 1 tot 5, waarbij 5 de hoogst haalbare score is. Rekening houdend met de inhoud van het beleid, uitvoering en verantwoording, hebben drie bedrijfstakpensioenfonds het beste verantwoord beleggingsbeleid: Pensioenfonds Zorg en Welzijn, ABP en PME. Ook vorig jaar vormden deze drie fondsen de top drie, maar de laatste twee zijn sinds vorig jaar van plek verwisseld, met name doordat ABP op 'Verantwoording' beter scoort. Twee nieuw onderzochte bedrijven staan vervolgens op

de vierde en vijfde plaats: Pensioenfonds PNO Media en Spoorwegpensioenfonds. De bedrijfstakpensioenfonds domineren in de top van de ranglijst. Bij de ondernemingspensioenfonds eindigt Shell Pensioenfonds het hoogst op de 7e plaats. De hoogst geëindigde pensioenverzekeraars zijn Achmea en Nationale Nederlanden.

Wanneer onderscheid wordt gemaakt naar grootte (gemeten naar vermogen) scoren de aanbieders met het

Tabel 6: Verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid

	Beleid	Uitvoering	Verantwoording	Totaal score
Wegingspercentage	20%	60%	20%	100%
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	5,0	4,4	4,3	4,5
ABP	5,0	4,2	4,3	4,4
PME	5,0	4,2	3,9	4,3
Pensioenfonds PNO Media	5,0	3,8	4,1	4,1
Spoorwegpensioenfonds	4,0	2,8	4,1	3,3
Pensioenfonds Vervoer	4,0	3,4	2,3	3,3
Shell Pensioenfonds	4,0	2,8	2,4	3,0
Pensioenfonds Medewerkers Apotheken	5,0	2,2	3,1	2,9
Achmea	4,0	2,2	3,0	2,7
BPF Schoonmaak- / Glazenwassersbedrijf	4,0	2,4	2,3	2,7
Nationale Nederlanden	2,0	2,8	3,0	2,7
AEGON	4,0	2,4	2,0	2,6
Pensioenfonds Horeca en Catering	3,0	2,4	3,0	2,6
Pensioenfonds KPN	3,0	2,6	2,3	2,6
Pensioenfonds TNT	3,0	2,6	2,3	2,6
Pensioenfonds Metaal en Techniek	5,0	2,0	1,4	2,5
Pensioenfonds voor de Woningcorporaties	3,0	2,6	1,0	2,4
BPF Bouw	2,0	2,4	2,4	2,3
Delta Lloyd	2,0	2,4	2,0	2,2
Fortis	1,0	2,4	3,0	2,2
Rabobank Pensioenfonds	3,0	2,0	2,0	2,2
SNS Reaal	3,0	2,4	1,0	2,2
BPF Schilders	2,0	2,0	2,0	2,0
Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven	2,0	2,0	1,0	1,8
Philips Pensioenfonds	2,0	1,6	2,0	1,8
Pensioenfonds Akzo Nobel	2,0	1,6	1,6	1,7
Pensioenfonds Fortis Bank Nederland	1,0	2,0	1,4	1,7
Pensioenfonds voor Huisartsen	1,0	1,8	2,1	1,7
BPF Landbouw	1,0	1,8	1,6	1,6
Pensioenfonds UWV	1,0	1,6	1,8	1,5
BPF Detailhandel	1,0	1,4	1,6	1,4
BPF voor het Levensmiddelenbedrijf	1,0	1,4	1,6	1,4
Pensioenfonds VolkerWessels	1,0	1,4	1,6	1,4
Pensioenfonds Medisch Specialisten	3,0	1,0	0,6	1,3
Pensioenfonds ING	2,0	1,2	0,9	1,3
Pensioenfonds Arcadis Nederland	1,0	1,0	1,3	1,1
Pensioenfonds Wolters Kluwer	1,0	1,0	1,4	1,1
Ahold Pensioenfonds	2,0	0,6	1,0	1,0
ABN AMRO Pensioenfonds	1,0	0,8	1,3	0,9
Pensioenfonds Hoogovens	1,0	0,8	1,1	0,9
Pensioenfonds Werk en (re)Integratie	0,0	1,0	0,6	0,7
Algemeen Pensioenfonds KLM	1,0	0,0	0,8	0,4
Zwitserleven	1,0	0,0	0,3	0,3

meeste vermogen (meer dan 100 miljard euro) het hoogst. Zo ook de groep van pensioenaanbieders die vorig jaar al was onderzocht. Dit is mede te verklaren doordat die groep vooral bestaat uit bedrijfstakpensioenfondsen en de grootste pensioenaanbieders. Zie Tabel 8 (volgende hoofdstuk) voor een overzicht van eindscores met gemiddelden per groep van pensioenaanbieders, met onderscheid naar soort, grootte en eerder onderzocht of niet.

6./ Conclusies en aanbevelingen

6.1. Conclusies

Uit het onderzoek blijkt dat de maatschappelijke onrust die na de Zembla-uitzending ontstond zijn uitwerking niet heeft gemist. Momenteel geven bijna alle (op vier van de dertig na) onderzochte pensioenaanbieders aan een verantwoord beleggingsbeleid te ontwikkelen, of hun huidige beleid door te lichten en eventueel aan te scherpen.

Dit rapport is de tweede editie van de "Benchmark verantwoord beleggen door Nederlandse pensioenfondsen en pensioenverzekeraars" die de VBDO samen met onderzoeksbureau Profundo heeft uitgevoerd. De eerste editie werd in december 2007 gepubliceerd. In de eerste editie werden 30 pensioenaanbieders onderzocht, dit jaar zijn dat er 43. De onderzoeksgroep bestaat uit de volgende soorten pensioenaanbieders:

- 18 bedrijfstakpensioenfondsen
- 2 beroepspensioenfondsen
- 16 ondernemingspensioenfondsen
- 7 pensioenverzekeraars

Alle pensioenaanbieders is een vragenlijst voorgelegd over de verschillende aspecten van verantwoord beleggen. Hoewel de gevolgen van de financiële crisis de afgelopen maanden veel aandacht vroegen van de meeste pensioenaanbieders, bleek de respons van de pensioenaanbieders bij deze tweede editie hoger dan vorig jaar: 79% tegen 73% vorig jaar.

Vorig jaar concludeerden we dat verantwoord beleggen, een half jaar na de geruchtmakende Zembla-uitzending, bij veel meer pensioenaanbieders hoog op de agenda terecht was gekomen. De kleine groep van pensioenaanbieders die al langer serieus bezig was met het ontwikkelen van beleid op dit gebied kreeg een flinke stimulans om het beleid sneller en ambitieuzer te implementeren. De veel grotere groep van pensioenaanbieders die begin 2007 nog niet of nauwelijks met het onderwerp bezig was, probeerde snel de opgelopen achterstand in te halen. In de eerste editie van de benchmark gaven 26 van de 30 onderzochte pensioenaanbieders aan een verantwoord beleggingsbeleid te ontwikkelen, of hun bestaande beleid door te lichten en eventueel aan te scherpen.

In 2008 heeft deze ontwikkeling zich doorgezet. In deze tweede editie van de benchmark geven 21 van de 43 pensioenaanbieders aan een verantwoord beleggingsbeleid te hebben ontwikkeld, en nog eens 13 aanbieders zijn op dit moment met de ontwikkeling van beleid bezig. Hoewel hier sprake is van vooruitgang, moet ook geconstateerd worden dat 8 van de onderzochte pensioenaanbieders nog steeds niet bezig zijn met het ontwikkelen van een beleid op het gebied van verantwoord beleggen. Behalve in de ontwikkeling van beleid, valt er ook duidelijk vooruitgang te signaleren ten aanzien van de gebruikte instrumenten. Alle onderzochte instrumenten worden dit jaar door meer pensioenaanbieders ingezet dan vorig jaar:

- 28 (vorig jaar 12) pensioenaanbieders sluiten beleggingen in de wapensector of in individuele wapenbedrijven uit en nog eens 9 (vorig jaar 5) sluiten bedrijven uit op meerdere gronden (zoals kinderarbeid of milieuvuiling);
- 13 (vorig jaar 3) pensioenaanbieders geven een duidelijke omschrijving van het gebruik van ESG-criteria in de aandelenselectie;
- 15 (vorig jaar 12) pensioenaanbieders stellen maatschappelijk verantwoord ondernemen aan de orde in gesprekken met de bedrijven waarin ze beleggen (engagement);
- Bij 9 (vorig jaar 6) pensioenaanbieders speelt duurzaamheid een rol bij hun stembeleid op jaarvergaderingen;
- 19 (vorig jaar 8) pensioenaanbieders investeren een klein deel van hun vermogen in duurzame energie, innovatieve schone technologie of microfinanciering.

Hoewel er een positieve ontwikkeling valt te signaleren, valt er voor veel pensioenaanbieders nog duidelijk werk te verzetten in het vertalen van een verantwoord beleggingsbeleid naar een brede en goed doordachte combinatie van instrumenten. Met slechts één of twee instrumenten kan een verantwoord beleggingsbeleid niet geloofwaardig worden uitgevoerd.

Ook wat betreft het afleggen van verantwoording over het verantwoord beleggingsbeleid naar de deelnemers en andere belanghebbenden, moet er nog veel gebeuren:

- De meeste pensioenaanbieders zijn niet duidelijk over welke vermogensbeheerders voor hen werken en of zij op duurzaamheidscriteria geselecteerd worden;
- 9 aanbieders geven inzicht in hun uitbesteding én leggen vast hoe vermogensbeheerders aan hun maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn;
- 10 (vorig jaar 3) pensioenaanbieders gaan actief de dialoog aan met de samenleving over hun beleid;
- Slechts 8 (vorig jaar 5) pensioenaanbieders publiceren overzichten van de bedrijven waarin ze beleggen.

Om het verantwoord beleggingsbeleid van de verschillende pensioenaanbieders te kunnen beoordelen en vergelijken, is door VBDO en Profundo een beoordelingsmethodiek ontwikkeld. Daarin wordt gekeken naar negen beoordelingsaspecten, gegroepeerd in drie categorieën:

1. Beleid
2. Uitvoering
3. Verantwoording

Op basis van vooraf gedefinieerde beoordelingscriteria hebben alle pensioenaanbieders voor alle beoordelingsaspecten een score gekregen van 1 tot 5. Deze scores zijn met behulp van wegingspercentages samengevoegd tot scores voor de drie categorieën en tot een totaalscore. Tabel 8 geeft de gemiddelde scores van de verschillende soorten pensioenaanbieders, voor de drie beoordelingscategorieën en voor de totaalscores.

Tabel 8: Gemiddelde score binnen groepen Nederlandse pensioenaanbieders				
Wegingspercentages	Beleid	Uitvoering	Verantwoording	Totaal score
	20%	60%	20%	100%
<i>Naar soort pensioenaanbieder</i>				
bedrijfstak/beroeps (20)	3,1	2,5	2,4	2,6
onderneming (16)	1,8	1,5	1,6	1,6
verzekeraars (7)	2,4	2,1	2,0	2,1
<i>Naar onderzoeksgroep pensioenaanbieders</i>				
vorig jaar onderzochte groep (30)	2,6	2,1	2,0	2,2
nieuw bijgekomen groep (13)	2,2	1,8	2,0	1,9
<i>Naar grootte vermogen pensioenaanbieders</i>				
tot 10 miljard euro (27)	2,0	1,7	1,7	1,7
10 tot 100 miljard euro (12)	3,4	2,5	2,4	2,7
vanaf 100 miljard euro (4)	3,0	3,0	3,1	3,0

Zoals blijkt uit deze tabel, halen de bedrijfstakpensioenfondsen gemiddeld een hogere score dan de andere soorten pensioenaanbieders. Dat geldt voor alle beoordelingscategorieën en voor de totaalscores. Het is daarbij van belang dat de bedrijfstakpensioenfondsen gemiddeld groter zijn dan de andere soorten pensioenaanbieders. Uit de resultaten van deze benchmark blijkt namelijk bij alle soorten pensioenaanbieders een duidelijke samenhang tussen de behaalde scores en het belegd vermogen: grotere pensioenaanbieders halen gemiddeld betere scores. Dat kan deels verklaard worden uit het feit dat de grotere pensioenaanbieders ook

veel meer in het brandpunt van de publieke belangstelling staan en deels uit het feit dat zij beschikken over meer middelen om een verantwoord beleggingsbeleid te ontwikkelen en te implementeren.

Deze totaalscore geeft aan welke pensioenaanbieders over de hele linie - inhoud, uitvoering en verantwoording - het beste verantwoord beleggingsbeleid hebben. De vijf pensioenaanbieders met de hoogste totaalscores zijn samengevat in tabel 9. Omdat dit allemaal bedrijfstakpensioenfondsen zijn, is de lijst aangevuld met het best presterende ondernemingspensioenfonds en de beste pensioenverzekeraar.

Tabel 9: Verantwoord beleggen door Nederlandse pensioenaanbieders				
Wegingspercentages	Beleid	Uitvoering	Verantwoording	Totaal score
	20%	60%	20%	100%
Pensioenfonds Zorg en Welzijn	5,0	4,4	4,3	4,5
ABP	5,0	4,2	4,3	4,4
PME	5,0	4,2	3,9	4,3
Pensioenfonds PNO Media	5,0	3,8	4,1	4,1
Spoorwegpensioenfonds	4,0	2,8	4,1	3,3
Shell Pensioenfonds	4,0	2,8	2,4	3,0
Achmea	4,0	2,2	3,0	2,7
Nationale Nederlanden	2,0	2,8	3,0	2,7

Maar ook voor de pensioenaanbieders met de hoogste totaalscores valt nog veel te verbeteren in de toepassing van de verschillende instrumenten: het uitsluitingsbeleid is vaak nog onvoldoende geoperationaliseerd, de integratie van ESG-criteria in de aandelenselectie is bij de meesten nog onvoldoende geïmplementeerd en middels een actiever stembeleid en engagement kunnen ze bedrijven meer stimuleren om maatschappelijk verantwoord te ondernemen. Ook de dialoog met verschillende maatschappelijke partijen kan verder versterkt worden. De transparantie van pensioenaanbieders - met name wat betreft de structuur van het vermogensbeheer en andere beleggingscategorieën dan aandelen - laat nog te wensen over.

De veel grotere groep van pensioenaanbieders die nog maar net - of nog steeds niet - begonnen is met verantwoord beleggen kan deze benchmark gebruiken om hun verantwoord beleggingsbeleid vorm te geven, om geschikte instrumenten te kiezen en om op een transparante manier verantwoording af te leggen.

Deze tweede editie van de benchmark geeft een overzicht van de stand van zaken van duurzaam beleggen in 2008. De VBDO zal deze benchmark ook in 2009 en 2010 uitvoeren, zodat de inspanningen van de pensioenwereld op dit terrein beter zichtbaar worden. De VBDO verwacht dat de positieve ontwikkeling met betrekking tot duurzaam beleggen bij pensioenaanbieders zeker doorzet. Zij wenst de pensioenaanbieders daarbij veel succes, en stelt haar expertise graag ter beschikking. Een eerste gelegenheid daarvoor zal een seminar

6.2. Dilemma's

Zowel tijdens de informatieverzameling voor dit rapport als tijdens de bijeenkomst van de klankbordgroep en in de reacties op het vorige benchmark rapport werden wij gewezen op een aantal dilemma's die met het onderwerp verantwoord beleggen door pensioenfondsen en -verzekeraars samenhangen.

Ten eerste geeft een aantal kleinere pensioenfondsen aan dat het lastig is om een verantwoord beleggingsbeleid te implementeren. Kleine pensioenfondsen hebben vaak alle activiteiten uitbesteed, en het blijkt lastig om vermogensbeheerders te vinden die het verantwoord beleggingsbeleid kunnen uitvoeren zonder dat er extra kosten aan verbonden zijn. Een aantal andere kleinere pensioenfondsen zijn inmiddels bezig om samen met andere fondsen vermogensbeheerders te benaderen om zo het probleem van schaalgrootte te omzeilen. Ook vermogensbeheerders spelen op deze vraag in door stem- en engagement services aan te bieden aan groepen pensioenfondsen.

De VBDO zal in 2009 een onderzoek doen naar de stand van zaken van verantwoord beleggen bij deze groep van vermogensbeheerders.

Pensioenfondsen geven daarnaast ook aan dat implementatie van het verantwoord beleggingsbeleid voor andere beleggingscategorieën dan aandelen en bedrijfsobligaties lastig blijkt. Dit is afhankelijk van de omvang van het beheerde vermogen en de specifieke beleggingscategorie. Een mogelijkheid om dit te ondervangen in de benchmark is om niet naar het aantal beleggingscategorieën te kijken maar naar het percentage van het belegd vermogen dat onder verantwoord beleggingsbeleid valt.

In de benchmark wordt de implementatie van het verantwoord beleggingsbeleid gemeten aan de hand van een aantal instrumenten. De VBDO heeft geprobeerd duidelijk te maken hoe zij de invulling van deze instrumenten ziet. Toch is er mogelijkheid voor eigen interpretatie en dit kan van invloed zijn op de beoordeling van de verschillende pensioenaanbieders. Twee voorbeelden hiervan zijn engagement en duurzaamheidsfinanciering. Engagement is het aangaan van de dialoog met een onderneming buiten de aandeelhoudersvergadering. Echter, in welke vorm dit gebeurt is niet gespecificeerd. Bij duurzaamheidsfinanciering kan er een duidelijke mix van financiële en niet-financiële aspecten een rol spelen bij de selectie van een project of bedrijf. Echter, selectie kan ook uitsluitend gebaseerd zijn op financiële aspecten. Ondanks dat de financiering ten goede komt aan duurzame ontwikkelingen zullen pensioenfondsen dit niet snel zelf onder duurzaamheidsfinanciering scharen.

6.3. Aanbevelingen

Uit het onderzoek komen een aantal aanbevelingen naar voren. Deze zijn in eerste instantie gericht aan de pensioenfondsen en -verzekeraars. Wij denken echter dat ook andere partijen met deze aanbevelingen aan de slag kunnen om gezamenlijk het verantwoord beleggen bij pensioenaanbieders te versterken. De aanbevelingen volgen de negen beoordelingsaspecten die in het onderzoek zijn gehanteerd:

- **(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid:** Veel pensioenaanbieders besteden wel aandacht aan verantwoord beleggen en schrijven daarover op verschillende plaatsen (website, jaarverslag, vragenlijst), maar hebben nog steeds geen samenhangend beleidsdocument ontwikkeld. Het verdient aanbeveling om dit wel te doen, omdat daarmee duidelijke samenhang tussen gehanteerde principes, concrete criteria en gebruikte instrumenten inzichtelijk kan worden gemaakt.

Verschillende fondsen en verzekeraars houden bovendien nog steeds vast aan de gedachte dat een verantwoord beleggingsbeleid slechts één instrument vereist - welk instrument dat is wisselt dan nog wel eens. Dit spoort echter niet met de verwachtingen van deelnemers en maatschappelijke organisaties en met internationale ontwikkelingen: een verantwoord beleggingsbeleid vereist een mix van verschillende instrumenten. Een praktische handleiding voor pensioenfondsen en -verzekeraars zou dit helder kunnen uiteenzetten, geïllustreerd met (internationale) best-practice voorbeelden.

- **Uitsluitingsbeleid:** Het uitsluitingsbeleid is zonder twijfel het meest heikele instrument in het verantwoord beleggingsbeleid. Veel pensioenfondsen en -verzekeraars hebben nu producenten van clusterbommen en landmijnen uitgesloten, maar de discussie over andere uitsluitingsgronden - zoals mensenrechten, ernstige milieuvervuiling, steun aan ondemocratische regimes - staat nog in de kinderschoenen. Deze discussie zou op structurele wijze moeten plaatsvinden, met vertegenwoordigers van de pensioensector, deelnemers en van verschillende maatschappelijke partijen. Daarnaast is uitsluiting op zich niet voldoende om maatschappelijk verantwoord te beleggen. Daarnaast is uitsluiten op zich niet voldoende om maatschappelijk verantwoord te beleggen. Het is slechts een middel om het gedrag van bedrijven te beïnvloeden. Daarom is het noodzakelijk dat dit instrument gekoppeld wordt aan andere instrumenten. Verder zou onderzocht moeten worden hoe het uitsluitingsbeleid toegepast kan worden op afgeleide beleggingen, zoals indexfondsen, hedge funds, asset-based securities, en andere.

- **ESG-criteria bij selectie van beleggingen:** In de beleggingswereld wordt aan dit instrument relatief meer waarde toegekend dan aan andere instrumenten. Veel onderzoek ten aanzien van duurzaam beleggen draait om de vraag wat de gevolgen van integratie van ESG-criteria in de aandelselectie zijn voor het rendement van beleggingen. Bekeken vanuit de recente aandacht voor verantwoord beleggen is de vraag minstens zo interessant welke duurzaamheidsrelevantie dit instrument heeft, ook in relatie tot andere instrumenten. Naar deze vraag, met daaraan gekoppeld de vraag hoe over die duurzaamheidsrelevantie te rapporteren valt naar de buitenwereld, zou meer onderzoek gedaan moeten worden.
- **Engagementbeleid:** Individueel zijn de meeste pensioenaanbieders te klein om op zinvolle wijze engagementactiviteiten te ontplooiën. Veel kleinere pensioenaanbieders besteden daarom engagementactiviteiten uit aan een, meestal buitenlandse, aanbieder van engagementdiensten. Dit brengt het risico met zich mee dat de pensioenaanbieder onvoldoende greep houdt op de inhoudelijke prioriteiten, keuzes en behaalde resultaten. Het verdient daarom aanbeveling om de activiteiten van deze engagementaanbieders kritisch te laten volgen door een onafhankelijke partij. Daarnaast zou regelmatig overleg tussen pensioenaanbieders over engagementprioriteiten en -strategieën tot meer effectiviteit kunnen leiden.
- **Stembeleid:** Ook het stembeleid over duurzaamheidsonderwerpen zou binnen de pensioensector beter gecoördineerd kunnen worden, om de effectiviteit te vergroten. Pensioenaanbieders moeten bovendien de stap gaan nemen om zelf actief resoluties in te dienen over duurzaamheidsonderwerpen, waar dit zinvol is.
- **Duurzaamheidsfinanciering:** Pensioenfondsen en -verzekeraars zouden hiervan een speerpunt moeten maken, waarmee zij zich ook ten opzichte van elkaar zouden kunnen onderscheiden. De dialoog met de samenleving en duurzame entrepreneurs zou versterkt moeten worden, om actief te zoeken naar mogelijkheden om dit te structureren.
- **Transparantie over uitbestedingen:** Pensioenfondsen zouden meer inzicht moeten bieden in hoe zij hun vermogensbeheer georganiseerd hebben en of vermogensbeheerders mede op basis van duurzaamheidscriteria geselecteerd worden. Dit geldt des te sterker voor pensioenverzekeraars, die meestal niet duidelijk maken welk deel van hun vermogen bestemd is voor pensioenuitkeringen en hoe dat deel van het vermogen belegd is.
- **Dialoog met de samenleving:** Pensioenfondsen en -verzekeraars zouden op individuele basis meer de dialoog met de samenleving kunnen zoeken, maar om praktische redenen lijkt het zinvol om dit op een meer collectieve manier te doen. Dergelijke discussies zijn het meest zinvol als ze rond thema's georganiseerd worden (zoals klimaat, onderwijs, biodiversiteit, gezondheidszorg, e.d.), waarbij concreet nagegaan wordt welke rol pensioenfondsen - met de verschillende instrumenten die hen ter beschikking staan - zouden kunnen spelen.
- **Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid:** Pensioenfondsen en -verzekeraars zouden zich verder moeten inspannen om inzicht te bieden in hun beleid en in de bedrijven en andere beleggingsinstrumenten waarin belegd wordt. Beschrijving en beoordeling van bedrijven aan de hand van duurzaamheidscriteria zou de buitenwereld meer inzicht bieden. Ook over andere beleggingsvormen is meer transparantie gewenst.

Tot slot: waar de bedrijfstakpensioenfondsen nu trendsetters zijn met betrekking tot verantwoord beleggen, zouden de andere soorten pensioenaanbieders zich extra moeten inspannen om de achterstand in te lopen. Ondernemingspensioenfondsen, beroepspensioenfondsen en pensioenverzekeraars zijn anders georganiseerd dan bedrijfstakpensioenfondsen, waardoor het soms lastiger is om een verantwoord beleggingsbeleid te implementeren. Onmogelijk is het echter zeker niet, zoals sommige vertegenwoordigers van deze groepen ook laten zien. Wel zou het zinvol kunnen zijn als de betreffende brancheorganisaties hun leden op dit vlak meer gerichte ondersteuning bieden, rekening houdend met hun specifieke situaties.

De Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO) zal zelf, in aanvulling op deze benchmark, verschillende activiteiten ondernemen. In juni 2008 organiseerde de VBDO al een seminar over verantwoord beleggen door pensioenfondsen, waarin in workshops op verschillende instrumenten verder werd ingegaan. In het voorjaar van 2009 zal de VBDO een vervolgbijeenkomst organiseren. Daarnaast zal de VBDO publicaties uitbrengen om pensioenfondsen en -verzekeraars concreet te ondersteunen bij het formuleren en implementeren van een verantwoord beleggingsbeleid. In 2009 zal een vergelijkbare benchmark voor verzekeraars verschijnen, en zal de VBDO een onderzoek uitvoeren naar het verantwoord beleggingsbeleid van (internationale) vermogensbeheerders.

Bijlage 1

Profielen van bedrijfstakpensioenfondsen

1.1 ABP

ABP verzorgt de pensioenen van de werkgevers en werknemers van overheid en onderwijs. Eind 2007 had ABP 1,1 miljoen actieve deelnemers, 848 duizend gewezen deelnemers, en 742 duizend gepensioneerden. ABP heeft de uitvoering van de pensioenregeling uitbesteed aan Algemene Pensioen Groep (APG). ABP heeft een belegd vermogen van € 217 miljard.⁴²

1.1.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

ABP beschikt over een uitgebreid "Beleid inzake verantwoord beleggen," dat publiek toegankelijk is. Het beleid van ABP is gebaseerd op verschillende (inter)nationale richtlijnen, zoals de Code Tabaksblat, OESO richtlijnen, en verklaringen van de Verenigde Naties. Het beleid is van toepassing op alle beleggingscategorieën. Het document beschrijft de doelstellingen van ABP met betrekking tot corporate governance en ESG criteria, en geeft duidelijk aan hoe verschillende methodes worden gebruikt om de beleggingsportefeuille zo goed mogelijk aan deze criteria te laten voldoen.

Beoordeling: 5 punten

Het beleid van ABP is gebaseerd op verschillende (inter)nationale richtlijnen, zoals de Code Tabaksblat, OESO richtlijnen, en declaraties van de Verenigde Naties. Het beleid is van toepassing op alle beleggingscategorieën.

1.1.2 Uitsluitingen

ABP zal volgens het verantwoord beleggingsbeleid "geen beleggingen doen die in strijd zijn met internationale wet- of regelgeving." Daarnaast vermijdt ABP beleggingen die "strafbare of moreel verwerpelijke gedragingen" bevorderen, of die "in onmiddellijk verband staan met een schending van mensenrechten of fundamentele vrijheden." Indien beïnvloeding van een bedrijf dat de uitgangspunten van Global Compact schendt niets oplevert zal deze ondernemingen worden uitgesloten. In de praktijk betekent dit momenteel dat alleen bedrijven die actief of sterk gelieerd zijn aan de productie van controversiële wapens uitgesloten zijn van belegging.

Beoordeling: 4 punten

ABP sluit momenteel op één onderwerp bedrijven uit én heeft een lijst met bedrijven. De uitgesloten bedrijven worden gepresenteerd in het Verslag Verantwoord Beleggen 2007 en op de website.

1.1.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

ABP heeft de UN PRI ondertekend en doet van de implementatie ervan verslag in het Verslag Verantwoord Ondernemen 2007. Onderzoek naar het gedrag van bedrijven met betrekking tot ESG criteria wordt zowel intern bij ABP uitgevoerd als ingekocht bij verschillende rating agencies. ABP is verder deelnemer van het EAI.

Beoordeling: 4 punten

ABP beschrijft helder aan welke ESG criteria aandacht wordt geschonken, en bij welke bedrijven engagement activiteiten aangegaan worden, maar er wordt geen best-in-class selectie gemaakt.

1.1.4 Engagement

ABP verwacht van de bedrijven waarin het pensioenfonds investeert dat zij zich houden aan de richtlijnen van UN Global Compact, de OESO richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen, de OESO principes aangaande ondernemingsbestuur, en de verklaring van het ICGN inzake corporate governance. ABP doet intern onderzoek en koopt informatie in bij rating agencies. Een uitgebreide hoeveelheid cases van engagement wordt beschreven in het Verslag Verantwoord Beleggen 2007. "Als actief aandeelhouderschap bij een onderneming niets oplevert

en dat de risico's voor milieu maatschappij of ondernemingsbestuur onacceptabel zijn voor onze belangen als aandeelhouder, dan stappen wij uit deze onderneming.”

Beoordeling: 5 punten

ABP heeft een actief, geïntegreerd en veelomvattend engagement beleid waarover verslag wordt gedaan. Engagement is daarnaast gekoppeld aan het uitsluitingenbeleid.

1.1.5 Stembeleid

ABP is een zeer actieve stemmer op aandeelhoudersvergaderingen, zowel in binnen- als buitenland. Het 'verantwoord stembeleid' is echter vooral gericht op corporate governance issues. Noch in het Verslag Verantwoord Beleggen 2007, noch in het "Beleid inzake Verantwoord Beleggen" wordt stembeleid met betrekking tot ESG-criteria beschreven. In 2007 heeft ABP wel tal van aandeelhoudersresoluties gesteund waarin bedrijven werden opgeroepen om een duurzaamheidsverslag te publiceren.

Beoordeling: 4 punten

Wel actief stembeleid, heeft maar voorsnog geen specifiek stembeleid voor ESG-criteria geformuleerd. Het pensioenfonds steunt wel resoluties om duurzaam ondernemen te bevorderen en rapporteert daarover.

1.1.6 Duurzaamheidsfinanciering

ABP's investeringen in schone technologieën, groene energie en andere groene en sociale projecten en bedrijven zijn in de afgelopen jaren enorm toegenomen. ABP stelt ook van plan te zijn deze trend voort te zetten, mits de investeringen voldoende rendement opleveren.

Beoordeling: 4 punten

ABP belegt meer dan € 1 miljard in groene en sociale projecten en bedrijven.

1.1.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer van ABP is in handen van Algemene Pensioen Groep (APG), de verzelfstandigde uitvoeringsorganisatie van ABP. APG heeft slechts 20 procent van het vermogensbeheer ondergebracht bij externe vermogensbeheerders. Het overgrote deel van het vermogen van ABP wordt intern beheerd. ABP's website geeft een overzicht van 20 externe vermogensbeheerders die samen rond de 85% van het extern beheerde vermogen (20% van totaal) van ABP beheren.

Beoordeling: 2 punten

Lijst van externe vermogensbeheerders is openbaar, maar het is onduidelijk hoe ABP zorg draagt dat de externe beheerders zich aan zijn verantwoord beleggingsbeleid houden.

1.1.8 Dialoog met de samenleving

ABP heeft een deelnemersraad die de organisatie adviseert over beleggingsbeleid, onder andere met betrekking tot ESG beleid. Daarnaast heeft ABP regelmatig contact met belangengroepen die zich inzetten voor zeer uiteenlopende maatschappelijke doelstellingen. De informatie van deze stakeholders wordt actief meegenomen in de besluitvorming.

Beoordeling: 5 punten

ABP gaat zeer actief de dialoog aan met de samenleving en hoort de geluiden van verschillende belangengroepen, maar de invloed op het beleggingsbeleid is niet duidelijk en deze input is van invloed op het beleggingsbeleid.

1.1.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

Het beleggingsbeleid en de instrumenten die ABP gebruikt om dit te implementeren worden helder beschreven in "Beleid inzake Verantwoord Beleggen" en het "Verslag Verantwoord Beleggen 2007". Daarnaast geeft ABP op

haar website inzicht in alle bedrijven en beursgenoteerde obligaties waarin belegd wordt. Private equity investeringen worden uitgevoerd door AlInvest, dat alle namen van bedrijven waarin geïnvesteerd wordt inzichtelijk maakt op haar website.

Beoordeling: 5 punten

ABP verschaft uitgebreide informatie over het beleggingsbeleid en de beleggingen in zowel aandelen, obligaties als private equity investeringen.

1.2 BPF Bouw

De Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor de Bouwnijverheid (BPF Bouw) verzorgt de pensioenen van de werknemers van ruim 15.000 bedrijven in de sectoren bouwbedrijf, timmerfabrieken, afbouw- en natuursteenbedrijf. BPF Bouw heeft 214 duizend actieve deelnemers, 463 duizend gewezen deelnemers, en 206 duizend gepensioneerden.

De pensioenadministratie en het beheer van het vermogen (met uitzondering van vastgoed) zijn uitbesteed aan Cordares, sinds kort een onderdeel van Algemene Pensioen Groep (APG). De vastgoedportefeuille wordt beheerd door BPF Bouwinvest. BPF Bouw heeft een belegd vermogen van € 26,5 miljard.⁴³

1.2.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

BPF Bouw zegt zich "bewust te zijn van onze maatschappelijke positie en de verantwoordelijkheden die daaraan verbonden zijn. We wegen deze mee in ons beleid. We zullen dat beleid verder ontwikkelen. Er is geen document waarin het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid wordt beschreven, maar de gebruikte methodes worden beschreven in het jaarverslag van 2007.

Beoordeling: 2 punten

Geen overkoepelend verantwoord beleggingsbeleid opgesteld, maar wel instrumenten ontwikkeld voor investeringen in aandelen, vastgoed en alternatieve investeringen.

1.2.2 Uitsluitingen

BPF Bouw belegt niet in bedrijven die zich schuldig maken aan gedwongen kinderarbeid.

Verder richt BPF-Bouw zich op het uitsluiten van ondernemingen in de wapenindustrie die actief betrokken zijn bij de productie van clusterbommen en anti persoonsmijnen, en beleggingen in landen waarin sprake is van een notoire en systematische schending van mensenrechten en landen die de ILO-normen niet respecteren. Colombia en Total zullen ook door BPF-Bouw worden uitgesloten.

Beoordeling: 4 punten

Concreet uitsluitingsbeleid voor meerdere criteria.

1.2.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

In 2003 is BPF Bouw gestart met een speciale portefeuille die wordt beheerd volgens MVO-criteria die betrekking hebben op werknemers, maatschappij, milieu, corporate governance, opdrachtgevers en leveranciers. Hiermee wil BPF Bouw ondernemingen aansporen om rekening te houden met de maatschappij waarin zij opereren.

Daarnaast voert BPF Bouw een uiterst selectief beleggingsbeleid in India, omdat het niet wil investeren in bedrijven die zich inlaten met kinderarbeid. Ook de vastgoedbeleggingen die beheerd worden door BPF Bouwinvest worden steeds meer getest op duurzaamheid. Via vermogensbeheerder Cordares heeft BPF Bouw ook de UN PRI ondertekend.

Beoordeling: 2 punten

Selectiecriteria zijn helder, maar worden nog slechts toegepast op een klein deel van de beleggingsportefeuille.

1.2.4 *Engagement*

Voor de uitvoering van het engagementbeleid neemt BPF Bouw deel aan het Governance Platform. In dit samenwerkingsverband zoekt BPF Bouw actief de dialoog met ondernemingen waarin belegd wordt. De engagement activiteiten hebben vaak betrekking op het functioneren van de onderneming in de maatschappij. Verder zoekt het fonds, als daar aanleiding voor is, actief de dialoog met individuele ondernemingen. In 2007 gebeurde dit bij een tiental ondernemingen. Daarnaast is BPF Bouw lid van Eumedion.

Beoordeling: 2 punten

BPF Bouw voert wel overleg met partijen, maar geeft geen inzicht in de bedrijven, onderwerpen of resultaten.

1.2.5 *Stembeleid*

BPF Bouw maakt gebruik van zijn stemrecht tijdens de algemene aandeelhoudersvergaderingen van de ondernemingen waarin belegd wordt. Hierbij zijn de uitgangspunten van de code Tabaksblat en de richtlijnen van de SCGOP richtinggevend.

Via de website geeft BPF Bouw inzicht in alle stemverslagen.

Beoordeling: 2 punten

Het stembeleid is vooral gericht op corporate governance onderwerpen.

1.2.6 *Duurzaamheidsfinanciering*

BPF Bouw belegt een deel van zijn portefeuille in niet-traditionele beleggingen, waaronder microkredieten. Daarnaast staat het bestuur van het fonds open voor investeringen in duurzame hout_ en energieproductie. In 2008 zal hierover de Deelnemersraad geconsulteerd worden, waarna definitieve besluitvorming zal volgen.

Beoordeling: 2 punten

Er is wel (toenemend) beleid met betrekking tot duurzaamheidsfinancieringen, maar dit heeft nog niet tot significante investeringen geleid.

1.2.7 *Transparantie over uitbesteding*

Het totale vermogensbeheer van BPF Bouw is ondergebracht bij Cordares (nu onderdeel van APG). Cordares werkt wel samen met externe vermogensbeheerders, maar hoe intensief of structureel dat gebeurt is niet bekend.

Beoordeling: 2 punten

Uitbesteding bij Cordares. Niet bekend welke externe vermogensbeheerders Cordares in de hand neemt, noch welke rol Cordares speelt in het verantwoord beleggingsbeleid van BPF Bouw.

1.2.8 *Dialoog met de samenleving*

Behalve overleg met de deelnemersraad wordt geen melding gemaakt van dialoog met maatschappelijke organisaties of andere belanghebbenden.

Beoordeling: 2 punten

BPF Bouw overlegt met deelnemersraad.

1.2.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

BPF Bouw beschrijft in zijn jaarverslag de verschillende instrumenten die gebruikt worden voor verantwoord beleggen. Op de website van het pensioenfonds zijn alle aandelenbeleggingen te vinden.

Beoordeling: 3 punten

Lijst van aandelen wordt gepubliceerd en beleggingsinstrumenten toegelicht.

1.3 BPF Detailhandel

Bedrijfstakpensioenfonds voor de detailhandel verzorgt het pensioen voor de werknemers in de detailhandel. Het BPF Detailhandel had ultimo 2007 256.177 actieve deelnemers, 55.881 gepensioneerden en 558.938 gewezen deelnemers. Het belegd vermogen van BPF Detailhandel was op 31 december 2007 € 6,9 miljard.⁴⁴

1.3.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

Het BPF Detailhandel heeft een duurzaam beleggingsbeleid geformuleerd en geïmplementeerd op het gebied van corporate governance met betrekking tot het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Op de andere onderdelen van een verantwoord beleggingsbeleid (milieu en sociale onderwerpen) moet nog besluitvorming plaatsvinden. Een eerste aanzet is gedaan gedurende 2008.

Beoordeling: 1 punt

BPF Detailhandel heeft wel antwoord gegeven op de vraag maar er is geen beleidsdocument beschikbaar. Het beleid is nog in ontwikkeling.

1.3.2 Uitsluitingen

BPF Detailhandel heeft geen uitsluitingsbeleid als onderdeel van het beleggingsbeleid. Bij het formuleren van een verantwoord beleggen beleid zal gekeken worden of een uitsluitingsbeleid hiervan onderdeel zal uitmaken.

Beoordeling: 1 punt

Geen uitsluitingsbeleid.

1.3.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

BPF Detailhandel betreft geen ESG-criteria bij het beleggingsbeleid. Het meenemen van ESG criteria maakt en geen onderdeel uit van het beleggingsbeleid. Bij het formuleren van het verantwoord beleggen beleid zal tevens gekeken worden of ESG criteria worden meegenomen in het beleggingsbeleid.

Beoordeling: 1 punt

Geen aandelen selectie op basis van ESG-criteria.

1.3.4 Engagement

Het pensioenfonds voor de Detailhandel onderneemt op dit moment geen engagement activiteiten. Bij het formuleren van het verantwoord beleggingsbeleid zal tevens gekeken worden of engagement onderdeel van het beleid zal uitmaken.

Beoordeling: 1 punt

Geen engagementbeleid.

1.3.5 Stembeleid

Het Bedrijfstakpensioenfonds voor de Detailhandel maakt actief gebruik van haar stemrecht en kiest er voor om te stemmen op alle aandeelhoudersvergaderingen van ondernemingen die zij in portefeuille heeft. Daarnaast maakt het pensioenfonds de keuze om met alle beschikbare aandelen op de aandeelhoudersvergaderingen te stemmen van ondernemingen waarin zij belegt. Dit betekent dat ook gestemd wordt in markten waar speciale eisen gelden voor het uitoefenen van stemrechten. Bijvoorbeeld in landen waar een speciale volmacht is vereist of in landen waar aandelen tijdelijk worden geblokkeerd in de periode voor de aandeelhoudersvergadering.

Het pensioenfonds rapporteert op de website hoe zij heeft gestemd per aandeelhoudersvergadering. Per aandeelhoudersvergadering wordt het volgende aangegeven.

- Naam van onderneming
- Datum van vergadering

- Agenda punten
- Steminstructie van het pensioenfonds

Beoordeling: 2 punten

BPF Detailhandel heeft een duidelijk stembeleid maar besteed alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in zijn stembeleid.

1.3.6 Duurzaamheidsfinanciering

BPF Detailhandel gebruikt een deel van de portefeuille voor de financiering van bedrijven met een hoge duurzaamheidsrelevantie, als dit financieel-economisch aantrekkelijk is. Op het gebied van private equity wordt al wel gedeeltelijk rekening gehouden met ESG criteria bij de selectie van beheerders. Dit gebeurt via het Interpolis Pensioenen Private Equity II fonds. Duurzaamheid is een belangrijk onderdeel van de beleggingsstrategie van dit private equity fonds. Implementatie hiervan gebeurt op de volgende drie wijzen:

- Uitsluiting van Sectoren (productie van pornografisch materiaal, tabak, bont, en de productie van en handel in wapens);
- United Nations Global Compact principes worden onder de aandacht gebracht van portefeuille managers als onderdeel van de onderhandelingen;
- Uitsluiting van Vijandige Overnames.

Beoordeling: 2 punten

BPF Detailhandel heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar het is onduidelijk wat de omvang van deze private equity investeringen is.

1.3.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer van BPF Detailhandel is uitbesteed aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer (handelsnaam van Interpolis Pensioenen Vermogensbeheer). Het pensioenfonds heeft het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen overgedragen aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer.

Beoordeling: 2 punten

BPF Detailhandel geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

1.3.8 Dialoog met de samenleving

Indien wordt bedoeld een actieve dialoog op het gebied van toepassing van ESG criteria bij het vermogensbeheer dan is het antwoord nee. Bij het formuleren van het verantwoord beleggen beleid zal tevens gekeken worden hoe deze dialoog vorm kan worden gegeven.

Daarnaast is er op de website van BPF Detailhandel te lezen dat het pensioenfonds het communicatiebeleid heeft vastgelegd in een communicatiebeleidsplan. Daarin is te lezen hoe het bestuur wil communiceren met betrokkenen bij het pensioenfonds. Dit document is op dit moment nog niet beschikbaar op de website van BPF Detailhandel.

Beoordeling: 1 punt

BPF Detailhandel voert geen dialoog met de samenleving.

1.3.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Het pensioenfonds heeft nog geen verantwoord beleggingsbeleid geformuleerd. Zodra een verantwoord beleggen beleid is geformuleerd en deze wordt toegepast zal het pensioenfonds hierover rapporteren. Overigens rapporteert het pensioenfonds op de website al wel over haar stemactiviteiten in het kader van corporate governance.

Beoordeling: 2 punten

BPF Detailhandel doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

1.4 BPF Landbouw

Het Bedrijfstakpensioenfonds voor de Landbouw regelt de pensioenen voor werknemers in de agrarische en groene sector. Iedereen die bij een agrarische onderneming werkt en 21 jaar of ouder is, neemt deel aan de pensioenregeling. Het pensioenfonds heeft ruim 22.000 aangesloten werkgevers met gezamenlijk meer dan 86.000 deelnemers. Bovendien zijn zo'n 50.000 mensen binnen de pensioenregeling al met pensioen of prepensioen. In 2007 was het belegd vermogen van BPF Landbouw € 6,7 miljard.⁴⁵

1.4.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

Het BPF Landbouw heeft nog geen algeheel verantwoord beleggingsbeleid geformuleerd maar daar wel mee bezig. Het fonds hecht aan het onderwerp duurzaam beleggen en is op dit moment bezig met het verder ontwikkelen van een integraal ESG beleid (milieu, sociaal en governance), dit wordt verantwoord beleggen genoemd. Het governance onderdeel is al in 2005 doorgevoerd en geïmplementeerd. Verder heeft het pensioenfonds een screening laten uitvoeren op de portefeuille op controverses met de Global Compact. Daarnaast maakt het pensioenfonds actief gebruik van haar stemrechten en hanteert het pensioenfonds een uitsluitingsbeleid ten aanzien van controversiële wapens. Tevens is in principe besloten tot engagement, dit beleidsdeel wordt gedurende 2008 nog nader uitgewerkt.

Beoordeling: 1 punt

Het beleid is in ontwikkeling maar er is nog geen beleidsdocument beschikbaar.

1.4.2 Uitsluitingen

Stichting Bedrijfspensioenfonds voor de Landbouw kiest ervoor om voor om met de aandelenmandaten niet te beleggen in ondernemingen die controversiële wapens produceren of een significant belang hebben in een andere onderneming die controversiële wapens produceert.

Het pensioenfonds beschouwt wapens als controversieel wanneer deze onevenredig veel leed en slachtoffers veroorzaken, geen onderscheid maken tussen burger- en militaire doelen en ook na afloop van een conflict slachtoffers kunnen veroorzaken. Deze wapens zijn door internationaal recht verboden of staan internationaal ter discussie. Het betreft de volgende categorieën:

- Nucleaire wapens
- Biologische wapens
- Chemische wapens
- Landmijnen
- Clusterbommen

Bij het bepalen wat controversiële wapens zijn zoekt het pensioenfonds aansluiting bij internationale verdragen die door Nederland zijn ondertekend en bij het beleid van de Nederlandse overheid.

Het uitsluitingsproces

Uitsluiting alleen voor Europese en Amerikaanse aandelen: Het pensioenfonds belegt direct in Europese en Noord-Amerikaanse aandelen (MSCI Europe en MSCI USA). Het uitsluitingsbeleid is van toepassing op deze directe beleggingen. Het is niet mogelijk om een uitsluitingsbeleid toe te passen op een beleggingsfonds.

Samenstelling van uitsluitingslijst: Een extern onderzoeksbureau voert een screening uit op basis van vooraf bepaalde criteria (zie hieronder). Met de uitkomst hiervan wordt elk half jaar de uitsluitingslijst opnieuw vastgesteld. Hierdoor kunnen ondernemingen die activiteiten hebben ontwikkeld voor het produceren van controversiële wapens op de lijst komen. Ondernemingen die niet langer (indirect) controversiële wapens produceren zullen van de lijst verdwijnen. In deze ondernemingen kan dan weer belegd worden.

Beoordeling: 3 punten

BPF Landbouw heeft een concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten aanzien van één criterium: controversiële wapens.

1.4.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het BPF Landbouw hanteert geen ESG criteria bij het beleggingsbeleid indien daarmee een best-of-class benadering of gelijksoortig wordt bedoeld. Ze worden wel expliciet toegepast bij de beleggingen in Private Equity. ESG criteria zijn de basis voor het verantwoord beleggingsbeleid van het fonds zoals in deze vragenlijst beschreven.

Beoordeling: 1 punt

ESG-criteria worden niet gehanteerd bij aandelselectie.

1.4.4 Engagement

BPF Landbouw heeft in principe besloten tot engagement activiteiten met bedrijven in de aandelenportefeuille. Dit beleidsonderdeel is in ontwikkeling, hierover is nog geen afzonderlijk beleidsdocument beschikbaar.

Beoordeling: 1 punt

Het beleid is in ontwikkeling, maar er is nog geen beleidsdocument beschikbaar.

1.4.5 Stembeleid

Het Pensioenfonds voor de Landbouw maakt actief gebruik van haar stemrecht en kiest er voor om te stemmen op alle aandeelhoudersvergaderingen van ondernemingen die zij in portefeuille heeft. Daarnaast maakt het pensioenfonds de keuze om met alle beschikbare aandelen op de aandeelhoudersvergaderingen te stemmen van ondernemingen waarin zij belegt. Dit betekent dat ook gestemd wordt in markten waar speciale eisen gelden voor het uitoefenen van stemrechten. Bijvoorbeeld in landen waar een speciale volmacht is vereist of in landen waar aandelen tijdelijk worden geblokkeerd in de periode voor de aandeelhoudersvergadering.

Het pensioenfonds rapporteert op de website hoe zij heeft gestemd per aandeelhoudersvergadering. Per aandeelhoudersvergadering wordt het volgende aangegeven.

- Naam van onderneming
- Datum van vergadering
- Agenda punten
- Steminstructie van het pensioenfonds

Beoordeling: 2 punten

BPF Landbouw heeft een duidelijk stembeleid maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in zijn stembeleid.

1.4.6 Duurzaamheidsfinanciering

BPF Landbouw belegt het private equity gedeelte van de beleggingsportefeuille binnen specifieke ESG criteria via het Interpolis Pensioenen Private Equity fonds. Duurzaamheid is een belangrijk onderdeel van de beleggingsstrategie van het fonds. Implementatie hiervan gebeurt op de volgende drie wijzen:

- Uitsluiting van Sectoren (productie van pornografisch materiaal, tabak, bont, en de productie van en handel in wapens);
- United Nations Global Compact principes worden onder de aandacht gebracht van portefeuillemanagers als onderdeel van de onderhandelingen;
- Uitsluiting van Vijandige Overnames.

Beoordeling: 2 punten

BPF Landbouw heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar het is onduidelijk wat de omvang van deze private equity investeringen is.

1.4.7 *Transparantie over uitbesteding*

Het vermogensbeheer van BPF Landbouw is uitbesteed aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer (handelsnaam van Interpolis Pensioenen Vermogensbeheer). Het pensioenfonds heeft het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen overgedragen aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer.

Tevens draagt Syntrus Achmea Vermogensbeheer zorg voor de uitvoering van het uitsluitings- en toekomstig engagementbeleid. De lijst van uitgesloten ondernemingen is vastgelegd in de beleggingsrichtlijnen van het pensioenfonds.

Beoordeling: 2 punten

BPF Landbouw geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

1.4.8 *Dialog met de samenleving*

Het fonds draagt bij aan de dialoog door verantwoording over de eigen activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Tevens wordt het beleid toegelicht aan deelnemers, bijvoorbeeld de medezeggenschapsraad.

Beoordeling: 2 punten

BPF Landbouw overlegt wel eens met deelnemers via de medezeggenschapsraad.

1.4.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

BPF Landbouw heeft besloten tot een verantwoord beleggingsbeleid dat bestaat uit uitsluiting, engagement en stembeleid. BPF Landbouw geeft aan dat over alle onderdelen wordt, of zal worden, gerapporteerd.

Beoordeling: 1 punt

Er is op dit moment geen jaarverslag over 2007 van BPF Landbouw beschikbaar.

1.5 BPF voor het Levensmiddelenbedrijf

Het Bedrijfstakpensioenfonds voor het Levensmiddelenbedrijf regelt de pensioenen voor werknemers en oud-werknemers in het levensmiddelenbedrijf. De bedrijfstak kent daarnaast een Sociaal Fonds, namelijk de Stichting Sociaal Fonds Levensmiddelenbedrijf, een VUT fonds, de stichting Vervroegd Uittreden Levensmiddelenbedrijf en enkele ondernemingspensioenfonds. Het bedrijfstakpensioenfonds heeft ruim 3.000 aangesloten werkgevers met gezamenlijk meer dan 19.000 (oud) deelnemers. Bovendien zijn zo'n 6.000 mensen al met (pre) pensioen. Volgens het jaarverslag 2006 bedroeg het belegd vermogen € 1,2 miljard. Er was geen recentere versie beschikbaar.⁴⁶

1.5.1 *Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid*

Op dit moment kijkt het Pensioenfonds voor het Levensmiddelenbedrijf hoe zij invulling kan geven aan een verantwoord beleggingsbeleid. Een eerste aanzet is gedaan tijdens een studiemiddag Verantwoord Beleggen in 2008.

Beoordeling: 1 punt

BPF voor het Levensmiddelenbedrijf heeft op dit moment geen beleidsdocument ten aanzien van verantwoord beleggen.

1.5.2 *Uitsluitingen*

Het BPF voor het Levensmiddelenbedrijf geeft aan dat bij het formuleren van een verantwoord beleggingsbeleid tevens gekeken zal worden of een uitsluitingsbeleid hiervan onderdeel zal uitmaken.

Beoordeling: 1 punt

BPF voor het Levensmiddelenbedrijf heeft geen uitsluitingsbeleid

1.5.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het meenemen van ESG criteria maakt geen onderdeel uit van het beleggingsbeleid van BPF voor het Levensmiddelenbedrijf. Bij het formuleren van het verantwoord beleggingsbeleid zal tevens gekeken worden of ESG criteria worden meegenomen in het beleggingsbeleid.

Beoordeling: 1 punt

Bij het BPF voor het Levensmiddelenbedrijf vindt de aandelenselectie niet plaats op basis van ESG-criteria

1.5.4 Engagement

Het Pensioenfonds voor het Levensmiddelenbedrijf onderneemt op dit moment geen engagement activiteiten. Bij het formuleren van het verantwoord beleggingsbeleid zal tevens gekeken worden of engagement onderdeel van het beleid zal uitmaken.

Beoordeling: 1 punt

Bij het BPF voor het Levensmiddelenbedrijf doet niet aan engagement.

1.5.5 Stembeleid

Het Pensioenfonds voor het Levensmiddelenbedrijf maakt actief gebruik van haar stemrecht en kiest er voor om te stemmen op alle aandeelhoudersvergaderingen van ondernemingen die zij in portefeuille heeft. Daarnaast maakt het pensioenfonds de keuze om met alle beschikbare aandelen op de aandeelhoudersvergaderingen te stemmen van ondernemingen waarin zij belegt. Dit betekent dat ook gestemd wordt in markten waar speciale eisen gelden voor het uitoefenen van stemrechten. Bijvoorbeeld in landen waar een speciale volmacht is vereist of in landen waar aandelen tijdelijk worden geblokkeerd in de periode voor de aandeelhoudersvergadering. Het pensioenfonds rapporteert op de website over haar stemactiviteiten per kwartaal.

Daarnaast rapporteert het pensioenfonds op de website hoe zij heeft gestemd per aandeelhoudersvergadering. Per aandeelhoudersvergadering wordt het volgende aangegeven:

- Naam van onderneming
- Datum vergadering
- Agendapunten
- Steminstructie van het pensioenfonds

Het BPF voor het Levensmiddelenbedrijf heeft zelf geen aandeelhoudersmoties ten aanzien van verantwoord ondernemen geformuleerd en ter stemming gebracht.

Beoordeling: 2 punten

BPF voor het Levensmiddelenbedrijf heeft een duidelijk stembeleid maar besteed alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in zijn stembeleid.

1.5.6 Duurzaamheidsfinanciering

BPF voor het Levensmiddelenbedrijf belegt het private equity gedeelte van de beleggingsportefeuille binnen specifieke ESG criteria via het Interpolis Pensioenen Private Equity fonds. Duurzaamheid is een belangrijk onderdeel van de beleggingsstrategie van het fonds. Implementatie hiervan gebeurt op de volgende drie wijzen:

- Uitsluiting van Sectoren (productie van pornografisch materiaal, tabak, bont, en de productie van en handel in wapens);
- United Nations Global Compact principes worden onder de aandacht gebracht van portefeuille managers als onderdeel van de onderhandelingen;
- Uitsluiting van Vijandige Overnames.

Beoordeling: 2 punten

BPF voor het Levensmiddelenbedrijf heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar het is onduidelijk wat de omvang van deze private equity investeringen is.

1.5.7 *Transparantie over uitbesteding*

Het vermogensbeheer is uitbesteed aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer (handelsnaam van Interpolis Pensioenen Vermogensbeheer). Het pensioenfonds heeft het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen overgedragen aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer.

Beoordeling: 2 punten

BPF voor het Levensmiddelenbedrijf geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

1.5.8 *Dialoog met de samenleving*

Het Pensioenfonds voor het Levensmiddelenbedrijf rapporteert op de website over haar stembeleid en hoe zij invulling daaraan geeft. Het pensioenfonds voert geen actieve dialoog met de samenleving

Beoordeling: 1 punt

Het BPF voor het Levensmiddelenbedrijf voert geen dialoog met de samenleving.

1.5.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Het Pensioenfonds voor het Levensmiddelenbedrijf heeft nog geen verantwoord beleggingsbeleid geformuleerd. Zodra een verantwoord beleggingsbeleid is geformuleerd en deze wordt toegepast zal het pensioenfonds hierover rapporteren. Overigens rapporteert het pensioenfonds op de website wel over haar stemactiviteiten.

Beoordeling: 2 punten

Het BPF voor het Levensmiddelenbedrijf publiceert op haar website over de stemactiviteiten, een deel van de gebruikte instrumenten ten aanzien van verantwoord beleggen. Er is echter geen jaarverslag over 2007 beschikbaar.

1.6 BPF Schilders

Bedrijfstakingpensioenfonds voor het Schilders-, Afwerkings- en Glaszetbedrijf (BPF Schilders) verzorgt de pensioenen van de werknemers en ondernemers in de schilders-, afwerkings- en glaszetbranche. BPF Schilders heeft 42.400 actieve deelnemers, 74.700 gewezen deelnemers, en 32.750 gepensioneerden. BPF Schilders heeft de pensioenadministratie uitbesteed aan A&O Services. BPF Schilders heeft een belegd vermogen van € 3,3 miljard.⁴⁷

1.6.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

BPF Schilders heeft een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid met betrekking tot aandelen. Dit betreft circa 30% van de totale beleggingsportefeuille. Het beleid is op dit moment niet openbaar, maar het bestuur zal hierover in november 2008 een besluit nemen.

Sinds 2001 kent BPF Schilders een proef met ethisch beleggen. In de zomer van 2007 heeft het pensioenfonds een strategie van minimale uitsluiting geformuleerd als eerste stap van de implementatie van maatschappelijk verantwoord beleggen. In dit kader wordt ook verder gekeken naar mogelijke uitsluitingen naar aanleiding van "het overtreden van regels op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu en corruptie." Hiervoor is een portefeuillescan uitgevoerd. De resultaten hiervan zijn eind 2007 aan het bestuur bekend gemaakt.

"In 2008 zal de administratie bezig zijn met de implementatie van de resultaten van de twee portefeuillescans met betrekking tot onder andere anti-personeelsmijnen, biologische en chemische wapens alsook mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu en anti-corruptie. Tenslotte zal het bestuur zich in 2008 beraden over engagement en positieve actie."

Beoordeling: 2 punten

Beleid geformuleerd en implementatie gestart, maar onduidelijkheid over inhoud aangezien het beleidsdocument niet beschikbaar is.

1.6.2 Uitsluitingen

BPF Schilders geeft aan beleid te hebben vastgesteld op het gebied van uitsluitingen. Sinds de zomer van 2007 belegt BPF Schilders niet in clusterbommen en landmijnen. "Daarnaast heeft het bestuur besloten niet te willen beleggen in bedrijven en overheden die zich schuldig maken aan het overtreden van regels op het gebied van mensenrechten, arbeidsomstandigheden, milieu en corruptie. Om deze reden heeft het bestuur na de zomer besloten de beleggingsportefeuille te laten onderzoeken op dergelijke controversiële beleggingen. De eerste resultaten van deze portefeuillescan zijn eind 2007 aan het bestuur bekend gemaakt." BPF Schilders geeft ook aan dat een lijst met uitgesloten bedrijven beschikbaar is, maar deze is echter niet op de website gevonden en ook niet apart opgestuurd naar aanleiding van dit onderzoek.

Beoordeling: 3 punten

Beleid geformuleerd ten aanzien van één criterium, meerdere criteria in ontwikkeling, maar lijst uitgesloten bedrijven niet beschikbaar.

1.6.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

BPF Schilders hanteert ESG criteria. Beleidsdocument is beschikbaar d.m.v. notulen. Deze activiteit is uitbesteed aan een gespecialiseerd onderzoeksbureau. Voor het gebruik van de resultaten in de beleggingsportefeuilles worden de externe managers door A&O Vermogensbeheer rechtstreeks geïnstrueerd.

Beoordeling: 3 punten

ESG-criteria gebruikt, maar onduidelijk hoe groot het belang is dat hieraan wordt toegekend.

1.6.4 Engagement

BPF Schilders is begonnen met het ontwikkelen van een engagementbeleid en verwacht in 2009 een beleid te hebben vastgesteld. "BPF Schilders ziet engagement als een belangrijke verantwoordelijkheid van zichzelf als eindbelegger. Het vormt de tweede stap (na uitsluiting) in het implementeren van een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid. Dit beleid zal op korte termijn worden geformuleerd; momenteel zijn hiervoor nog geen beleidsdocumenten beschikbaar."

Beoordeling: 1 punt

Beleid in ontwikkeling.

1.6.5 Stembeleid

BPF Schilders heeft geen eigen stembeleid, maar is wel lid van Eumedion. "BPF Schilders is van mening dat haar omvang te gering is om met duidelijke toegevoegde waarde een individueel gericht stembeleid te kunnen voeren en is om die reden al enige jaren geleden lid geworden van Eumedion, zodat governance issues in een breder aandeelhoudersverband worden geadresseerd."

Beoordeling: 2 punten

Stembeleid via Eumedion, maar alleen op gebied van corporate governance.

1.6.6 Duurzaamheidsfinanciering

BPF Schilders neemt duurzaamheidsfinanciering mee in het verder ontwikkelen van een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid.

Beoordeling: 1 punt

Geen duurzaamheidsfinanciering.

1.6.7 Transparantie over uitbesteding

A&O Services, de vermogensbeheerder van BPF Schilders, laat weten: "Al onze vermogensbeheerders worden

door onszelf direct aangestuurd en zijn gebonden aan onze voorwaarden omtrent ons maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid.”

Er is geen lijst van vermogensbeheerders beschikbaar.

Beoordeling: 2 punten

Duidelijkheid over uitbesteding, maar geen overzicht van vermogensbeheerders.

1.6.8 Dialoog met de samenleving

“BPF Schilders hecht grote waarde aan actieve dialoog met haar achterban. Discussie over een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid zijn en worden gevoerd met de al langer bestaande deelnemersraad.”

Beoordeling: 2 punten

Pensioensfonds overlegt met deelnemers.

1.6.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

BPF Schilders doet verslag over verantwoord beleggen in het jaarverslag en deels op de website. Er is geen lijst beschikbaar van alle aandelen waarin BPF Schilders belegt.

Beoordeling: 2 punten

Verslag over verantwoord beleggen, geen overzicht van aandelenbeleggingen.

1.7 BPF Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf

De stichting bedrijfstakpensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf. Het pensioenfonds is opgericht door werkgevers- en werknemersorganisaties in de bedrijfstak en verplicht voor de gehele bedrijfstak. Het belegd vermogen ultimo 2007 was € 1,2 miljard.⁴⁸

1.7.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

Het pensioenfonds voor het schoonmaak- en heeft een verantwoord beleggingbeleid geformuleerd. Dit beleid is vanaf januari 2008 van toepassing op het actief beheerde deel van de aandelenportefeuille. In 2009 wordt gekeken hoe het verantwoord beleggingsbeleid verder kan worden uitgerold over de andere beleggingscategorieën.

Als uitgangspunt voor verantwoord beleggen hanteert het pensioenfonds de Global Compact van de Verenigde Naties. Deze bestaat uit tien principes die gerelateerd zijn aan mensenrechten, arbeidsnormen, milieu en anti-corruptie die hun oorsprong vinden in internationaal breed geaccepteerde verdragen zoals de Universele verklaring van de rechten van de mens en de normen van de International Labour Organisation (www.unglobalcompact.org).

De aanpak verantwoord beleggen bestaat uit de volgende onderdelen:

- Screening;
- Engagement;
- Corporate governance;
- Uitsluiten.

Beoordeling: 4 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf heeft een publiek beleidsdocument dat rekening houdt met relevante sociale- en milieuthema's, dat duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten en dat zich baseert op duidelijke principes en richtlijnen, maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille.

1.7.2 Uitsluitingen

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf sluit ondernemingen uit die controversiële wapens produceren. Dit zijn de volgende wapensoorten:

- Nucleaire wapens;
- Biologische wapens;
- Chemische wapens;
- Anti-personeelmijnen;
- Clusterbommen.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf heeft een uitsluitingsbeleid ten aanzien van één criterium.

1.7.3 ESG-criteria bij aandelen selectie

Het verantwoord beleggingsbeleid van het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf is van toepassing op de aandelenportefeuilles. De ondernemingen waarin wordt belegd worden gescreend op controverses met de Global Compact.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf geeft een algemeen statement dat ESG-criteria worden betrokken bij de aandelenselectie.

1.7.4 Engagement

Engagement, het aangaan van dialoog met ondernemingen, is het centrale middel van het verantwoord beleggingsbeleid van het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf. Het doel is om een positieve gedragsverandering te bewerkstelligen en daarnaast aandeelhouderswaarde te creëren. Robeco voert namens het pensioenfonds de dialoog met ondernemingen.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf voert regelmatig overleg met bedrijven en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald. Dit beleid is niet gekoppeld aan het uitsluitingsbeleid.

1.7.5 Stembeleid

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf (hierna 'het pensioenfonds') maakt actief gebruik van haar stemrecht en kiest er voor om te stemmen op alle aandeelhoudersvergaderingen van ondernemingen die zij in portefeuille heeft.

Daarnaast maakt het pensioenfonds de keuze om met alle beschikbare aandelen op de aandeelhoudersvergaderingen te stemmen van ondernemingen waarin zij belegt. Dit betekent dat ook gestemd wordt in markten waar speciale eisen gelden voor het uitoefenen van stemrechten. Bijvoorbeeld in landen waar een speciale volmacht is vereist of in landen waar aandelen tijdelijk worden geblokkeerd in de periode voor de aandeelhoudersvergadering. Het pensioenfonds maakt bij het uitoefenen van het stemrecht gebruik van de stemanalyses en stemadviezen van RiskMetrics Institutional Shareholders Services (ISS).

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf maakt actief gebruik van haar stemrechten. Het pensioenfonds rapporteert over haar stemactiviteiten op de volgende wijze:

- Stemverslag over het voorgaande jaar;
- Stemverslagen per kwartaal.

Daarnaast rapporteert het pensioenfonds op de website hoe zij heeft gestemd per aandeelhoudersverga-

ring. Het pensioenfond heeft zelf geen aandeelhoudersmoties ten aanzien van verantwoord ondernemen geformuleerd en ter stemming gebracht.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf heeft een duidelijk stembeleid, maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in het stembeleid.

1.7.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf belegt het private equity gedeelte van de beleggingsportefeuille op duurzame wijze, via het sustainable private equity fonds. Duurzaamheid is een belangrijk onderdeel van de beleggingsstrategie van het pensioenfonds. Implementatie hiervan gebeurt op de volgende drie wijzen:

- Uitsluiting van sectoren (productie van pornografisch materiaal, tabak, bont, en de productie van en handel in wapens);
- United Nations Global Compact principes worden onder de aandacht gebracht van portefeuille managers als onderdeel van de onderhandelingen;
- Uitsluiting van vijandige overnames.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar het is onduidelijk hoeveel er in deze projecten wordt geïnvesteerd.

1.7.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer van het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf is uitbesteed aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer. Het verantwoord beleggingsbeleid is van toepassing op de aandelenportefeuille. Daarnaast worden duurzaamheidscriteria gehanteerd in de private equity beleggingsfondsen. De vermogensbeheerder is gebonden aan het verantwoord beleggen beleid via de beleggingsrichtlijnen.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders en legt vast hoe externe partijen aan het verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn.

1.7.8 Dialoog met de samenleving

Op dit moment voert het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf geen structurele dialoog met de samenleving.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf voert geen dialoog met de samenleving.

1.7.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

Op de website van het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf wordt elk half jaar een rapportage geplaatst over de activiteiten die zijn ondernomen op het gebied van verantwoord beleggen. Het pensioenfonds plaatst geen overzichten van ondernemingen waarin zij belegt op de website.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf doet verslag over alle gebruikte instrumenten maar publiceert geen overzicht van de aandelen waarin wordt belegd.

1.8 Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven

Stichting Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven (PGB) verzorgt de pensioenen van de werknemers van de grafimedia bedrijfstak. PGB heeft 44.400 actieve deelnemers, 191.150 gewezen deelnemers, en 35.350 gepensioneerden. De pensioenadministratie is uitbesteed aan de Grafische Bedrijfsfondsen (GBF), een dochterbedrijf van het fonds. PGB heeft een belegd vermogen van € 9,7 miljard.⁴⁹

1.8.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

PGB heeft zijn beleggingsbeleid bijgesteld door maatschappelijk verantwoorde beleggingscriteria toe te voegen. In dit kader heeft het pensioenfonds de volgende punten meegenomen in het huidige beleid:

- United Nations Global Compact Principles worden actief gehanteerd.
- Maatschappelijk verantwoorde beleggingen worden als een categorie toegevoegd aan bestaande beleggingscategorieën, ter grootte van 2% van het totale belegde vermogen.
- Corporate governance: het fonds zal een actieve opstelling hanteren ten opzichte van organisaties waarin wordt belegd. De bestaande aandelenportefeuille zal halfjaarlijks worden nagelopen op risico's voor ESG-criteria (Environmental Social corporate Governance).
- Communicatie: met ingang van 2008 zal PGB communiceren over het beleid ten aanzien van duurzaamheid en de wijze waarop het vermogen is belegd actief en transparant communiceren.

Beoordeling: 2 punten

Er is geen apart beleidsdocument opgesteld, maar het beleggingsbeleid is wel aangepast met maatschappelijk verantwoorde beleggingscriteria. Geen duidelijkheid over instrumenten.

1.8.2 Uitsluitingen

Geen antwoord ontvangen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.8.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het pensioenfonds schrijft in zijn jaarverslag: "In het kader van corporate governance zal het fonds een actieve opstelling hanteren naar organisaties waarin wordt belegd. De bestaande aandelenportefeuille zal halfjaarlijks worden nagelopen op risico's voor de zogeheten ESG-criteria." Verder geeft het pensioenfonds aan de UN PRI actief te hanteren.

Beoordeling: 2 punten

Ondertekening UN PRI en algemene statement dat ESG-criteria worden gehanteerd.

1.8.4 Engagement

In het kader van corporate governance is PGB aangesloten bij het Governance Platform en treedt het gezamenlijk met andere pensioenfondsen op als gesprekspartner naar Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. In 2007 is dialoog gevoerd met 9 Nederlandse ondernemingen. "In 2008 zal de dialoog in platformverband uitgebreid worden naar Europese ondernemingen en de reikwijdte van de dialoog worden verbreed van alleen corporate governance, naar ESG, environmental, social and corporate governance." Daarnaast "participeert PGB in 'class actions' in de Verenigde Staten en soortgelijke juridische procedures in Europa. Waar zij in het bezit is van de aandelen van ondernemingen die wet- en regelgeving overtreden, wordt deelgenomen in de procedures."

Beoordeling: 2 punten

Engagement alleen op gebied van *corporate governance*, wordt uitgebreid tot ESG in 2008.

1.8.5 *Stembeleid*

PGB heeft een stembeleid opgesteld. Voor de richtlijnen voor het stemgedrag zoekt PGB aansluiting bij de standpunten van Eumedion. "Door deze keuze loopt het fonds in lijn met de grote pensioenfondsen in Nederland, zoals het ABP en PGGM, die een belangrijke rol vervullen in Eumedion en PGB in veel gevallen vertegenwoordigen." Het stembeleid heeft geen betrekking op sociale- en milieuonderwerpen.

Beoordeling: 2 punten

Actief stembeleid, maar geen aandacht voor milieu- en sociale aspecten.

1.8.6 *Duurzaamheidsfinanciering*

PGB heeft een portefeuille maatschappelijk verantwoorde beleggingen (ook "green investments" genoemd) toegevoegd aan de bestaande beleggingscategorieën ter grootte van 2% van het totale belegde vermogen, ongeveer € 200 miljoen. "Door herschikking van de bestaande beleggingen wordt een aparte portefeuille opgebouwd voor duurzame beleggingen waarbij geïnvesteerd wordt in o.a. infrastructuur, schone grondstoffen (hout), schone energiebronnen (wind- en zonne-energie) en in het verstrekken van microkredieten."

In 2008 is € 25 miljoen belegd in DIF Renewable Energy en € 60 miljoen als mandaat uitgezet bij vermogensbeheerder Threadneedle. "Bij Threadneedle vormt de analyse van en de controle op de manier waarop bedrijven worden geleid - inclusief hun maatschappelijk en ethisch beleid - een essentieel deel van de besluitvorming."

Beoordeling: 4 punten

Beleid ter grootte van 2% het belegde vermogen en concrete projecten worden genoemd.

1.8.7 *Transparantie over uitbesteding*

PGB werkt met "een wereldwijd netwerk van externe beheerders". Circa 90% van de aandelenportefeuille is uitbesteed. Hierover is geen verdere informatie beschikbaar.

Beoordeling: 1 punt

Duidelijkheid over uitbesteding, maar geen overzicht vermogensbeheerders.

1.8.8 *Dialog met de samenleving*

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

1.8.9 *Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid*

PGB rapporteert over stappen die genomen zijn in het kader van verantwoord beleggen en over een selectie van onderwerpen, zowel op de website van de Grafische Bedrijfsfondsen (GBF) als in het jaarverslag.

Beoordeling: 2 punten

Verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

1.9 *Pensioenfonds Horeca en Catering*

Pensioenfonds Horeca & Catering is het pensioenfonds voor de bedrijfstakken horeca en catering. Het bedrijfstakfonds heeft circa 700.000 deelnemers die werkzaam zijn (geweest) bij ruim 34.000 werkgevers. Daarmee behoort Pensioenfonds Horeca & Catering qua aantal werkgevers en deelnemers tot de top 10 pensioenfondsen in Nederland. Het belegde vermogen ultimo 2007 is € 2,7 miljard.⁵⁰

1.9.1 *Maatschappelijk Verantwoord Beleggingsbeleid*

Met een onderzoek, dat in de zomer van 2007 plaatsvond, is inzicht verkregen in het belang dat werknemers

en werkgevers in de bedrijfstakken horeca en catering hechten aan maatschappelijk verantwoord beleggen. Maar ook: welke thema's vinden ze belangrijk en hoe willen ze worden geïnformeerd over het beleggingsbeleid? Bijna 400 deelnemers en werkgevers zijn hiervoor telefonisch benaderd. Uit het onderzoek bleek dat vooral thema's als kinderarbeid en goed ondernemingsbestuur leefden bij de achterban. Ook vond een ruime meerderheid het van belang om over maatschappelijk verantwoord beleggen door het pensioenfonds te worden geïnformeerd. Tot slot werd duidelijk dat een meerderheid een goed rendement op de beleggingen toch het belangrijkste uitgangspunt voor het beleggingsbeleid vindt. Op basis van deze inzichten en research heeft het pensioenfonds gekozen voor een uitsluitingenbeleid per 1 januari 2008. Daarnaast wordt er in de komende jaren ruimte voor doel- en themabeleggingen gereserveerd. Via het jaarverslag en de website van Pensioenfonds Horeca & Catering wordt in ieder geval verantwoording afgelegd over het beleggingsbeleid. Het beleid heeft naast de aandelenportefeuille ook betrekking op obligaties en converteerbare obligaties.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds Horeca en Catering heeft een publiceert op de website en in het jaarverslag over het beleid dat rekening houdt met relevante sociale- en milieuthema's, dat duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten, maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille.

1.9.2 Uitsluitingen

Vanaf 1 januari 2008 heeft het Pensioenfonds Horeca en Catering een uitsluitingsbeleid conform dat van het Noorse overheidspensioenfonds doorgevoerd. Dit fonds heeft sinds november 2004 een ethische commissie die als onafhankelijk orgaan het Noorse Ministerie van Financiën adviseert over uitsluiting van bedrijven. Deze commissie wordt als richtinggevend beschouwd op dit gebied. Criteria voor uitsluiting zijn onder andere de productie van wapens die fundamentele humanitaire principes schenden, ernstige schending van de mensenrechten, zoals kinderarbeid, en ernstige vervuiling van het milieu. Het uitsluitingsbeleid is van toepassing op de beleggingen in beursgenoteerde aandelen, obligaties en convertibles, voor zover deze niet via fondsen plaatsvinden.

Op de website van het Pensioenfonds Horeca en Catering is een lijst beschikbaar van de bedrijven die het pensioenfonds uitsluit.

Beoordeling: 5 punten

Het Pensioenfonds Horeca en Catering heeft een concreet uitsluitingsbeleid geformuleerd ten aanzien van meerdere sociale- en milieucriteria. Er is tevens een lijst beschikbaar van uitgesloten bedrijven.

1.9.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Sinds een aantal jaren wordt elke twee jaar de aandelenportefeuille doorgelicht om te bepalen in welke mate de portefeuille (nog) voldoet aan criteria van duurzaamheid. In het najaar van 2006 is voor het laatst in een dergelijk onderzoek vastgesteld dat de aandelenportefeuille vergeleken met een marktgemiddelde relatief duurzaam is. De gehanteerde criteria hadden betrekking op de volgende aspecten:

- sociale aspecten (arbeids- en mensenrechtelijke uitgangspunten, beleggingen in dictatoriale regimes);
- economische aspecten (genereren van welvaart en werkgelegenheid op basis van duurzame productieprocessen);
- ecologische aspecten (milieu-, natuur- en diervriendelijkheid).

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds Horeca en Catering omschrijft op welke criteria de screening plaats vindt en wat er met deze informatie wordt gedaan.

1.9.4 Engagement

In de komende jaren zal het Pensioenfonds Horeca en Catering nadenken over vormen van engagement (betrokkenheid bij het bestuur van ondernemingen) in samenwerking met andere partijen. Hiervoor wordt

ruimte gereserveerd in het beleggingsbeleid.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Horeca en Catering heeft op dit moment nog geen engagementbeleid.

1.9.5 Stembeleid

Pensioenfonds Horeca en Catering is lid van Eumedion. Vanaf het derde kwartaal 2008 stemt het pensioenfonds niet meer via de infrastructuur van Eumedion op Nederlandse vergadering van aandeelhouders. De beheerders hebben vanaf 1 juli 2008 het mandaat ontvangen voor alle aandeelhoudersvergaderingen te stemmen op basis van richtlijnen die zowel voor Nederlandse als buitenlandse vergaderingen gelden.

Pensioenfonds Horeca & Catering vindt het belangrijk dat de beheerders zich bij het stemproces zoveel mogelijk richten op beleid dat het fonds heeft vastgesteld. Daarom zijn richtlijnen opgesteld. De richtlijnen laten ruimte voor afwijking in individuele situaties. Afwijking is mogelijk als de onderneming overtuigend toelicht waarom niet aan de richtlijnen kan worden voldaan.

Er wordt op de website ook verslag gedaan van de AVAs waar het Pensioenfonds Horeca en Catering is vertegenwoordigd, welke vragen er zijn gesteld en hoe er is gestemd.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Horeca en Catering heeft een duidelijk stembeleid maar er blijkt niet dat zij aandacht besteden aan sociale- en milieuonderwerpen.

1.9.6 Duurzaamheidsfinanciering

In de komende jaren zal het Pensioenfonds Horeca en Catering nadenken over vormen van doelbeleggingen (beleggingen die een positieve bijdrage leveren aan een bepaald thema, bijvoorbeeld milieu). Hiervoor wordt ruimte gereserveerd in het beleggingsbeleid. In 2008 heeft het pensioenfonds negen beleggingscategorieën onderzocht op hun geschiktheid. Het bestuur heeft besloten twee categorieën in de normportefeuille op te nemen. Ten eerste een allocatie naar zorggerelateerd vastgoed, op te nemen binnen de bestaande allocatie naar niet-beursgenoteerd vastgoed. Ten tweede een allocatie van maximaal 2% van de totale beleggingsportefeuille naar schone technologieën, in te vullen binnen de bestaande allocatie naar private equity. Bij beide categorieën zal er bij de invulling zorgvuldig aandacht aan moeten worden geschonken dat de uiteindelijke beleggingen inderdaad maatschappelijk verantwoord en onomstreden zijn. De verwachting is dat beide categorieën gezamenlijk meer dan 2% van de totale beleggingsportefeuille zullen gaan uitmaken.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Horeca en Catering doet (nog) niet aan duurzaamheidsfinanciering.

1.9.7 Transparantie over uitbesteding

In de eerste helft van 2007 zijn twee nieuwe vermogensbeheerders aangesteld, beide ter vervanging van de zittende beheerder. BlackRock Investment Management is aangesteld als beheerder van een deel van de vastrentende waardeportefeuille ter grootte van € 475 miljoen. Cohen & Steers is aangesteld als beheerder van de onroerendgoedaandelenportefeuille ter grootte van € 125 miljoen. Dit past binnen het beleid ernaar te streven om voor elke beleggingscategorie de beste beheerder te selecteren.

In het jaarverslag van Pensioenfonds Horeca en Catering is een lijst van vermogensbeheerders opgenomen:

- Acadian Asset Management, Boston - Verenigde Staten van Amerika
- Achmea Vastgoed, Amsterdam
- Alpinvest Partners, Amsterdam
- BlackRock, New York - Verenigde Staten van Amerika
- Cohen & Steers, New York - Verenigde Staten van Amerika

- F&C, Amsterdam/Londen - Verenigd Koninkrijk
- Goldman Sachs Private Equity Partners, New York - Verenigde Staten van Amerika
- HarbourVest Partners, Boston - Verenigde Staten van Amerika
- Robeco Asset Management, Rotterdam
- SPF Beheer, Utrecht
- T. Rowe Price Global Investment Services, Baltimore - Verenigde Staten van Amerika
- Western Asset Management, Londen - Verenigd Koninkrijk

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds Horeca en Catering geeft duidelijkheid over uitbesteding; geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders en geeft aan hoe externe partijen aan het verantwoord beleggingsbeleid zijn gebonden.

1.9.8 Dialoog met de samenleving

Het Pensioenfonds Horeca en Catering heeft middels een telefonisch onderzoek aan de deelnemers gevraagd wat zij belangrijke thema's vinden. Dit heeft als belangrijk impuls gediend voor het verantwoord beleggingsbeleid.

Beoordeling: 4 punten

Het pensioenfonds voert een dialoog met haar deelnemers over MVO-aspecten en dit heeft zichtbaar invloed op het beleid.

1.9.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Het Pensioenfonds Horeca en Catering geeft inzicht in het beleid dat wordt gevoerd en op dit moment in ontwikkeling is op het gebied van verantwoord beleggen. Er wordt inzicht gegeven in de instrumenten die hierbij worden gehanteerd. Over de aanwezigheid bij de algemene vergadering van aandeelhouders zijn verslagen beschikbaar op de website van het Pensioenfonds Horeca en Catering. Er is op de website een overzicht van de beleggingscategorieën waarin wordt belegd.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Horeca en Catering doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

1.10 Pensioenfonds Medewerkers Apotheken

Pensioenfonds Medewerkers Apotheken (PMA) is een bedrijfstakpensioenfonds en verzorgt de pensioenen van bijna 22.000 apothekemedewerkers en circa 8.400 ex-apothekemedewerkers, de zogeheten gewezen deelnemers. Bijna 3.500 gepensioneerden en nabestaanden ontvangen een pensioenuitkering van PMA.

De regelingen die PMA uitvoert, gelden voor de werknemers van wie de werkgevers onder de werkingssfeer van het verplicht gestelde bedrijfstakpensioenfonds PMA vallen, en bovendien voor de werknemers die werken bij instellingen die zich vrijwillig hebben aangesloten bij PMA. Ultimo 2007 was het belegd vermogen van PMA € 1,1 miljard.⁵¹

1.10.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken heeft een beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen. Het beleid met betrekking tot maatschappelijk verantwoord beleggen heeft betrekking op de hele beleggingsportefeuille.

Beoordeling: 5 punten

Het pensioenfonds heeft een publiek beleidsdocument dat rekening houdt met sociale- en milieuthema's. Het verschaft duidelijkheid over te gebruiken instrumenten. Het beleid is gebaseerd op principes en richtlijnen en heeft betrekking op de gehele beleggingsportefeuille.

1.10.2 Uitsluitingen

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken belegt vrijwel uitsluitend in fondsen. Daardoor ontbreekt de mogelijkheid om precies te kunnen bepalen welke onderliggende waarden deel uitmaken van een belegging en welke niet. Er is daarom geen lijst met uitsluitingen beschikbaar. In ruil daarvoor koopt het pensioenfonds waar opportuun beleggingen die van zichzelf duurzaam zijn, en is PMA bezig om beleggingen waarbij SRI criteria geen rol hebben gespeeld te switchen voor beleggingen waar dat wel het geval is.

Beoordeling: 2 punten

PMA heeft een vaag gedefinieerd uitsluitingsbeleid, voornamelijk doordat het pensioenfonds slechts in fondsen belegt.

1.10.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Zoals bij het vorige punt is aangegeven belegt het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken vrijwel uitsluitend in fondsen. Het pensioenfonds volgt dus de ESG criteria en/of best in class benadering van de geselecteerde fondsbeheerders. Dit om de praktische reden dat het pensioenfonds als fondsbelegger niet in de positie is om de geformuleerde criteria aan een beheerder op te leggen. Bij de verantwoording over het uitbesteden van het vermogensbeheer geeft PMA aan zelf het selectieproces te doen.

Beoordeling: 1 punt

Er is bij PMA geen aandelenselectie op basis van ESG criteria.

1.10.4 Engagement

Omdat het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken niet direct in bedrijven belegt maar uitsluitend via fondsen kan het zelf geen engagement uitvoeren. Wel laat het pensioenfonds alle fondsbeheerders periodiek verantwoording afleggen met betrekking tot wat zij op gebied van engagement doen/gedaan hebben.

Beoordeling: 2 punten

Er is wel beleid ten aanzien van engagement bij het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken.

1.10.5 Stembeleid

Zoals bij het vorige punt is aangegeven worden alle beleggingsactivisten van het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken uitbesteed. Hierdoor stemt PMA niet zelf op aandeelhoudersvergaderingen. Wel laat het pensioenfonds alle fondsbeheerders periodiek verantwoording afleggen met betrekking tot wat zij op het gebied van stemmen doen/gedaan hebben.

PMA is tevens lid van Eumedion, een platform van Nederlandse institutionele beleggers dat tijdens aandeelhoudersvergaderingen aandacht vraagt voor corporate governance onderwerpen.

Beoordeling: 2 punten

Er is bij het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken wel beleid ten aanzien van stemmen, en het pensioenfonds is lid van Eumedion.

1.10.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken zoekt binnen de hele portefeuille naar mogelijkheden om te switchen naar duurzame fondsen (inmiddels bestaat 15% van de aandelenportefeuille uit fondsen die SRI criteria hanteren). Daarnaast gebruikt het pensioenfonds 5 % van het belegt vermogen om te investeren in bedrijven met een hoge duurzaamheidsrelevantie. Inmiddels is dit voor de helft ingevuld door middel van beleggingen in:

- Een fonds dat zich richt op de wereldwijde ecologie markt;
- Een fonds dat zich richt op water en klimaatbeheersing;
- Een tweetal microkrediet fondsen.

Beoordeling: 4 punten

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering en belegt meer dan 2 % van haar vermogen en noemt concrete projecten.

1.10.7 Transparantie over uitbesteding

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken besteedt het vermogensbeheer bijna volledig uit doch doet zelf het selectieproces. Dat geldt dus ook voor de duurzame beleggingen. PMA heeft inmiddels duurzame beleggingen bij de volgende partijen:

- Insinger de Beaufort;
- Theodoor Gilissen;
- Kempen;
- Pionier;
- Delta Lloyd;
- Finethic;
- ReponsAbility.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

1.10.8 Dialoog met de samenleving

Het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken heeft vorig jaar in het kader van haar 50 jarig bestaan een symposium georganiseerd dat geheel in het teken stond van duurzaam beleggen. Aan dit symposium wordt aandacht besteed op de website en in het jaarverslag. PMA is regelmatig spreker op seminars/workshops die gaan over duurzaam beleggen. PMA stuurt periodiek een informatieblad aan haar deelnemers, waarin veelal aandacht wordt besteed aan duurzaam beleggen.

Beoordeling: 4 punten

Het symposium wat PMA vorig jaar organiseerde is een duidelijk voorbeeld dat het pensioenfonds het maatschappelijk debat over verschillende MVO aspecten opzoekt. Dit debat heeft invloed op het beleggingsbeleid.

1.10.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

Duurzaamheid vormde de rode draad in het jaarverslag 2007 van het Pensioenfonds Medewerkers Apotheken. Ook in het volgende jaarverslag zal veel aandacht aan duurzaam beleggen worden besteed. Het jaarverslag is te downloaden vanaf de website van het pensioenfonds. Het is mogelijk om een detailoverzicht van de fondsen waarin PMA belegt te krijgen.

Beoordeling: 3 punten

Het pensioenfonds heeft een gedetailleerd overzicht van de beleggingen maar dit is niet publiek beschikbaar en het pensioenfonds doet verslag over de gebruikte instrumenten door de fondsbeheerders.

1.11 Pensioenfonds Metaal en Techniek

Pensioenfonds Metaal en Techniek (PMT) is een bedrijfstakpensioenfonds en verzorgt de pensioenen van de werknemers en werkgevers in de volgende branches:

- metaalbewerking;
- loodgieters- en fitters;
- centrale verwarming;

- elektrotechniek;
- carrosseriebouw;
- autoschadeherstel;
- garages;
- motorenrevisie;
- reparatie kantoormachines;
- goud- en zilvernijverheid;
- galvaniserende industrie;
- rijwielen;
- modelmakers;
- isolatie;
- diamantindustrie;
- koeltechniek.

Pensioenfonds Metaal en Techniek heeft 417.772 actieve deelnemers die in ruim 33.000 ondernemingen werkzaam zijn, 606.568 gewezen deelnemers, en 150 918 gepensioneerden. Het fonds heeft een belegd vermogen van € 34,5 miljard.⁵²

1.11.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Het Pensioenfonds Metaal en Techniek heeft een integrale benadering op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen. Dit betekent dat in alle beleggingscategorieën 'milieu, sociale, en corporate governance aspecten worden meegenomen in de beleggingsbeslissingen naast de traditionele financiële criteria'. Daarom hanteert het pensioenfonds de UNPRI en zal jaarlijks rapporteren over de voortgang in de uitwerking van het beleggingsbeleid. Verder heeft PMT ook principes voor 'Sustainable Shareholder Return' opgesteld. Deze hebben betrekking tot acht categorieën:

1. Business Strategy
2. Human Rights
3. Corporate Governance
4. Labour Standards
5. Environment
6. Anti-corruption
7. Investment Nexus
8. Disclosure

Verder geeft PMT ook duidelijkheid over de te gebruiken instrumenten door te verwijzen naar de UNPRI en de 10 Principles van de UN Global Compact die afgeleid zijn van verschillende principes en richtlijnen (UN Declaration of Human Rights, ILO Declaration of Fundamental Principles and Rights at Work, Rio Declaration of Environment and Development, UN Convention Against Corruption).

Beoordeling: 5 punten

Het pensioenfonds Metaal en Techniek heeft een publiek beleidsdocument dat rekening houdt met relevante sociale- en milieuthema's dat betrekking heeft op alle beleggingscategorieën en gebaseerd is op duidelijke principes en richtlijnen.

1.11.2 Uitsluitingen

Op de website van PMT is er geen lijst van uitgesloten bedrijven. In het jaarverslag wordt er wel gesproken over bedrijven die uitgesloten worden die actief zijn in 'foute' wapens of gebruik maakt van kinderarbeid. Verder worden ethische opvattingen neergelegd in internationale overeenkomsten en vastgelegde principes als maatstaf bij PMT gehanteerd.

Beoordeling: 2 punten

Bij PMT is het uitsluitingsbeleid vaag geformuleerd en er is geen lijst van uitgesloten bedrijven aanwezig.

1.11.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

PMT hanteert de UNPRI in haar beleggingsbeleid. Dit betekent dat het ESG-criteria ook gebruikt wordt bij de selectie van beleggingen. Het fonds 'zal jaarlijks rapporteren over de voortgang die in de implementatie van het beleid is geboekt en over de verschillende activiteiten die in het kader van verantwoord beleggen worden uitgevoerd'.

Beoordeling: 3 punten

PMT hanteert wel de ESG-criteria en is duidelijk over het grote gewicht dat toegekend wordt aan deze criteria. Op dit moment is PMT nog bezig met het concreet maken van dit beleid.

1.11.4 Engagement

Op het gebied van engagement voert PMT een eigen beleid dat gericht is op Nederlandse en andere ondernemingen waarin wordt belegd. Verdere informatie over de activiteiten van het fonds zoals verslagen van engagement en/of criteria voor engagement wordt niet gegeven.

Beoordeling: 2 punten

PMT is wel actief op het gebied van engagement maar verschaft geen helderheid over de criteria waar op prioriteiten worden bepaald en verschaft ook geen informatie over overleg met bedrijven.

1.11.5 Stembeleid

PMT heeft in 2007 een stembeleid ontwikkeld. Het fonds maakt daarvoor gebruik van Mn Services die namens PMT stemt bij alle ondernemingen die deel zijn van de portefeuille. De meerderheid van de stemmen zijn 'op afstand' uitgevoerd door Institutional Shareholder Services (ISS) die haar stemadvies baseert op internationale en nationale Corporate Governance codes (OECD, International Corporate Governance Network). Fysieke deelname blijft in beginsel beperkt tot Nederlandse aandeelhoudersvergaderingen, waarbij belangrijke agendapunten aan de orde zijn. Het stemgedrag van PMT wordt per kwartaal op de website bekend gemaakt.

Beoordeling: 2 punten

PMT heeft een duidelijk stembeleid dat gepubliceerd is op de website, maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen.

1.11.6 Duurzaamheidsfinanciering

Op de website van PMT wordt vermeld dat het fonds participeert in een fonds organisaties die microkrediet verstrekken financiert. Verder belegt PMT ook in producten zoals CO₂-uitstootrechten, schone energie in het kader van innovatieve beleggingen.

Beoordeling: 1 punt

PMT participeert wel in duurzaamheidsfinanciering maar heeft geen beleid op dit gebied en noemt geen concrete projecten of de hoogte van de investeringen.

1.11.7 Transparantie over uitbesteding

Omschrijving Er is sprake van uitbesteding. Mn Services opereert voor PMT als pensioenuitvoerder en vermogensbeheerder. Er is geen informatie beschikbaar over uitbestedingen van Mn Services.

Beoordeling: 1 punt

Duidelijkheid over uitbesteding maar geen overzicht van vermogensbeheerders.

1.11.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord gekregen en geen informatie gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.11.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

PMT publiceert op haar website en in het jaarverslag informatie over het verantwoord beleggingsbeleid. Ook is op haar website een lijst beschikbaar met alle beleggingen.

Beoordeling: 3 punten

Pensioenfonds publiceert gedetailleerd overzicht van aandelen waarin wordt belegd en doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

1.12 Pensioenfonds PNO Media

Pensioenfonds PNO Media is een bedrijfstakpensioenfonds die de pensioenen verzorgt voor ongeveer 340 bedrijven en instellingen in de mediabranche. Pensioenfonds PNO Media heeft 15.489 actieve deelnemers, 12.876 gewezen deelnemers, en 5.972 gepensioneerden. De pensioenadministratie is uitbesteed aan verschillende binnen- en buitenlandse vermogensbeheerders. Pensioenfonds PNO Media heeft een belegd vermogen van € 2,7 miljard.⁵³

1.12.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

Pensioenfonds PNO Media 'legt verantwoording af over zijn beleid op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen en over de manier waarop het fonds aan dat beleid invulling geeft'. Het pensioenfonds heeft daartoe een website opgericht (www.pnomediaverantwoordbeleggen.nl) die inzicht geeft in de activiteiten van PNO Media op het gebied van maatschappelijk verantwoord beleggen. Bij alle beleggingsbeslissingen houdt het fonds rekening met duidelijke principes en richtlijnen op het gebied van mensenrechten, milieu en corporate governance die opgesteld is in een Code Verantwoord Beleggen. Pensioenfonds PNO Media gebruikt de volgende fundamentele uitgangspunten:

- respecteren van de kernrechten van de mens vastgelegd in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens;
- geen betrokkenheid bij ernstige vormen van kinderarbeid die behoren tot de fundamentele principes van de Internationale Arbeidsorganisatie;
- geen betrokkenheid bij dwangarbeid die ook behoren tot de fundamentele principes van de Internationale Arbeidsorganisatie;
- geen betrokkenheid bij zware vormen van corruptie, zoals voorgeschreven in het Earth Charter, de Verklaring van Rio en de Convention on Biological Diversity;
- geen betrokkenheid bij zware vormen van milieuvervuiling;
- geen betrokkenheid bij de productie van wapensystemen waarvan de effecten disproportioneel zijn of die geen onderscheid maken tussen militaire en burgerdoelen, gebaseerd op uiteenlopende internationale verdragen, onder andere het non-proliferatieverdrag inzake atomaire wapens en het Verdrag van Ottawa;
- respecteren van algemeen aanvaarde normen voor corporate governance, onder meer voorgeschreven in de OESO-richtlijnen, waaronder de Principles of Corporate Governance en in de Statement on Global Corporate Governance Principles van het ICGN;
- respecteren van andere algemeen aanvaarde ethische beginselen die gelden in een menswaardige samenleving.

Voor de uitvoering van de Code Maatschappelijk Verantwoord Beleggen maakt Pensioenfonds PNO Media gebruik van Hermes Equity Ownership Services (EOS), onderdeel van BT Pension Scheme, het grootste bedrijfspensioenfonds van Groot-Brittannië.

Beoordeling: 5 punten

Pensioenfonds PNO Media heeft een publiek beleidsdocument dat zeer uitgebreid en inhoudelijk is. Duidelijke instrumenten, richtlijnen en principes worden op alle beleggingscategorieën toegepast.

1.12.2 Uitsluitingen

Pensioenfonds PNO Media heeft een concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten opzichte van acht verschillende uitsluitingscriteria:

- schendingen van mensenrechten: Pensioenfonds PNO Media wenst niet betrokken te zijn bij ernstige en systematische schendingen van de kernrechten van de mens;
- kinderarbeid: geen betrokkenheid bij ernstige vormen van kinderarbeid;
- corruptie: niet betrokken bij ernstige vormen van corruptie;
- dwangarbeid: niet betrokken bij dwangarbeid;
- milieuschade: Pensioenfonds PNO Media wil niet betrokken zijn bij het veroorzaken van zware vormen van milieuschade;
- wapens: niet betrokken bij de productie van wapensystemen waarvan de effecten disproportioneel zijn of die geen onderscheid maken tussen militaire en burgerdoelen (producenten van chemische- en biologische wapens, kernwapens, anti-personeelsmijnen, clusterbommen en -munitie);
- bont: geen betrokkenheid bij de productie van (en de handel in) bont of producten waarin bont is verwerkt.

Verder heeft Pensioenfonds PNO Media een uitsluitingslijst van bedrijven in drie verschillende categorieën.

- De eerste groep is van producenten van anti-persoonsmijnen, clusterbommen, en clustermunitie.
- De tweede groep bevat producenten van wapensystemen waarvan de effecten disproportioneel zijn of die geen onderscheid maken tussen militaire en burgerdoelen (zoals kernwapens, chemische- en biologische wapens).
- De derde groep bestaat uit ondernemingen die zich bezig houden met de productie van (en de handel in) bont of producten waarin bont is verwerkt.

Beoordeling: 5 punten

Pensioenfonds PNO Media heeft een concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid van meerdere sociale- en milieu criteria met een lijst van uitgesloten bedrijven.

1.12.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Pensioenfonds PNO Media heeft de UNPRI ondertekend waarin beloofd wordt rekening te houden met ESG-onderwerpen in de beleggingsbeslissingen. Op dit moment werkt EOS namens Pensioenfonds PNO Media 'er verder aan om een betere verslaglegging over Environment Social Governance ("ESG")-zaken op een aantal manieren te bevorderen, waaronder een verslag over ESG dat gepubliceerd zal worden door het Global Reporting Initiative'. Omdat Pensioenfonds PNO Media gebruik maakt van externe vermogensbeheerders in binnen- en buitenland heeft het fonds een gespecialiseerd externe partner gevonden die alle beleggingen gaat screenen, en 'zich zal blijven inspannen om te bevorderen dat vermogensbeheerders ESG-criteria integreren in hun beleggingsprocessen'.

Verder geeft PNO Media aan dat ESG criteria expliciet worden meegenomen vanaf de eerste fase van het selectieproces voor nieuwe managers. Managers moeten in het portefeuillebeheer rekening houden met ESG criteria en committeren zich daarnaast volledig aan de uitgangspunten die in de Code Maatschappelijk Verantwoord Beleggen uiteengezet zijn. Daarnaast geldt de code niet alleen voor aandelen maar voor alle beleggingen.

Beoordeling: 4 punten

Pensioenfonds PNO Media heeft een duidelijke omschrijving van het grote gewicht dat toegekend wordt aan ESG-criteria bij de selectie van alle beleggingscategorieën.

1.12.4 Engagement

Volgens Pensioenfonds PNO Media bestaat de kern van hun beleid uit een engagement benadering. Dit bete-

kent dat zij de dialoog aangaan met 'overheden en ondernemingen die handelen in strijd met de fundamentele uitgangspunten van het fonds'. Omdat het fonds wenst dat zijn code op een uniforme wijze wordt toegepast heeft het fonds EOS benoemd om ook het engagementbeleid uit te voeren. Op de website wordt er verslag gedaan van de engagement activiteiten in een aparte tab 'Stemmen en Engagement'. Mocht de engagement niet succesvol zijn, dan kan er tegen het bestuur worden gestemd, en kan er ook gekozen worden om de onderneming op de uitsluitingslijst te plaatsen. Er is bewust voor gekozen om de namen van bedrijven met wie er dialoog is vertrouwelijk te houden om het succes van de engagement niet in gevaar te brengen.

Beoordeling: 5 punten

Pensioenfonds PNO Media heeft een duidelijk engagementbeleid dat uitgevoerd wordt door EOS.

Het is gekoppeld aan het uitsluitingsbeleid en er wordt ook verslag gedaan van de resultaten van het engagementbeleid.

1.12.5 Stembeleid

Pensioenfonds PNO Media maakt gebruik van gespecialiseerd stemadviesbureau Hermes EOS om zijn belangen als aandeelhouder te bewaken. Deze belangen liggen zowel op financieel gebied en op het gebied van de fundamentele uitgangspunten en de Hermes Principles. Vanaf 17 november is het volledige stemgedrag beschikbaar op de website van pensioenfonds PNO Media.

Beoordeling: 4 punten

Pensioenfonds PNO Media stemt actief op het gebied van duurzaam ondernemen en publiceert op zijn stemgedrag op de website. Maar het fonds brengt geen resoluties ter stemming op het gebied van duurzaam ondernemen.

1.12.6 Duurzaamheidsfinanciering

Pensioenfonds PNO Media belegt niet in specifiek duurzame bedrijven en fondsen, maar 'streeft er naar de duurzaamheidsrelevantie voor de gehele beleggingsportefeuille te laten gelden'.

Beoordeling: 1 punt

Pensioenfonds PNO Media is niet actief in duurzaamheidsfinanciering.

1.12.7 Transparantie over uitbesteding

Pensioenfonds PNO Media maakt gebruik van verschillende binnen- en buitenlandse externe vermogensbeheerders. In het jaarverslag is een volledig overzicht van externe vermogensbeheerders. Pensioenfonds PNO Media selecteert zijn externe partijen op duurzaamheidscriteria.

Beoordeling: 3 punten

Pensioenfonds PNO Media geeft duidelijkheid over uitbesteding, geeft volledig overzicht en legt vast hoe externe partijen aan verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn.

1.12.8 Dialoog met de samenleving

Pensioenfonds PNO Media geeft aan dat de invloed van de deelnemers zeer groot is. Het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid wordt door de deelnemers (met de gekozen deelnemersraad als uitvoerend orgaan) en het bestuur vastgesteld. In een (aantal) discussie(s) wordt de mening omtrent maatschappelijk verantwoord beleggen van de deelnemers gepeild en verwerkt in het beleid.

Gezien de zeer kritische achterban van PNO Media (zoals journalisten en opiniemakers) doet PNO Media er alles aan om de mening omtrent ESG van de deelnemers in het beleid te verwerken en voorop te lopen in ontwikkelingen. Ook wordt deelgenomen aan diverse overlegorganen en worden best practices aangemoedigd om als norm te dienen. Daarnaast wordt door een onafhankelijk bureau de Code Maatschappelijk Verantwoord Beleggen, de implementatie daarvan en ontwikkelingen in de wereld van verantwoord beleggen periodiek

getoetst. Eventuele aanbevelingen van dit bureau worden, indien praktisch haalbaar, verwerkt in het beleid.

Beoordeling: 4 punten

Het fonds zoekt het maatschappelijk debat op over MVO-onderwerpen met zijn deelnemers dat aantoonbaar invloed heeft op het beleggingsgebied.

1.12.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Op de website van Pensioenfonds PNO Media wordt uitgebreid verslag gedaan van de aandelen en andere beleggingscategorieën waarin wordt belegd. Zoals eerder gemeld geeft de website ook gedetailleerde informatie over zijn engagement- en stembeleid, namelijk per onderneming.

Beoordeling: 5 punten

Pensioenfonds PNO Media publiceert gedetailleerd overzicht van aandelen en andere beleggingscategorieën waarin wordt belegd.

1.13 Pensioenfonds Vervoer

Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor het Beroepsvervoer over de Weg (Pensioenfonds Vervoer) verzorgt de pensioenen van werknemers in de sectoren Goederenvervoer, Besloten Busvervoer, Taxivervoer, Verhuur van Mobiele Kranen en Binnenbeurtvaartbedrijf. Pensioenfonds Vervoer heeft 165.353 actieve deelnemers, 381.692 gewezen deelnemers, en 42.808 gepensioneerden. Pensioenfonds Vervoer heeft de pensioenadministratie uitbesteed aan Syntrus Achmea Pensioenbeheer. Pensioenfonds Vervoer heeft een belegd vermogen van € 6,4 miljard.⁵⁴

1.13.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Het verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds Vervoer is vastgelegd in "Verantwoord Beleggen bij Pensioenfonds Vervoer 2008 - Op weg naar duurzame groei". Het pensioenfonds verwijst in algemene termen wel naar internationale verdragen, maar zonder toe te lichten over welke verdragen het gaat. In de reactie op het profiel geeft het pensioenfonds vervoer aan dat het hier gaat om diverse internationale richtlijnen op het gebied van mensenrechten (VN), arbeidsomstandigheden (ILO) en controversiële wapens (Ottowa). In de uitgewerkte activiteiten op basis van het beleid wordt in het kader van controversiële ondernemingen verwezen naar de tien principes van het UN Global Compact. Het beleid heeft in beginsel betrekking op de gehele beleggingsportefeuille. Bij de implementatie is het pensioenfonds gestart met beursgenoteerde aandelen. Verder zijn doelstellingen en activiteiten voor 2008 vastgelegd.

Beoordeling: 4 punten

Alle relevante MVO-thema's zijn genoemd in het beleid, worden niet toegelicht maar zijn wel gebaseerd op duidelijke principes en richtlijnen. Het beleid heeft betrekking op de gehele beleggingsportefeuille maar wordt stapsgewijs ingevoerd.

1.13.2 Uitsluitingen

Pensioenfonds Vervoer heeft in zijn maatschappelijk beleggingsbeleid uitsluitingscriteria opgenomen. Het pensioenfonds sluit bedrijven uit die substantieel betrokken zijn bij controversiële wapens (anti-personeelmijnen en clustermunities) alsmede bedrijven die op ernstige wijze in strijd handelen met een of meer principes van Het UN Global Compact. Verder wil het pensioenfonds niet in activistische hedgefonds vanwege de mogelijk negatieve gevolgen voor bijvoorbeeld de werkgelegenheid. Per 1 mei 2008 waren 18 ondernemingen uitgesloten (4 op basis van Global Compact criteria, 14 op basis van controversiële wapens). Deze lijst is sindsdien niet geüpdate op de website.

Beoordeling: 5 punten

Het beleid omvat meerdere sociale- en milieucriteria en een lijst met uitgesloten bedrijven wordt gepubliceerd op de website.

1.13.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Pensioenfonds Vervoer onderschrijft de UN PRI en "kiest nadrukkelijk voor integratie van ESG-factoren". Het pensioenfonds kiest niet voor de best-in-class benadering, omdat "we van best-in-class geen toegevoegde waarde verwachten in termen van verbetering risico/rendement en omdat we graag de bestaande managers hun strategieën zien combineren met verantwoord beleggen in plaats van enkel duurzame/SRI managers te selecteren". Pensioenfonds Vervoer onderzoekt de mogelijkheid om een gedeelte (in eerste instantie 3%) te beleggen bij vermogensbeheerders die ESG-factoren strategisch integreren in actief beheerde aandelenportefeuilles.

Beoordeling: 4 punten

Het pensioenfonds integreert ESG-factoren en introduceert hierbij activiteiten zoals het integreren van ESG-factoren in actief beheerde aandelenportefeuilles.

1.13.4 Engagement

Het engagement beleid van Pensioenfonds Vervoer vindt plaats via het Governance Platform van Deminor. Verslagen van de dialoog worden als vertrouwelijk behandeld en worden dus niet beschikbaar gesteld voor het publiek. Verder onderzoekt het pensioenfonds de mogelijkheid om een engagement service provider in te zetten die de dialoog kan aangaan met betrekking tot milieu- en sociale factoren met ondernemingen in Nederland, de rest van Europa en de VS. De dialoog over goed bestuur wordt gecontinueerd via het Governance Platform.

Beoordeling: 3 punten

Engagementbeleid richt zich (nog) uitsluitend op corporate governance. Verslag van de engagement-activiteiten is niet openbaar.

1.13.5 Stembeleid

Het stembeleid van Pensioenfonds Vervoer is in ontwikkeling. Het pensioenfonds heeft een dienstverlener geselecteerd en verwacht voor eind 2008 het beleid te implementeren. Vanaf het eerste kwartaal van 2009 wil het pensioenfonds kwartaalrapportages over het stemgedrag publiceren op de website. Het pensioenfonds heeft het afgelopen jaar geen aandeelhoudersmoties gericht op verantwoord ondernemen geformuleerd.

Beoordeling: 2 punten

Beleid in ontwikkeling.

1.13.6 Duurzaamheidsfinanciering

In 2008 onderzoekt Pensioenfonds Vervoer start een onderzoek naar de mogelijkheid om te investeren in zogeheten themafondsen die zich specifiek onderscheiden door de maatschappelijke meerwaarde van de beleggingen. De nadruk zal hierbij liggen op enerzijds verbetering van de corporate governance van Nederlandse ondernemingen en anderzijds op investeringen in technologie die de Vervoerssector ondersteunen, zoals energie-efficiency en biobrandstoffen." Hiervoor wordt 2% van aandelen, circa € 40 miljoen, beschikbaar gesteld. Het pensioenfonds verwacht voor eind 2008 te kunnen participeren in een microfinance portefeuille voor circa € 30 miljoen. In 2009 wordt participatie in een zogeheten cleantech fonds onderzocht.

Beoordeling: 3 punten

Het pensioenfonds heeft beleid geformuleerd en een budget van 2% van de aandelen vastgesteld. Een concreet project wordt waarschijnlijk voor het eind van 2008 gerealiseerd.

1.13.7 Transparantie over uitbesteding

Pensioenfonds Vervoer heeft Goldman Sachs als fiduciair manager aangesteld. Goldman Sachs beheert 85% van de portefeuille. De overige 15% beheert Achmea Vastgoed, waarbij zij 7,5% investeert in vastgoed en 7,5% in hypotheek. In samenwerking met de fiduciair manager Goldman Sachs Asset Management zijn de aandelen-

managers beoordeeld op hun capaciteit om ESG factoren in het beleggingsproces te integreren. Zij worden jaarlijks beoordeeld en ontvangen de resultaten van de analyse inclusief aanbevelingen. Er is een doelstelling vastgesteld om over een periode van enkele jaren de capaciteit van de aandelenmanagers op integratie van ESG factoren te vergroten.

Beoordeling: 3 punten

Geen volledig overzicht van externe vermogensbeheerders, maar wel inspanningen om de capaciteit te verhogen van externe vermogensbeheerders om ESG factoren in het beleggingsproces te integreren.

1.13.8 Dialoog met de samenleving

Pensioenfonds Vervoer voert dialoog met deelnemers via bestaande kanalen zoals bestuur en deelnemersraad.

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds communiceert uitsluitend met deelnemers.

1.13.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Het beleid, de activiteiten in het kader van verantwoord beleggen en de lijst van uitgesloten ondernemingen worden gepubliceerd op de website ten behoeve van deelnemers en andere belanghebbenden. Het pensioenfonds publiceert geen overzicht van aandelen waarin wordt belegd.

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds doet verslag op beleidsniveau, maar publiceert geen overzicht van aandelen waarin wordt belegd.

1.14 Pensioenfonds Werk en (re)Integratie

Het Pensioenfonds Werk en (re)Integratie (PWRI) is het pensioenfonds voor de Sociale Werkvoorziening. PWRI heeft 108.700 actieve deelnemers, 74.500 gewezen deelnemers, en 30.500 gepensioneerden. De pensioenadministratie is uitbesteed aan PVF Achmea. PWRI heeft een belegd vermogen van € 3,5 miljard.⁵⁵

1.14.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.14.2 Uitsluitingen

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.14.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.14.4 Engagement

"Het fonds heeft gekozen voor de dienstverlening van F&C op dit gebied en daarmee voor de integrale benadering van corporate governance, de uitoefening van stemrecht op aandelen en maatschappelijk verantwoord beleggen. Onderdeel van deze aanpak is een speciaal, actief programma gericht op de ondernemingen waarin wordt belegd. Deze ondernemingen worden systematisch benaderd over corporate governance, maatschappelijke, ethische en milieurisico's. Uitgangspunt hierbij is dat voor het welslagen van een onderneming maatschappelijke en ethische risico's, alsmede risico's op milieugebied, op de juiste manier worden beheerst.

Het fonds meent dat beheersing van deze risico's op termijn van wezenlijke invloed kunnen zijn op het behoud en het welzijn van de wereld naast een positieve invloed op de bedrijfsprestaties en -resultaten.”

Beoordeling: 2 punten

Engagement maar geen duidelijkheid over criteria en geen informatie over overleg met bedrijven.

1.14.5 Stembeleid

PWRI heeft zijn stembeleid uitbesteed aan F&C Asset Management als onderdeel van een integrale benadering van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Corporate governance, maatschappelijke, ethische en milieurisico's zijn thema's binnen deze benadering.

Beoordeling: 3 punten

Aandacht voor sociale- en milieu-onderwerpen in het stembeleid.

1.14.6 Duurzaamheidsfinanciering

Geen antwoord en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.14.7 Transparantie over uitbesteding

F&C Asset Management is de vermogensbeheerder van het pensioenfonds. Er is geen informatie beschikbaar over uitbestedingen van F&C Asset Management.

Beoordeling: 1 punt

Duidelijkheid over uitbesteding maar geen overzicht van vermogensbeheerders.

1.14.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

1.14.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Verantwoord beleggen komt aan bod in het jaarverslag over 2006, maar jaarverslag over 2007 nog niet beschikbaar.

Beoordeling: 1 punt

Verslag niet beschikbaar.

1.15 Pensioenfonds voor de Woningcorporaties

Stichting Pensioenfonds voor de Woningcorporaties (SPW) verzorgt de pensioenen van de werknemers van de sector woningcorporaties. SPW heeft ruim 33.000 actieve deelnemers, 18.400 gewezen deelnemers, en 11.400 gepensioneerden. De pensioenadministratie is uitbesteed aan Cordares (inmiddels een onderdeel van APG). SPW heeft een belegd vermogen van € 4,8 miljard.⁵⁶

1.15.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

SPW heeft in 2007 een verantwoord beleggingsbeleid opgesteld. De uitgangspunten in het beleid zijn:

- Respect voor de kernrechten van de mens (Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (VN)).
- Het zich niet schuldig maken aan de ernstigste vormen van kinderarbeid en dwangarbeid (fundamentele principes van de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO)).
- Zich onthouden van ernstige vormen van corruptie (OESO richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen).

- Zich onthouden van zware vormen van milieuvuiling (Earth Charter en Verklaring van Rio).
- Geen betrokkenheid bij de productie van wapensystemen waarvan de effecten disproportioneel zijn of die geen onderscheid maken tussen militaire en burgerdoelen (non-proliferatieverdrag atomaire (ABC-)wapens en het Verdrag van Ottawa).

Het verantwoord beleggingsbeleid heeft betrekking op alle beleggingscategorieën en werd ingevoerd in 2008. Het beleid is niet beschikbaar op de website van het pensioenfonds.

Beoordeling: 3 punten

Beleid gebaseerd op internationale richtlijnen en met betrekking tot alle beleggingscategorieën, maar document niet publiekelijk beschikbaar.

1.15.2 Uitsluitingen

SPW belegt niet in bedrijven die zich schuldig maken aan gedwongen kinderarbeid. Verder richt SPW zich op het uitsluiten van ondernemingen in de wapenindustrie die actief betrokken zijn bij de productie van clusterbommen en anti-personeelsmijnen, en beleggingen in landen waarin sprake is van een notoire en systematische schending van mensenrechten en landen die de ILO-normen niet respecteren. Colombia en Total zullen bijvoorbeeld ook door SPW worden uitgesloten.

Beoordeling: 4 punten

Het uitsluitingsbeleid van het pensioenfonds kent meerdere criteria.

1.15.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

SPW heeft via Cordares de the United Principles for Responsible Investing (UNPRI) ondertekend. Hiermee committeert SPW zichzelf rekening te houden met ESG in al haar beleggingen en de principes ook te promoten

Beoordeling: 2 punten

Ondertekening van de UNPRI

1.15.4 Engagement

Voor de uitvoering van het engagementbeleid neemt SPW deel aan het Governance Platform. In dit samenwerkingsverband zoekt SPW actief de dialoog met ondernemingen waarin belegd wordt. De engagement activiteiten hebben vaak betrekking op het functioneren van de onderneming in de maatschappij. Verder zoekt het fonds, als daar aanleiding voor is, actief de dialoog met individuele ondernemingen. In 2007 gebeurde dit bij een tiental ondernemingen. Daarnaast heeft SPW onder eigen titel een lidmaatschap bij Eumedion.

Beoordeling: 3 punten

Het pensioenfonds voor de woningcorporaties voert een dialoog met bedrijven en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald.

1.15.5 Stembeleid

SPW maakt gebruik van haar stemrecht tijdens de algemene aandeelhoudersvergaderingen van de ondernemingen waarin belegd wordt. Hierbij zijn de uitgangspunten van de code Tabaksblat en de richtlijnen van de SCGOP richtinggevend. Het stemgedrag zal binnenkort op de website verschijnen. De site is nog in aanbouw, maar bevindt zich in de eindfase

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds stemt op aandeelhoudersvergaderingen maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen.

1.15.6 Duurzaamheidsfinanciering

SPW belegt een deel van haar portefeuille in niet-traditionele beleggingen (alternatieve beleggingsportefeuille), waaronder microkredieten. SPW heeft hierin een positie van 5 miljoen.

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar belegt minder dan 1% van haar vermogen in duurzame fondsen/bedrijven

1.15.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer is uitbesteed aan Cordares. Het is onduidelijk aan welke vermogensbeheerders Cordares het vermogensbeheer van SPW heeft uitbesteed.

Beoordeling: 1 punt

Duidelijkheid over uitbesteding maar geen overzicht van vermogensbeheerders.

1.15.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten**1.15.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid**

In het jaarverslag worden plannen in het kader van maatschappelijk verantwoord beleggen uitgelegd. Ook wordt verwezen naar een verantwoord beleggingsbeleid, maar dit is niet terug te vinden op de website.

Beoordeling: 2 punten

Het beleid wordt uitgelegd in het jaarverslag.

1.16 Pensioenfonds Zorg en Welzijn

Pensioenfonds Zorg en Welzijn (PFZW) verzorgt de pensioenen van alle werknemers in de sector zorg en welzijn. PFZW heeft 1,1 miljoen actieve deelnemers, 704 duizend gewezen deelnemers, en 260 duizend gepensioneerden. PFZW heeft de uitvoering van de pensioenregeling uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie PGGM. Pensioenfonds Zorg en Welzijn heeft een belegd vermogen van € 88 miljard.⁵⁷

1.16.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

PFZW heeft al jaren een verantwoord beleggingsbeleid en beleidsdocumenten zijn publiek toegankelijk via PFZW's website. Er wordt aandacht besteed aan verscheidene ESG thema's en het beleid richt zich in het bijzonder op de onderwerpen wapens, mensenrechten, gezondheid & medicijnen en klimaatverandering. Het beleid omvat alle beleggingscategorieën.

Beoordeling: 5 punten

Het verantwoord beleggingsbeleid van PFZW stelt duidelijke richtlijnen, is gebaseerd op nationale en internationale overeenkomsten zoals UN PRI en de OESO richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen.

1.16.2 Uitsluitingen

PFZW sluit bedrijven in twee categorieën uit van beleggingen: bedrijven die betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens en bedrijven die betrokken zijn bij de schending van de fundamentele rechten van de mens (als beschreven door de VN en de ILO). Ook sluit PFZW bedrijven uit die na engagement hun gedrag met betrekking tot ESG-criteria niet verbeteren. Hier kunnen milieuonderwerpen een belangrijke rol spelen.

Een concrete lijst van uitgesloten bedrijven is te vinden op de website van PFZW. Hierop staan 28 bedrijven die betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens, maar slechts één bedrijf dat betrokken is bij mensenrechtenschendingen en geen bedrijven die zijn uitgesloten naar aanleiding van milieuvervuiling.

Beoordeling: 5 punten

Concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten aanzien van meerdere sociale- en milieucriteria met een lijst van uitgesloten bedrijven.

1.16.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

PFZW gebruikt ESG-criteria om het gedrag van bedrijven waarin zij investeren te analyseren. Hiervoor wordt intern onderzoek gedaan en van externe partijen kennis ingekocht. PFZW heeft ook de UN PRI ondertekend en is lid van het EAI. De ESG-criteria worden binnen PFZW gebruikt om engagement aan te gaan en best-in-class selectie wordt slechts toegepast op een klein deel van de beleggingen (de FTSE4Good Europe index). Verder worden ESG criteria meegenomen bij de selectie binnen andere beleggingscategorieën. Daarnaast heeft het pensioenfonds Zorg en Welzijn een afdeling Responsible Equity Strategies, dat een commitment heeft om een aanzienlijk bedrag te gaan beleggen in aandelen, waarbij nadrukkelijk wordt gezocht naar verantwoordelijke ondernemingen.

Beoordeling: 4 punten

ESG-criteria spelen een belangrijke rol in het verantwoord beleggingsbeleid van PFZW, en er worden concrete activiteiten ondernomen, hoewel het nog niet voor aandelen- selectie maar alleen voor andere beleggingscategorieën wordt gebruikt.

1.16.4 Engagement

PFZW heeft vier hoofdthema's voor engagement bepaald: wapens, mensenrechten, klimaatverandering en gezondheid & medicijnen. Een klein gedeelte van de engagement activiteiten wordt door PFZW zelf uitgevoerd, de rest wordt uitgevoerd door F&C. Een verslag van de namen van alle bedrijven waarmee engagement is aangegaan, de redenen waarom, en of er een positieve uitkomst is bereikt worden ieder kwartaal gepresenteerd in de Kwartaalverslagen Actief Aandeelhouderschap.

Beoordeling: 5 punten

PFZW heeft een actief engagement beleid (o.a. uitgevoerd door F&C) en rapporteert globaal over de aantallen gesprekken en onderwerpen in het Verslag Verantwoord Beleggen 2007, en zeer specifiek in het Kwartaalverslag Actief Aandeelhouderschap. Engagementbeleid is gekoppeld aan uitsluitingsbeleid.

1.16.5 Stembeleid

PFZW is een actieve aandeelhouder en heeft een stembeleid waarin uiteenlopende ESG-factoren een belangrijke rol spelen. In de Kwartaalverslagen Actief Aandeelhouderschap wordt het stemgedrag toegelicht en worden bedrijven en issues helder beschreven. Bovendien kunnen op de website de uitgebrachte 'proxy votes' van PFZW per bedrijf worden ingezien. Verder heeft het pensioenfonds Zorg en Welzijn het afgelopen jaar een motie (mede) ingediend. Dit was bij Wal Mart, over de naleving van de ILO-conventies. Deze motie is uiteindelijk ingetrokken omdat Wal Mart bereid bleek in dialoog te treden.

Beoordeling: 4 punten

Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar steunt resoluties om duurzaam ondernemen te bevorderen en onduurzaam gedrag te bekritisieren en publiceert op de website over aanwezigheid op aandeelhoudersvergaderingen en stemgedrag.

1.16.6 Duurzaamheidsfinanciering

PFZW is een grote speler op het gebied van duurzaamheidsfinancieringen. Het totale bedrag geïnvesteerd in duurzame projecten en bedrijven is in 2007 toegenomen van € 0,97 miljard tot € 1,7 miljard. De doelstelling is om dit in 2008 nog verder uit te breiden.

Beoordeling: 4 punten

PFZW heeft in 2007 meer dan € 1 miljard belegd in projecten en bedrijven met een duurzaam en/of sociaal karakter.

1.16.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer van PFZW is volledig uitbesteed aan uitvoeringsorganisatie PGGM, die is gebonden aan het Beleid Verantwoord Beleggen. PGGM besteedt op zijn beurt het vermogensbeheer gedeeltelijk aan externe partijen uit. De partijen aan wie wordt uitbesteed worden - samen met de uitbesteede bedragen - gepubliceerd op de website. Deze externe partijen worden mede beoordeeld op ESG criteria. Bij de selectie van nieuwe partijen zullen ESG factoren een steeds belangrijkere rol spelen.

Beoordeling: 2 punten

Uitbesteding is transparant, maar het is niet duidelijk hoe externe vermogensbeheerders aan verantwoord beleggingscriteria gebonden zijn.

1.16.8 Dialoog met de samenleving

PFZW voert actieve dialoog met haar deelnemers via de deelnemersraad en geeft enkele malen per jaar de gelegenheid te discussiëren met het fonds en de uitvoeringsorganisatie tijdens klantendagen. Ook met maatschappelijke organisaties wordt de dialoog gezocht. Deze hebben onder andere meegedacht in het samenstellen van de focusthema's voor verantwoord beleggen in 2007-2008.

Beoordeling: 5 punten

Actieve dialoog en directe samenwerking met maatschappelijke partijen om thema's voor verantwoord beleggen vast te stellen.

1.16.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

PFZW legt schriftelijk verantwoording af in het jaarlijkse Verslag Verantwoord Beleggen. Daarnaast worden de gebruikte instrumenten en mijlpalen uitgelicht in het Kwartaalverslag Actief Aandeelhouderschap. Op de website geeft PFZW inzicht in beleggingen in fondsen, aandelen, beursgenoteerde obligaties en private investeringen.

Beoordeling: 5 punten

Vrijwel alle informatie met betrekking tot verantwoord beleggen binnen PFZW - van beleid tot implementatie - is publiek toegankelijk.

1.17 PME

Het Pensioenfonds voor de Metalektro (PME) verzorgt de pensioenen van ondernemingen in de metaalindustrie. PME heeft 156.180 actieve deelnemers, 344.200 gewezen deelnemers, en 142.960 gepensioneerden. De pensioenadministratie van PME is uitbesteed aan Syntrus Achmea. PME heeft een belegd vermogen van € 22,4 miljard.⁵⁸

1.17.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

PME heeft een verantwoord beleggingsbeleid geformuleerd met betrekking tot aandelen, vastrentende waarden, vastgoed en alternatieve beleggingen (inclusief hedgefonds en private equity). Het beleid is geba-

seerd op internationale richtlijnen, “zoals de Universele verklaring van de rechten van de mens, de ILO Core Conventions en andere door de VN en de OESO opgestelde verdragen”. In het beleid is verder toegelicht welke richtlijn bij welk onderwerp wordt toegepast. Dit zijn de leidende beginselen voor verantwoord beleggen, die de basis vormen voor activiteiten binnen dit gebied. Het beleid is beschikbaar op de website van het pensioenfonds. De uitwerking van het beleid vindt plaats in de volgende onderdelen:

- Uitsluiting (exclusion)
- Stemmen (voting)
- Dialoog met ondernemingen (engagement)
- Transparantie
- Class actions en andere vormen van schadeloosstelling
- Mandatering van PME's vermogensbeheerder Mn Services via een jaarplan.

Beoordeling: 5 punten

Het beleid heeft betrekking op alle beleggingscategorieën, houdt rekening met sociale- en milieu-thema's, is gebaseerd op internationale richtlijnen, is uitgewerkt in instrumenten en is publiek beschikbaar.

1.17.2 Uitsluitingen

PME onderscheidt in zijn uitsluitingsbeleid overtredingen van leidende beginselen die eigen zijn aan het product van die onderneming, en overtredingen die plaatsvinden in het proces van productie. Overtredingen met betrekking tot het product leiden tot uitsluiting en gelden in 2008 voor omstrepen wapens zoals clustermunition en anti-persoonsmijnen. Overtredingen in het productieproces kunnen uiteindelijk ook tot “desinvestering” leiden, maar PME gaat met deze ondernemingen eerst de dialoog aan om zo een eind te maken aan de overtredingen. Het pensioenfonds verwacht in 2008 dat dit ongeveer 150 ondernemingen zal omvatten. Om een conflict of interest te voorkomen, belegt PME in principe niet in aan de Nederlandse beurs genoteerde ondernemingen die onderdeel uitmaken van de Nederlandse Metalektro sector. In het verantwoord beleggingsbeleid wordt een lijst met uitgesloten bedrijven opgenomen (stand per 31 maart 2008). Deze lijst omvat 19 ondernemingen die uitgesloten zijn vanwege hun producten en 10 ondernemingen die uitgesloten zijn omdat ze deel uitmaken van de Nederlandse sector Metalektro.

Beoordeling: 5 punten

Beleid waarin duidelijke criteria worden opgenomen en een lijst met uitgesloten bedrijven gepubliceerd.

1.17.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

PME heeft in 2006 de UN PRI ondertekend. PME is deelnemer in het Enhanced Analytics Initiative en maakt gebruik van twee ESG-gespecialiseerde research providers, met name voor uitsluiting en engagement. Het pensioenfonds laat weten dat “de wijze waarop ESG-criteria in het beleggingsbeleid worden geïntegreerd verschilt per beleggingscategorie. Fund managers betrekken ESG-criteria bij de selectie van investeringen. Dit gebeurt ook bij de selectie van hedge funds en vastgoedinvesteringen.” Op dit moment zijn ESG-criteria echter “(nog) niet in formele documenten vastgelegd.”

Beoordeling: 3 punten

UN PRI ondertekend en deelname EAI, maar ESG-criteria nog niet geformuleerd.

1.17.4 Engagement

De ‘leidende beginselen’ zijn leidraad voor de te voeren dialoog, die door F&C Investments namens PME gevoerd wordt. Rapportages worden per kwartaal gepubliceerd op de website van PME. Het engagement beleid is gekoppeld aan uitsluiting. PME heeft drie redenen geformuleerd voor het aangaan van de dialoog met een onderneming waarin belegd wordt:

- De onderneming is structureel in overtreding op de ‘leidende beginselen’.

- De onderneming is genoteerd aan een Nederlandse beurs.
- De onderneming maakt deel uit van de groep 'overwogen' aandelen in de PME portefeuille van Europese ondernemingen, presteert onder de maat, terwijl gerichte dialoog een bijdrage zou kunnen leveren aan een betere performance van de onderneming

In 2008 is PME van plan deze lijst uit te breiden met een vierde groep ondernemingen: ondernemingen die weliswaar voldoen aan de leidende beginselen van PME, maar waar wel issues aan de orde zijn die een potentieel risico vormen voor de onderneming en dus voor de lange termijn aandeelhouderswaarde. Ook kan de vermogensbeheerder Mn Services in incidentele gevallen de dialoog aangaan met ondernemingen wanneer dat vanuit overwegingen van publiciteit en publieke opinie gewenst is.

Beoordeling: 5 punten

Het beleid is gebaseerd op de criteria zoals opgenomen in de 'leidende beginselen' en gekoppeld aan uitsluiting. Verslagen worden op de website gepubliceerd.

1.17.5 Stembeleid

PME stemt in beginsel op alle aandelen wereldwijd op basis van een stembeleid dat gebaseerd is op de 'leidende beginselen'. Er wordt een zwaar gewicht toegekend aan naleving van de vier ILO-kernverdragen (arbeidsomstandigheden, werknemersrechten, kinderarbeid, gedwongen arbeid) en verdragen over gezondheid en veiligheid van werknemers. Bijzondere waarde wordt ook toegekend aan de verantwoordelijkheid van ondernemingen om de naleving van de 'leidende beginselen' (inclusief ILO-verdragen) ook bij onderaannemers en andere partners in de keten te verwezenlijken. De uitgangspunten zijn verder uitgewerkt in een stembeleid voor verschillende onderwerpen zoals 'tabak' en 'beloning'. PME heeft in het verleden via service provider F&C deelgenomen aan de indiening van shareholder resolutions. In 2008 diende PME via haar vermogensbeheerder een aandeelhoudersresolutie in bij Wal-Mart. Met ingang van april 2008 geeft Mn Services in opdracht van PME via Riskmetrics/ISS uitvoering aan het PME-stembeleid.

Beoordeling: 5 punten

Beleid in detail uitgewerkt en actief resoluties ter stemming gebracht. Stemgedrag gepubliceerd op website.

1.17.6 Duurzaamheidsfinanciering

PME geeft aan te investeren in initiatieven die binnen duurzaamheidsfinanciering vallen, maar niet als aparte beleggingscategorie. De investeringen vinden dus plaats binnen de bestaande portefeuilles. Het pensioenfonds geeft verder aan deze investeringen te willen uitbreiden. In 2007 is ruim € 400 miljoen belegd in bosbouwpercelen in de VS. Met de beheerders van de percelen zijn contractuele afspraken gemaakt om te streven naar een duurzamer bosbeheer. Dit is overeengekomen in het convenant dat PME in 2007 met FSC Nederland heeft ondertekend. Het bedrag dat in de Amerikaanse bosbouwsector geïnvesteerd is komt overeen met 1,8% van het belegd vermogen.

Beoordeling: 3 punten

Geen duidelijk beleid maar wel meer dan 1% van het vermogen.

1.17.7 Transparantie over uitbesteding

PME heeft het volledige vermogensbeheer uitbesteed aan Mn Services. De vermogensbeheerder voert het vermogensbeheer uit conform de beleidsuitgangspunten van PME. Verder draagt Mn Services zorg voor de uitvoering van het beleid door andere investeerders (externe managers, hedge funds, e.a.).

Beoordeling: 2 punten

Duidelijkheid over uitbesteding maar geen volledig overzicht van vermogensbeheerders

1.17.8 Dialoog met de samenleving

PME geeft aan dat er dialoog is gevoerd met de deelnemersraad en dat er na de Zembla-uitzending in 2007 een onderzoek is uitgevoerd onder de deelnemers. Verder wordt aandacht besteed aan maatschappelijk verantwoord beleggen op de website en in PME-Magazine, tijdens bijeenkomsten voor gepensioneerden en op bijeenkomsten voor werkgevers. Het pensioenfonds heeft een convenant ondertekend met FSC Nederland over certificering van Amerikaanse bosbouwbeleggingen en andere.

Beoordeling: 4 punten

Pensioenfonds zoekt debat op en dialoog heeft invloed op beleid.

1.17.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

PME publiceert op haar website een volledig overzicht van ondernemingen waarin zij aandelen bezit, een overzicht van het stemgedrag en het programma van dialoog. Ook rapporteert het pensioenfonds over het beleid en de geboekte resultaten in het jaarverslag, in 2007 over PRI, het beleid en de leidende principes, actief aandeelhouderschap, het convenant met FSC en transparantie. Het verantwoord beleggingsbeleid is beschikbaar op de website. Hierin worden ook resultaten gepresenteerd, bijvoorbeeld uitsluitingen, en activiteiten die gepland staan voor het komende jaar, bijvoorbeeld dialoog met ondernemingen.

Beoordeling: 5 punten

Informatie over beleid, activiteiten en resultaten beschikbaar op de website en in publicaties.

1.18 Spoorwegpensioenfonds

Het Spoorwegpensioenfonds verzorgt de pensioenen van de aangesloten ondernemingen, werknemers en voormalige werknemers in de bedrijfstak Spoorwegen. Eind 2007 had het Spoorwegpensioenfonds 29.104 actieve deelnemers, 20.499 gewezen deelnemers, en 24.340 gepensioneerden. De pensioenadministratie is uitbesteed aan SPF Beheer. Spoorwegpensioenfonds heeft een belegd vermogen van € 12 miljard.⁵⁹

1.18.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Op zijn website beschrijft het Spoorwegpensioenfonds het beleid met betrekking tot maatschappelijk verantwoord beleggen (MVB). Het beleid is gebaseerd op UN Global Compact en de UN PRI. Het Spoorwegpensioenfonds beschrijft enkele specifieke thema's waarop het MVB beleid zich richt, en welke methodes (kunnen) worden gebruikt. Beleid richt zich vooralsnog op aandelen, voor andere beleggingscategorieën wordt beleid nog ontwikkeld.

Beoordeling: 4 punten

Publiek beleidsdocument ten aanzien van verantwoord beleggen. Beleid richt zich vooralsnog op aandelen, voor andere beleggingscategorieën wordt beleid nog ontwikkeld.

1.18.2 Uitsluitingen

Het beleid van het Spoorwegpensioenfonds stelt dat het fonds "op basis van de Global Compact principes en de extra voorwaarden op het gebied van kinderarbeid, milieu en mensenrechten" niet zal beleggen in bepaalde ondernemingen. De lijst van uitsluitingen die online te vinden is bevat echter alleen producenten van controversiële wapens.

Beoordeling: 3 punten

In principe uitsluiting op basis van 3 hoofdthema's, maar de publieke uitsluitingslijst bevat alleen wapenproducenten.

1.18.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het Spoorwegpensioenfonds heeft de UN PRI ondertekend, en geeft op haar website aan ESG-criteria mee te nemen in beleggingsbeslissingen. Het wordt echter niet duidelijk hoe dit proces plaats vindt en of er bijvoorbeeld gebruik gemaakt wordt van best-in-class selectie.

Beoordeling: 2 punten

Ondertekening van UN PRI en algemeen statement dat het Spoorwegpensioenfonds ESG-criteria meeneemt in de besluitvorming.

1.18.4 Engagement

Het Spoorwegpensioenfonds heeft een engagementbeleid gebaseerd op de hoofdthema's mensen- en arbeidsrechten en milieu. In het jaarverslag worden enkele namen genoemd van bedrijven waarmee engagement in 2007 is aangegaan, maar over exacte onderwerpen of resultaten wordt geen verslag gedaan. Het Spoorwegpensioenfonds geeft aan dat de wapenproducenten oververtegenwoordigd zijn op de lijst van uitgesloten bedrijven omdat anderen slechts uitgesloten zullen worden na een engagementprocedure. Het voeren van een dergelijke procedure, waarbij bedrijven nadrukkelijk de kans krijgen zich te verbeteren kost tijd.

Beoordeling: 4 punten

De thema's waarop het engagementbeleid zich richt zijn duidelijk en het Spoorwegpensioenfonds gaat hierover actief met bedrijven de dialoog aan. Daarnaast is het engagementbeleid gekoppeld aan het uitsluitingsbeleid. Echter, een activiteitenverslag ontbreekt momenteel.

1.18.5 Stembeleid

Het Spoorwegpensioenfonds heeft het beleid om (via SPF Beheer) actief te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Het stemgedrag wordt ook sinds begin 2008 op de website gepubliceerd. Er is echter geen duidelijk verantwoord stembeleid dat zich richt op ESG-criteria.

Het Spoorwegpensioenfonds heeft het beleid om (via SPF Beheer) actief te stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Het stemgedrag wordt ook sinds begin 2008 op de website gepubliceerd. Er is echter geen duidelijk verantwoord stembeleid dat zich richt op ESG-criteria, maar uit het stemgedrag is af te leiden dat het pensioenfonds constructieve voorstellen op milieu en sociaal gebied heeft gesteund.

Beoordeling: 3 punten

Er is geen publiek document waaruit blijkt dat het beleid zich specifiek op ESG-criteria richt. Uit de rapportage is af te leiden dat het fonds voorstellen stelt om duurzaam gedrag te bevorderen bij ondernemingen.

1.18.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Spoorwegpensioenfonds zoekt en ontwikkelt actief mogelijkheden om duurzaam te investeren. Zo heeft het fonds heeft o.a. samen met het Koninklijk Instituut voor de Tropen (KIT) een project in Mali ontwikkeld. Het totale bedrag dat momenteel in duurzame projecten en bedrijven geïnvesteerd wordt (ongeveer € 20 miljoen), waaronder twee microfinancieringsfondsen en een 'greenbond', is lager dan 1% van de totale portefeuille.

Beoordeling: 2 punten

Goede start met duurzaamheidsfinanciering, maar nog klein onderdeel van totaal.

1.18.7 Transparantie over uitbesteding

De aandelenportefeuille van het Spoorwegpensioenfonds wordt beheerd door SPF Beheer, die voor een deel van de beleggingen gebruik maakt van externe vermogensbeheerders. De namen van de vermogensbeheerders worden per kwartaal op de website gepubliceerd. De externe vermogensbeheerders dienen zich te houden

aan de Ethische Code die door het Spoorwegpensioenfonds is opgericht.

Beoordeling: 3 punten

Duidelijkheid over uitbesteding en de manier waarop partijen aan het verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn.

1.18.8 Dialoog met de samenleving

Het Spoorwegpensioenfonds gaat actief de dialoog aan met haar deelnemers, o.a. over verantwoord beleggen. Verder verzorgt het pensioenfonds diverse presentaties en cursussen met ruimte voor interactie waar ook het onderwerp maatschappelijk verantwoord beleggen besproken wordt. Daarnaast heeft het pensioenfonds een samenwerking met het KIT voor een gezamenlijk project in Mali.

Beoordeling: 4 punten

Pensioenfonds zoekt het maatschappelijke debat op over verschillende MVO-aspecten met deelnemers/verzekerden en andere vertegenwoordigers van de samenleving. Het is niet duidelijk hoe dit invloed heeft op het huidige beleid.

1.18.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

Het Spoorwegpensioenfonds geeft op haar website ieder kwartaal inzicht in de bedrijven waarin zij belegt, zowel intern als door externe vermogensbeheerders en voor alle beleggingscategorieën. Ook wordt helderheid gegeven over de ingezette methodes voor verantwoord beleggen, onder meer door het stemgedrag ieder kwartaal openbaar te maken.

Beoordeling: 5 punten

Pensioenfonds/verzekeraar publiceert gedetailleerd overzicht van aandelen en andere beleggingscategorieën waarin wordt belegd. Er wordt verslag gedaan over alle gebruikte instrumenten en de resultaten.

Bijlage 2

Profielen van ondernemingspensioenfonds**2.1 ABN AMRO Pensioenfonds**

Het ABN AMRO Pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds. Het ABN AMRO Pensioenfonds is een onafhankelijke stichting die de pensioenadministratie en -uitkeringen verzorgt ten gunste van (ex)- werknemers (dan wel hun nabestaanden) van de Bank en/of van bij het Pensioenfonds aangesloten ondernemingen. De aangesloten ondernemingen zijn:

- ABN AMRO Bank N.V.,
- BNY Mellon Asset Servicing B.V.,
- ABN AMRO Arbo Services B.V.,
- Fortis Investment Management (Netherlands) B.V.,
- Fortis Investment Management Holding N.V.,
- ABN AMRO Hypotheken Groep B.V.,
- Amstel Lease Maatschappij N.V.,
- Altajo B.V.,
- AAC Capital Holding B.V. en
- Crédit Agricole Deveurope B.V.

Ultimo 2007 bedroeg het belegd vermogen van het ABN AMRO Pensioenfonds € 8,9 miljard.⁶⁰

2.1.1 Maatschappelijk Verantwoord Beleggingsbeleid

In het jaarverslag van ABN AMRO Pensioenfonds is het volgende te lezen: 'Verantwoord beleggen is beleggen waarbij bewust mede rekening gehouden wordt met financiële, sociale, governance en milieuoverwegingen. In 2007 is, mede als gevolg van de publieke belangstelling, het onderwerp verantwoord beleggen prominenter op de agenda gekomen. Verantwoord beleggen is een complex onderwerp waarover het bestuur zorgvuldig haar visie dient te ontwikkelen. Deze visie zal vervolgens vertaald worden naar beleid dat binnen het beleggingsbeleid geïmplementeerd kan worden. Dit zal gepaard gaan met een heldere rapportage.'

In de loop van 2008 is er binnen het ABN AMRO Pensioenfonds veel gebeurd op het gebied van verantwoord beleggen. Dit project is echter nog volop gaande waardoor nog geen nieuwe informatie op de website is geplaatst.

Beoordeling: 1 punt

Het ABN AMRO Pensioenfonds heeft geen beleidsdocument op maatschappelijk verantwoord beleggen.

2.1.2 Uitsluitingen

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.1.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.1.4 Engagement

In het stembeleid van het ABN AMRO Pensioenfonds is opgenomen dat er per volmacht wordt gestemd, tenzij het bestuur wenst dat een dialoog met het bestuur van de onderneming wordt aangegaan. Het eventueel voeren van een dialoog is beperkt tot de in Nederland gevestigde en beursgenoteerde vennootschappen. De onderwerpen voor deze dialoog zijn op basis van de door het bestuur aanvaarde corporate governance principes.

Beoordeling: 2 punten

Coördinatie beleggingen	ABN AMRO Pensioenbureau
Effectenbewaring	BNY Mellon Asset Servicing B.V.
Hosting pensioenrechtenadministratie	ExcellerateHRO
Proxy voting	ABN AMRO Asset Management (Netherlands) B.V. afdeling Corporate Governance & Sustainable Development
Resultaat- en attributiemeting en bewaking van de mandaten	Mellon Analytical Solutions en ABN AMRO Pensioenbureau
Securities lending	BNY Mellon Asset Servicing B.V.
Uitbetaling pensioenen	ABN AMRO Pensioenbureau, Raet B.V. en Equens Nederland B.V.

2.1.8 *Dialogoog met de samenleving*

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.1.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Het ABN AMRO Pensioenfonds heeft geen verantwoord beleggingsbeleid. Het geeft echter wel inzicht in het stembeleid en de uitvoering hiervan.

Beoordeling: 2 punten

Het ABN AMRO Pensioenfonds doet verslag over een van de gebruikte instrumenten.

2.2 Ahold Pensioenfonds

Ahold Pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds. Ahold Pensioenfonds (formeel: "Stichting Pensioenfonds Ahold") is de financiële dienstverlener voor Koninklijke Ahold N.V. (Ahold) en haar (ex-)medewerkers op het gebied van pensioenverzekeringen in Nederland. Ahold pensioenfonds verzorgt het pensioen voor de (ex) medewerkers van de Ahold ondernemingen in Nederland. Eind 2007 waren er circa 27.000 actieve deelnemers, zo'n 43.000 voormalige deelnemers en circa 9.000 (pre-)pensioengerechtigden.

Het Ahold pensioenfonds beheert een vermogen van ca 2,2 miljard.

2.2.1 *Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid*

Het beleggingsbeleid van Ahold pensioenfonds richt zich op lange termijn op het nakomen van de pensioenverplichtingen tegen een acceptabele pensioenpremie. Ahold Pensioenfonds is zich echter ook bewust van zijn maatschappelijke rol als belegger. Bij het maatschappelijk verantwoord beleggen werkt het pensioenfonds samen met een externe partij. De intern beheerde Europese aandelen- en obligatieportefeuilles worden gescreend op specifieke variabelen. Op die manier voorkomt het Ahold Pensioenfonds dat bedrijven of landen in de portefeuilles een negatieve reputatie hebben dan wel een potentieel financieel risico vormen. De bedrijven of landen krijgen een gemiddelde score over vier variabelen. Ze worden beoordeeld op hun omgang met het milieu, sociale (werknemers)zaken, wetgeving en belanghebbenden (klanten, aandeel- en obligatiehouders).

Beoordeling: 2 punten

Er is een beleidsdocument beschikbaar met het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van het Ahold pensioenfonds. Dit document verschaft echter geen duidelijkheid over de te gebruiken instrumenten.

2.2.2 Uitsluitingen

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.2.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Uit het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van Ahold Pensioenfonds blijkt dat de portefeuille wordt gescreend op milieu, sociale zaken, wetgeving en belanghebbenden. Het Ahold Pensioenfonds maakt hierbij gebruik van informatie die wordt geleverd door een externe partij. De Europese aandelenportefeuille wordt eens per kwartaal onder de loep genomen en de Europese obligatieportefeuille eens per jaar.

Beoordeling: 2 punten

Er is sprake van een algemeen statement dat ESG-criteria worden betrokken bij de aandelenselectie.

2.2.4 Engagement

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.2.5 Stembeleid

Bij de Europese aandelenportefeuille maakt Ahold Pensioenfonds incidenteel gebruik van het stemrecht. Ahold Pensioenfonds geeft aan de ontwikkelingen rond het elektronisch stemmen op afstand te volgen. Het is echter onduidelijk of het hier gaat over het stemmen op duurzame thema's.

Beoordeling: 1 punt

Ahold Pensioenfonds heeft geen stembeleid en stemt incidenteel dus er kan niet worden gesteld dat zij actief gebruikmaken van hun stemrecht.

2.2.6 Duurzaamheidsfinanciering

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.2.7 Transparantie over uitbesteding

Ahold Pensioenfonds geeft aan dat haar de Europese aandelenportefeuille voor circa twee derde intern wordt beheerd. Voor de overige regio's zijn externe vermogensbeheerders geselecteerd. Er wordt geen inzicht gegeven in wie deze vermogensbeheerders zijn.

Beoordeling: 1 punt

Ahold Pensioenfonds geeft duidelijkheid over het uitbesteden van een deel van haar aandelenportefeuille aan externe vermogensbeheerders.

2.2.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.2.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Ahold Pensioenfonds publiceert een jaarverslag waarin het beleid ten aanzien van maatschappelijk verantwoord beleggen is opgenomen. Dit beleid wordt tot uitvoering gebracht door het in acht nemen van ESG-criteria bij het selecteren van aandelen. Het wordt uit het verslag niet duidelijk of er ook andere instrumenten worden gebruikt en er wordt niet duidelijk wat de implementatie van dit beleid tot gevolgen heeft.

Beoordeling: 2 punten

Ahold pensioenfonds doet verslag over (een deel van) de gebruikte instrumenten.

2.3 Algemeen Pensioenfonds KLM

Algemeen Pensioenfonds KLM is een ondernemingspensioenfonds. De pensioenregeling van het Algemeen Pensioenfonds KLM geldt voor alle werknemers in een grondfunctie met een onder de KLM-CAO vallend dienstverband en daarmee gelijkgestelden. Het Algemeen Pensioenfonds KLM heeft 15.788 deelnemers, 8.102 gewezen deelnemers en 9.099 pensioengerechtigden. Het Algemeen Pensioenfonds KLM had ultimo 2007 een belegd vermogen van 4,9 miljard.⁶²

2.3.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

In het jaarverslag van het Algemeen Pensioenfonds KLM wordt aandacht besteed aan Maatschappelijk Verantwoord Beleggen. Hierbij worden de perikelen van 2007 aangehaald rondom de Zembla uitzending en wordt gerefereerd aan het koepel rapport 'De Gearriveerde Toekomst'. Er blijkt uit het verslag niet dat dit van invloed is geweest op de ontwikkeling van maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid. Het Algemeen Pensioenfonds KLM heeft in samenspraak met de andere KLM pensioenfonds, een gezamenlijke werkgroep verantwoord beleggen ingesteld. De werkgroep ontwikkelt voorstellen voor een beleid ten aanzien van dit onderwerp.

Beoordeling: 1 punt

Algemeen Pensioenfonds KLM heeft geen beleidsdocument over maatschappelijk verantwoord beleggen.

2.3.2 Uitsluitingen

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.3.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.3.4 Engagement

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.3.5 Stembeleid

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.3.6 Duurzaamheidsfinanciering

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.3.7 Transparantie over uitbesteding

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.3.8 Dialoog met de samenleving

In maart zijn de pensioengerechtigden geraadpleegd over de gewenste vorm van medezeggenschap. Het bestuur stelt met genoegen vast dat de betrokkenheid en belangstelling van pensioengerechtigden groot is gebleken en dat een duidelijke voorkeur is uitgesproken voor directe vertegenwoordiging van pensioenge-

rechtigden in het bestuur.

Beoordeling: 2 punten

Het Algemeen Pensioenfonds KLM heeft af en toe overleg met deelnemers of verzekerden.

2.3.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.4 Pensioenfonds Akzo Nobel

Stichting Pensioenfonds Akzo Nobel is een ondernemingspensioenfonds. Het pensioenfonds zorgt voor het pensioen van de medewerkers van Akzo Nobel. Eind 2007 had het pensioenfonds 11 992 deelnemers, 18 069 verzekerden met premievrije aanspraken en 19 754 pensioengerechtigden. Het belegt vermogen eind 2007 was € 4,9 miljard.⁶³

2.4.1 *Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid*

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft een corporate governance beleid en een uitsluitingsbeleid ten aanzien van controversiële wapens. Daarnaast heeft het pensioenfonds een screening van de aandelenportefeuille op controverses met de uitgangspunten van de Global Compact van de Verenigde Naties laten uitvoeren. Deze informatie is beschikbaar via de website van het pensioenfonds.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft een verantwoord beleggingsbeleid met aandacht voor de te gebruiken instrumenten. Het is alleen niet duidelijk hoe relevante sociale- en milieu thema's hierin zijn opgenomen.

2.4.2 *Uitsluitingen*

Het pensioenfonds Akzo Nobel hanteert een uitsluitingsbeleid ten aanzien van controversiële wapens. Het pensioenfonds kiest ervoor om voor om met de aandelenmandaten niet te beleggen in ondernemingen die controversiële wapens produceren of een significant belang hebben in een andere onderneming die controversiële wapens produceert.

Het pensioenfonds beschouwt wapens als controversieel wanneer deze onevenredig veel leed en slachtoffers veroorzaken, geen onderscheid maken tussen burger- en militaire doelen en ook na afloop van een conflict slachtoffers kunnen veroorzaken. Deze wapens zijn door internationaal recht verboden of staan internationaal ter discussie. Het betreft de volgende categorieën:

- Nucleaire wapens
- Biologische wapens
- Chemische wapens
- Landmijnen
- Clusterbommen

Bij het bepalen wat controversiële wapens zijn zoekt het pensioenfonds aansluiting bij internationale verdragen die door Nederland zijn ondertekend en bij het beleid van de Nederlandse overheid.

Het pensioenfonds belegt direct in Europese, Noord-Amerikaanse aandelen en Japanse aandelen Het uitsluitingsbeleid is van toepassing op deze directe beleggingen. Het is niet mogelijk om een uitsluitingsbeleid toe te passen op een beleggingfonds.

Een extern onderzoeksbureau voert een screening uit op basis van vooraf bepaalde criteria. Met de uitkomst hiervan wordt elk half jaar de uitsluitingslijst opnieuw vastgesteld. Hierdoor kunnen ondernemingen die activiteiten hebben ontwikkeld voor het produceren van controversiële wapens op de lijst komen. Ondernemingen

die niet langer (indirect) controversiële wapens produceren zullen van de lijst verdwijnen. In deze ondermeningen kan dan weer belegd worden.

Beoordeling: 3 punten

Pensioenfonds Akzo Nobel heeft een concreet uitsluitingsbeleid op één criterium

2.4.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het pensioenfonds Akzo Nobel maakt geen gebruik van specifieke ESG criteria bij de selectie van aandelen.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Akzo Nobel doet niet aan aandelen selectie op basis van ESG criteria.

2.4.4 Engagement

Het Pensioenfonds Akzo Nobel onderneemt geen activiteiten op het gebied van engagement.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft geen engagementbeleid

2.4.5 Stembeleid

Het Pensioenfonds Akzo Nobel maakt actief gebruik van haar stemrechten op corporate governance onderwerpen. Op de website van het Pensioenfonds Akzo Nobel is te lezen dat stemmen op de aandeelhoudersvergaderingen in eerste instantie zal plaats vinden op basis van de standaard richtlijnen van ISS. ISS heeft heldere richtlijnen geformuleerd ten aanzien van de onderwerpen die ter sprake (kunnen) komen tijdens deze vergaderingen, zoals bijvoorbeeld:

- Financiële resultaten en accountantscontrole;
- Benoeming en ontslag van management en bestuur;
- Management beloning en personeelsopties;
- Fusies en overnames.

Daarnaast rapporteert het pensioenfonds op de website hoe zij invulling heeft gegeven aan haar stembeleid. Het pensioenfonds heeft zelf geen aandeelhoudersmoties ten aanzien van verantwoord ondernemen geformuleerd en ter stemming gebracht.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft een duidelijk stembeleid, maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in zijn stembeleid.

2.4.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft geen activiteiten op het gebied van duurzaamheidsfinanciering.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft geen duurzaamheidsfinanciering.

2.4.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer (fiduciair beheer) is uitbesteed aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer (Handelsnaam van Interpolis Pensioenen Vermogensbeheer). Het pensioenfonds Akzo Nobel heeft het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen overgedragen aan Syntrus Achmea Vermogensbeheer. Tevens draagt Syntrus Achmea Vermogensbeheer zorg voor het implementeren van het uitsluitingsbeleid ten aanzien van controversiële wapens bij de externe beheerders.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Akzo Nobel geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

2.4.8 *Dialogoog met de samenleving*

Het Pensioenfonds Akzo Nobel verstrekt informatie over haar activiteiten aan de deelnemers.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Akzo Nobel voert geen dialoog met de samenleving.

2.4.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Het Pensioenfonds Akzo Nobel heeft geen algemeen verantwoord beleggingsbeleid geformuleerd maar heeft een corporate governance beleid en een uitsluitingsbeleid ten aanzien van controversiële wapens. Hierover rapporteert het pensioenfonds op de website.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Akzo Nobel doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

2.5 Pensioenfonds Arcadis Nederland

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland verzorgt de pensioenen van de werknemers van alle ondernemingen die vallen onder Arcadis Nederland. Eind 2007 had Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland 2.132 actieve deelnemers, 2.942 gewezen deelnemers, en 2.291 gepensioneerden en nabestaanden. Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland heeft een belegd vermogen van € 732 miljoen.⁶⁴

2.5.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland werkt momenteel aan de ontwikkeling van een verantwoord beleggingsbeleid. Eind september is een voorstel besproken bij de bestuursvergadering, de uitkomst hiervan is (nog) niet publiek gemaakt.

Beoordeling: 1 punt

Momenteel geen publiek beleidsdocument aanwezig.

2.5.2 *Uitsluitingen*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland heeft nog geen verantwoord uitsluitingsbeleid geformuleerd. Uitsluitingen vormen een onderdeel van het voorstel voor beleggingsbeleid dat momenteel in ontwikkeling is.

Beoordeling: 1 punt

Momenteel geen uitsluitingsbeleid.

2.5.3 *ESG-criteria bij selectie beleggingen*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland maakt nog geen gebruik van ESG-criteria bij het selecteren van beleggingen. Het voorstel voor beleggingsbeleid dat momenteel in ontwikkeling is zal zich niet richten op de best-in-class benadering.

Beoordeling: 1 punt

Geen aandelenselectie op basis van ESG-criteria.

2.5.4 *Engagement*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland heeft nog geen verantwoord engagementbeleid geformuleerd. Engagement vormt een onderdeel van het voorstel voor beleggingsbeleid dat momenteel in ontwikkeling is.

Beoordeling: 1 punt

Momenteel geen engagementbeleid.

2.5.5 *Stembeleid*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland heeft nog geen verantwoord stembeleid geformuleerd. Stembeleid vormt een onderdeel van het voorstel voor beleggingsbeleid dat momenteel in ontwikkeling is.

Beoordeling: 1 punt

Momenteel geen stembeleid.

2.5.6 *Duurzaamheidsfinanciering*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland heeft geen uitgesproken beleid voor het investeren in duurzame ondernemingen, en stelt het deel van de portefeuille dat in duurzame ondernemingen belegd is niet te willen vergroten.

Beoordeling: 1 punt

Geen duurzaamheidsfinanciering.

2.5.7 *Transparantie over uitbesteding*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland besteedt al haar beleggingen uit, bij Robeco, Delta Lloyd, Russell en ING Investment Management. De bedragen die deze partijen beheren worden niet vermeld. Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland stelt geen verantwoord beleggingseisen aan haar vermogensbeheerders.

Beoordeling: 2 punten

Wel volledig overzicht van vermogensbeheerders, maar geen informatie hoe verantwoord beleggingsbeleid door vermogensbeheerders wordt uitgevoerd.

2.5.8 *Dialog met de samenleving*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland gaat momenteel nog niet de dialoog aan met deelnemers en andere belanghebbende partijen zoals NGO's. Dit staat wel voor eind 2008 / begin 2009 op de agenda.

Beoordeling: 1 punt

Plannen voor dialoog met de samenleving zijn in ontwikkeling.

2.5.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Stichting Pensioenfonds Arcadis Nederland heeft nog geen verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid. Doelstelling is dit voor eind 2008 / begin 2009 wel te hebben.

Beoordeling: 1 punt

Nog geen verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid.

2.6 *Pensioenfonds Fortis Bank Nederland*

Pensioenfonds Fortis Bank Nederland is een ondernemingspensioenfonds. Zij verzorgt de pensioenen van de werknemers van Fortis Bank (Nederland) NV, Fortis Commercial Finance Holding N.V., Fortis Commercial Finance N.V., Fortis Lease N.V., Fortis B.V., Fortis Investment Management Netherlands N.V., en International Card Services B.V. Pensioenfonds Fortis Bank Nederland heeft 9.327 actieve deelnemers, 8.951 gewezen deelnemers, en 2.357 gepensioneerden. Zij heeft een belegd vermogen van €1.86 miljard.

2.6.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

In het beleggingsbeleid zou een 'Verklaring inzake de beleggingsbeginselen' zijn te vinden, waarin de uitgangspunten betreffende het beleggingsbeleid worden beschreven. Er zou daarin een paragraaf over Goed Pensioenfonds Bestuur, corporate governance gerelateerde onderwerpen en Zorgvuldig ondernemerschap zijn opgenomen. Deze is echter niet te vinden op de website en het jaarverslag.

Zorgvuldig ondernemerschap houdt onder meer in dat het pensioenfonds niet meewerkt aan beleggingstransacties die bijvoorbeeld op grond van (inter)nationaal recht verboden zijn. Het pensioenfonds onderschrijft daarenboven en sluit zich aan bij de door de Fortis Group Executive Committee opgestelde richtlijnen ten aanzien van het beleggen in maatschappelijk onaanvaarde (beleggings)fondsen, waaronder de Fortis Defence Industry Policy.

Beoordeling: 1 punt

Geen (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid dat publiek beschikbaar is.

2.6.2 Uitsluitingen

Op de website www.fortis.nl staat de Defence Industry Policy. Dit laatstgenoemde beleid bevat uitsluitingcriteria ten aanzien van controversiële wapens (clusterbommen, anti-persoonsmijnen, chemische en biologische wapens, nucleaire wapens en wapens met verarmd uranium), die ook gelden voor Pensioenfonds Fortisbank Nederland.

Beoordeling: 3 punten

Uitsluitingsbeleid voor één criterium, geen lijst beschikbaar.

2.6.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het Pensioenfonds Fortis Bank Nederland heeft het vermogensbeheer uitbesteed aan Fortis Investments. Fortis Investments heeft zich geconfirmeerd aan het Fortis beleid en heeft daarenboven de UN Principles for Responsible Investment in oktober 2007 ondertekend.

Fortis Investments houdt op die manier rekening met ESG-criteria bij de selectie van beleggingen.

Beoordeling: 2 punten

UN PRI ondertekend.

2.6.4 Engagement

Het pensioenfonds heeft geen engagementbeleid maar verwijst naar Fortis Investments (nu onderdeel DNP Paribas). Op die website staat dat zij in dialoog blijven met het management van de ondernemingen waarin zij beleggen. Op die manier krijgen ze inzicht in de manier waarop het management de regels voor deugdelijk ondernemingsbestuur en best practices toepast.

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds voert overleg met bedrijven maar verschaft geen helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald en doet geen verslag over deze overleggen.

2.6.5 Stembeleid

Het pensioenfonds heeft geen specifiek stembeleid maar verwijst naar Fortis Investments, waaraan het vermogensbeheer volledig is uitbesteed. Het stembeleid richt zich echter vooral op corporate governance onderwerpen en heeft weinig aandacht voor ESG onderwerpen.

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds heeft een duidelijk stembeleid, maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in zijn stembeleid.

2.6.6 Duurzaamheidsfinanciering

Pensioenfonds Fortis Bank Nederland geeft vooralsnog geen mandaat om vermogen in specifieke projecten te beleggen.

Beoordeling: 1 punt

Geen duurzaamheidsfinanciering.

2.6.7 *Transparantie over uitbesteding*

Pensioenfonds Fortis Bank Nederland heeft vermogensbeheerder uitbesteedt aan Fortis Investments.

Beoordeling: 1 punt

Pensioenfonds geeft duidelijkheid over uitbesteding.

2.6.8 *Dialoog met de samenleving*

Pensioenfonds Fortis Bank Nederland heeft een actieve deelnemersraad waar zij in dialoog meegaat.

Beoordeling: 2 punten

Pensioenfonds overlegt met deelnemersraad.

2.6.9 *Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid*

Het Pensioenfonds legt verantwoording af middels de publicatie van haar jaarverslag. In dit jaarverslag is voornamelijk weinig specifieke informatie over verantwoord beleggen te vinden. Het pensioenfonds publiceert geen lijst met alle beleggingen.

Beoordeling: 1 punt

Geen verslag van activiteiten op gebied van verantwoord beleggen.

2.7 Pensioenfonds Hoogovens

Stichting Pensioenfonds Hoogovens beheert de pensioenregeling voor de (ex) werknemers van de Sociale Eenheid IJmuiden. Hieronder vallen de in IJmuiden gevestigde eenheden van Corus en DSM Agro - locatie IJmuiden. Eind 2007 had Pensioenfonds Hoogovens 11.367 actieve deelnemers, 8.666 gewezen deelnemers, en 15.743 gepensioneerden. Pensioenfonds Hoogovens heeft een belegd vermogen van € 5,1 miljard.⁶⁶

2.7.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

Gedurende 2007 is gebleken dat er behoefte bestaat om eerder bepaalde verantwoorde beleggingscriteria nader te expliciteren. Hieraan zal in 2008 invulling worden gegeven. Aan de hand daarvan zal worden beoordeeld of er aanleiding is om het beleid van het pensioenfonds op dit punt aan te scherpen. Het Pensioenfonds Hoogovens vindt het dus belangrijk dat op maatschappelijk verantwoorde wijze wordt belegd. Dit is dan ook één van de criteria bij de selectie van de externe vermogensbeheerders en bij het beoordelen van hun prestaties.

Beoordeling: 1 punt

Geen beleid of beschrijving van beleid gepubliceerd, maar wel een uitgesproken intentie om verantwoord beleggen een belangrijke rol te laten spelen.

2.7.2 *Uitsluitingen*

In de jaarverslagen noch op de website van Pensioenfonds Hoogovens wordt melding gemaakt van uitsluitingsbeleid van aandelen van bepaalde bedrijven.

Beoordeling: 0 punten

Geen antwoord.

2.7.3 *ESG-criteria bij selectie beleggingen*

Hoewel uit jaarverslag valt op te maken dat verantwoord beleggen van belang is en eerder bepaalde beleggingscriteria moeten worden aangescherpt, heeft Pensioenfonds Hoogovens geen duidelijke ESG-criteria voor aandelselectie.

Beoordeling: 1 punt

Geen aandelselectie op basis van criteria.

2.7.4 Engagement

Pensioenfonds Hoogovens besteedt het vermogensbeheer uit aan externe vermogensbeheerders, die ook invulling geven aan het corporate governance beleid.

Beoordeling: 2 punten

Er wordt wel engagement gevoerd, maar vooral over governance onderwerpen. Verder is er geen inzicht in de engagement activiteiten.

2.7.5 Stembeleid

Pensioenfonds Hoogovens besteedt het vermogensbeheer uit aan externe vermogensbeheerders, die waar mogelijk actief corporate governance beleid voeren. Het kan zijn dat hieronder ook het stembeleid valt, maar dat is niet zeker.

Beoordeling: 1 punt

Er wordt geen melding gemaakt van actief stembeleid. Wellicht valt het onder engagement.

2.7.6 Duurzaamheidsfinanciering

Er worden noch in het jaarverslag, noch op de website voorbeelden gegeven van projecten of bedrijven met een specifieke groene of sociale insteek waarin belegd wordt.

Beoordeling: 0 punten

Geen antwoord.

2.7.7 Transparantie over uitbesteding

Het totale vermogen van Pensioenfonds Hoogovens wordt beheerd door externe vermogensbeheerders. Het is echter niet bekend welke partijen dit zijn, noch hoeveel vermogen zij beheren. Hoe de vermogensbeheerder omgaat met ESG-criteria is één van de criteria bij de selectie van de externe vermogensbeheerders en bij het beoordelen van hun prestaties.

Beoordeling: 0 punten

Pensioenfonds Hoogovens geeft geen informatie over uitbestedingen.

2.7.8 Dialoog met de samenleving

Pensioenfonds Hoogovens is nog middenin het proces van beleidsontwikkeling met betrekking tot verantwoord beleggen. Daarom is externe kennis welkom. In 2007 waren er twee informatieve bijeenkomsten van de Raad van Beheer waarin het onderwerp verantwoord beleggen centraal stond. Deze bijeenkomsten werden door een externe deskundige ondersteund.

Beoordeling: 2 punten

De dialoog wordt gezocht met betrekking tot verantwoord ondernemen. Hopelijk wordt dit doorgezet zodra het eerste verantwoord beleggingsbeleid ontstaat.

2.7.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

Pensioenfonds Hoogovens doet geen verslag van verantwoord beleggen, noch worden de bedrijven gepubliceerd waarin het fonds aandelen heeft.

Beoordeling: 1 punt

Geen verslag en geen inzicht in beleggingen.

2.8 Pensioenfondsen ING

De Stichting Pensioenfondsen ING is een ondernemingspensioenfonds. Het Pensioenfonds verzorgt de uitvoering van pensioenregelingen die gelden voor de (oud-)ING medewerkers in Nederland. Tot de werkzaamheden van het Pensioenfonds behoren het administreren en uitbetalen van de pensioenen, evenals het beheren en beleggen van het fondsvermogen. Ultimo 2007 had Pensioenfondsen ING 33.141 deelnemers waarvan 26.489 gewezen deelnemers en 14.887 pensioengerechtigden en was het belegd vermogen € 10,5 miljard.⁶⁷

2.8.1 Maatschappelijk Verantwoord Beleggingsbeleid

Over maatschappelijk verantwoord beleggen is er het volgende opgenomen in het jaarverslag van Pensioenfondsen ING. Het bestuur heeft afspraken met de externe vermogensbeheerders over het stembeleid dat past binnen de kaders van wet- en regelgeving en de uitgangspunten van Socially Responsible Investments.

Pensioenfondsen ING heeft rendementsdoelstellingen, maar realiseert zich dat die in evenwicht moeten zijn met zijn maatschappelijke verantwoordelijkheid.

Beoordeling: 2 punten

Er is geen beleidsdocument beschikbaar, alleen een beschrijving van het stembeleid.

2.8.2 Uitsluitingen

Pensioenfondsen ING past het beleid toe dat discretionaire beleggingen in bedrijven die controversiële wapens produceren uitsluit.

Beoordeling: 3 punten

Het uitsluitingsbeleid van Pensioenfondsen ING is concreet gedefinieerd maar richt zich slechts op één criterium.

2.8.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.8.4 Engagement

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.8.5 Stembeleid

Bij de uitbesteding van het vermogensbeheer aan ING Asset Management BV is overeengekomen dat het wereldwijde stembeleid van ING Groep van toepassing is. Dit betekent dat voor de beheerde portefeuille uitsluitend in het belang van het Pensioenfonds zal worden gestemd. Dientengevolge oefent ING Asset Management BV het stemrecht op de effecten dan ook uitsluitend uit in het belang van het Pensioenfonds als participant in de beleggingsfondsen. Elk kwartaal wordt het stemgedrag van ING Asset Management BV gepubliceerd.

Een van de principes die het stembeleid van ING bepalen is dat de bedrijven waarin belegd wordt geacht worden "zich verantwoordelijk te gedragen ten opzichte van al hun stakeholders. Dit omvat een erkenning van de impact die hun bedrijfsbeslissingen op het milieu hebben en een erkenning van de impact van hun bedrijfsbeslissingen op sociale- en mensenrechtentema's in de regio's waar deze bedrijven actief zijn." Pensioenfondsen ING is voornemens jaarlijks te rapporteren over het gevoerde stembeleid, de website zal als platform voor dergelijke publicaties worden gehanteerd.

Beoordeling: 3 punten

Pensioenfondsen ING heeft een duidelijk stembeleid waarin aandacht wordt besteed aan sociale- en milieuonderwerpen.

2.8.6 Duurzaamheidsfinanciering

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.8.7 Transparantie over uitbesteding

Pensioenfonds ING heeft ING Asset Management BV benoemd tot beheerder van zijn vermogen. Het Pensioenfonds heeft met de Russell Investment Group een overeenkomst gesloten voor een deel van de aandelenportefeuille. Aan de beheerders is volmacht verstrekt tot het beleggen en herbeleggen van het vermogen voor rekening en risico van het fonds binnen de door het bestuur bepaalde asset allocatie.

AZL Vermogensbeheer BV levert diensten op het gebied van het management met betrekking tot de private equity portefeuille en de beleggingen in hedge funds. ING Real Estate Select verzorgt het beheer van het niet-beursgenoteerde gedeelte van de vastgoedportefeuille.

Beoordeling: 2 punten

Pensioenfonds ING geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

2.8.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

2.8.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Pensioenfonds ING besteedt in het jaarverslag aandacht aan verantwoord beleggen en geeft aan voornemens te zijn jaarlijks te rapporteren over het gevoerde stembeleid via de website van het pensioenfonds.

Beoordeling: 1 punt

Pensioenfonds ING doet vooralsnog geen verslag over de activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen.

2.9 Pensioenfonds KPN

Stichting Pensioenfonds KPN is een ondernemingspensioenfonds. Het pensioenfonds voert de pensioenregeling uit voor het personeel van KPN en aan KPN gelieerde ondernemingen. Aan het eind van 2007 had het Pensioenfonds KPN 19.744 actieve deelnemers, 20.911 gewezen deelnemers en 10.572 ingegane pensioenen. Het belegd vermogen ultimo 2007 was € 4,3 miljard.⁶⁸

2.9.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

Het Pensioenfonds KPN heeft een verantwoord beleggingsbeleid dat betrekking heeft op beleggingen in aandelen en vastrentende waarden. Dit beleid is opgenomen in de beleggingsbeginselen wat beschikbaar is op de website.

Beoordeling: 3 punten

Er is een beleidsdocument dat rekening houdt met relevante sociale- en milieuthema's en duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten, maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille.

2.9.2 Uitsluitingen

Het Pensioenfonds KPN heeft een uitsluitingsbeleid waarin staat dat ondernemingen die direct betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens worden uitgesloten. Voor de bepaling van de lijst met uit te sluiten bedrijven wordt gebruik gemaakt van de "Controversial Weapons Radar" die door het DSR (Dutch

Sustainability Research) wordt opgesteld. Eenmaal per jaar wordt de lijst met uitsluitingen aangepast. Als controversiële wapens zijn gedefinieerd:

- Nucleaire wapens
- Biologische wapens
- Chemische wapens
- Cluster wapens
- Verarmd uranium munitie
- Anti-personeelmijnen

Directe betrokkenheid wordt als volgt bepaald:

- Een onderneming ontwikkelt, produceert of onderhoudt wapens of het grootste gedeelte ervan;
- Een onderneming ontwikkelt, produceert of onderhoudt munitie gerelateerde kerncomponenten van wapens zoals, sub munitions, fuses and warheads;
- Een onderneming produceert een lanceringsysteem (tanks, vliegtuigen, schepen, onderzeeërs, etc.) dat specifiek bedoeld is om wapens te lanceren.

Op het moment dat:

- De onderneming een meerderheidsaandeel heeft in de onderneming die deze activiteit uitvoert;
- De onderneming een (minderheid) blocking stake (>20%).

Er is een lijst met uitgesloten bedrijven, deze is te vinden op de site van TKP Investments. Deze lijst is van toepassing op de aandelen en vastrentende waarden (bedrijfsleningen) en wordt jaarlijks geactualiseerd.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds KPN heeft een duidelijk uitsluitingsbeleid op één criterium en publiceert een lijst van uitgesloten bedrijven

2.9.3 ESG-criteria bij aandelen selectie

ESG criteria worden betrokken in het beleggingsbeleid van het Pensioenfonds KPN, dit als onderdeel van de risico/rendement analyse. De aandelen en vastrentende waarden portefeuilles worden één keer per jaar door DSR (Dutch Sustainability Research) gescreend op naleving van de UN Global Compact. Op een selectie van non-compliant bedrijven worden engagement activiteiten ondernomen. Als na een periode van drie jaar blijkt dat de engagement activiteiten niet tot het gewenste resultaat hebben geleid, wordt overwogen de betreffende bedrijven uit te sluiten.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds KPN gebruikt ESG-criteria bij de aandelen selectie en gebruikt deze informatie ook als basis voor engagement.

2.9.4 Engagement

Het Pensioenfonds KPN voert via de uitvoeringsorganisatie TKP Pensioenen actief engagement op een selectie van tien bedrijven die eind 2007 non-compliant waren met de UN Global Compact. Over de resultaten van deze engagement activiteiten zal in het jaarverslag over 2008 en op de website van het pensioenfonds worden gerapporteerd. Het betreft de volgende bedrijven:

- Alcatel-Lucent
- BNP Paribas
- Freeport-Mcmoran
- Hyundai Development Co
- Newmont Mining Corp.
- Petrochina

- PTT EP
- Vedanta Resources
- Wal Mart Stores
- Anglogold Ashanti

In 2007 heeft het Pensioenfonds KPN besloten om deel te nemen aan het Governance Platform in plaats van Eumedion. Door middel van dit platform worden krachten van grotere institutionele beleggers gebundeld. De achterliggende organisatie Déminor voert namens het platform een continue dialoog met beursgenoteerde ondernemingen buiten de aandeelhoudersvergadering om. In 2007 waren dit Royal Dutch Shell, Unilever, Philips, Akzo Nobel, Reed-Elsevier, KPN, TNT, Heineken, AEGON, Nestle, Total, Schneider, Roche, Siemens, Fortis. Als het gesprekken met KPN, TNT of AEGON betreft vindt er geen inmenging plaats en wordt de bepaling van doel en inhoud van de engagement activiteiten overgelaten aan de andere leden van het Governance Platform.

Beoordeling: 4 punten

Het Pensioenfonds KPN heeft regelmatig overleg met bedrijven en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald. Daarnaast wordt er over deze activiteiten gerapporteerd.

2.9.5 Stembeleid

Het Pensioenfonds KPN heeft een stembeleid. Het stembeleid wordt in eerste instantie alleen toegepast op Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. Uitzondering hierop vormt KPN, hier wordt in principe niet gestemd.

Ieder kwartaal wordt via de website van het pensioenfonds verslag uitgebracht van het stemgedrag op de algemene vergadering van aandeelhouders van diverse ondernemingen waarin het pensioenfonds belegt. De beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds belegt, lenen tegen een vergoeding aandelen uit (securities lending). Op deze aandelen kan geen stemrecht worden uitgeoefend. Per onderneming wordt beoordeeld of de voordelen verbonden aan het uitlenen van aandelen opwegen tegen het niet gebruik maken van het stemrecht.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds KPN heeft een duidelijk stembeleid maar besteedt niet expliciet aandacht aan sociale- en milieuthema's in het stembeleid

2.9.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Pensioenfonds KPN doet niet aan duurzaamheidsfinanciering.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds KPN doet niet aan duurzaamheidsfinanciering.

2.9.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer voor het Pensioenfonds KPN is volledig uitbesteed aan TKP Investments. TKP Investments voert het verantwoord beleggingsbeleid uit, zoals het door het pensioenfonds is beschreven.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds KPN geeft duidelijkheid over uitbesteding, geeft aan wie het vermogen beheert en hoe deze partij is gebonden aan het verantwoord beleggingsbeleid.

2.9.8 Dialoog met de samenleving

De deelnemers van het Pensioenfonds KPN worden in de "Pensioenkrant" en op de website geïnformeerd over de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid. Het bestuur is een goede afspiegeling van alle betrokkenen en binnen het bestuur wordt de dialoog gevoerd. Daar worden de keuzes voor een verantwoord beleggingsbeleid genomen, na een afweging van de invloed op risico en rendement.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds KPN heeft indirect contact met deelnemers via de website en de "Pensioenkrant".

2.9.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Op de website en in het jaarverslag laat Pensioenfonds KPN zien hoe zij het verantwoord beleggingsbeleid vorm geeft.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds KPN doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

2.10 Pensioenfonds TNT

Stichting Pensioenfonds TNT is een ondernemingspensioenfonds. Het pensioenfonds voert de pensioenregeling uit voor het personeel van TNT en Postkantoren BV.

Stichting Pensioenfonds TNT had in 2006 47.488 actieve deelnemers, 32.377 gewezen deelnemers, en 15.641 gepensioneerden. In het jaarverslag van 2006 wordt tevens een beheerd vermogen vermeld van € 4,5 miljard. Er zijn geen recentere gegevens beschikbaar.⁶⁹

2.10.1 *Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid*

Het Pensioenfonds TNT heeft een verantwoord beleggingsbeleid dat betrekking heeft op beleggingen in aandelen en vastrentende waarden. Dit beleid is opgenomen in de beleggingsbeginselen wat beschikbaar is op de website.

Beoordeling: 3 punten

Er is een beleidsdocument dat rekening houdt met relevante sociale- en milieuthema's en duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten, maar dat alleen betrekking heeft op de aandelenportefeuille.

2.10.2 *Uitsluitingen*

Het Pensioenfonds TNT heeft een uitsluitingsbeleid waarin staat dat ondernemingen die direct betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens worden uitgesloten. Voor de bepaling van de lijst met uit te sluiten bedrijven wordt gebruik gemaakt van de "Controversial Weapons Radar" die door het DSR (Dutch Sustainability Research) wordt opgesteld. Eenmaal per jaar wordt de lijst met uitsluitingen aangepast. Als controversiële wapens zijn gedefinieerd:

- Nucleaire wapens
- Biologische wapens
- Chemische wapens
- Cluster wapens
- Verarmd uranium munitie
- Anti-personeelmijnen

Directe betrokkenheid wordt als volgt bepaald:

- Een onderneming ontwikkelt, produceert of onderhoudt wapens of het grootste gedeelte ervan;
- Een onderneming ontwikkelt, produceert of onderhoudt munitie gerelateerde kerncomponenten van wapens zoals, sub munitions, fuses and warheads;
- Een onderneming produceert een lanceringsysteem (tanks, vliegtuigen, schepen, onderzeeërs, etc.) dat specifiek bedoeld is om wapens te lanceren.

Op het moment dat:

- De onderneming een meerderheidsaandeel heeft in de onderneming die deze activiteit uitvoert;
- De onderneming een (minderheid) blocking stake (>20%).

Er is een lijst met uitgesloten bedrijven, deze is te vinden op de site van TKP Investments. Deze lijst is van toepassing op de aandelen en vastrentende waarden (bedrijfsleningen) en wordt jaarlijks geactualiseerd.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds TNT heeft een duidelijk uitsluitingsbeleid op één criterium en publiceert een lijst van uigesloten bedrijven.

2.10.3 ESG-criteria bij aandelen selectie

ESG-criteria worden betrokken in het beleggingsbeleid van het Pensioenfonds TNT, dit als onderdeel van de risico/rendement analyse. De aandelen en vastrentende waarden portefeuilles worden één keer per jaar door DSR (Dutch Sustainability Research) gescreend op naleving van de UN Global Compact. Op een selectie van non-compliant bedrijven worden engagement activiteiten ondernomen. Als na een periode van drie jaar blijkt dat de engagement activiteiten niet tot het gewenste resultaat hebben geleid, wordt overwogen de betreffende bedrijven uit te sluiten.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds TNT gebruikt ESG criteria bij de aandelen selectie en gebruikt deze informatie ook als basis voor engagement.

2.10.4 Engagement

Het Pensioenfonds TNT voert via de uitvoeringsorganisatie TKP Pensioenen actief engagement op een selectie van tien bedrijven die eind 2007 non-compliant waren met de UN Global Compact. Over de resultaten van deze engagement activiteiten zal in het jaarverslag over 2008 en op de website van het pensioenfonds worden gerapporteerd. Het betreft de volgende bedrijven:

- Alcatel-Lucent
- BNP Paribas
- Freeport-Mcmoran
- Hyundai Development Co
- Newmont Mining Corp.
- Petrochina
- PTT EP
- Vedanta Resources
- Wal Mart Stores
- Anglogold Ashanti

Daarnaast vinden via het Governance Platform engagement activiteiten op het gebied van corporate governance plaats met een selectie van Europese beursgenoteerde bedrijven. In 2007 waren dit Royal Dutch Shell, Unilever, Philips, Akzo Nobel, Reed-Elsevier, KPN, TNT, Heineken, AEGON, Nestle, Total, Schneider, Roche, Siemens, Fortis. Als het gesprekken met KPN, TNT of AEGON betreft vindt er geen inmenging plaats en wordt de bepaling van doel en inhoud van de engagement activiteiten overgelaten aan de andere leden van het Governance Platform.

Beoordeling: 4 punten

Het Pensioenfonds TNT heeft regelmatig overleg met bedrijven en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald. Daarnaast wordt er over deze activiteiten gerapporteerd.

2.10.5 Stembeleid

Het Pensioenfonds TNT heeft een stembeleid. Het stembeleid wordt in eerste instantie alleen toegepast op Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen. Uitzondering hierop vormt TNT, hier wordt in principe niet gestemd.

Ieder kwartaal wordt via de website van het pensioenfonds verslag uitgebracht van het stemgedrag op de algemene vergadering van aandeelhouders van diverse ondernemingen waarin het pensioenfonds belegt. De beleggingsfondsen waarin het pensioenfonds belegt, lenen tegen een vergoeding aandelen uit (*securities lending*). Op

deze aandelen kan geen stemrecht worden uitgeoefend. Per onderneming wordt beoordeeld of de voordelen verbonden aan het uitlenen van aandelen opwegen tegen het niet gebruik maken van het stemrecht.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds TNT heeft een duidelijk stembeleid maar besteedt niet expliciet aandacht aan sociale- en milieuonderwerpen in het stembeleid.

2.10.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Pensioenfonds TNT doet niet aan duurzaamheidsfinanciering.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds TNT doet niet aan duurzaamheidsfinanciering.

2.10.7 Transparantie over uitbesteding

Het vermogensbeheer voor het Pensioenfonds TNT is volledig uitbesteed aan TKP Investments. TKP Investments voert het verantwoord beleggingsbeleid uit, zoals het door het pensioenfonds is beschreven.

Beoordeling: 3 punten

Het Pensioenfonds TNT geeft duidelijkheid over uitbesteding, geeft aan wie het vermogen beheert en hoe deze partij is gebonden aan het verantwoord beleggingsbeleid.

2.10.8 Dialoog met de samenleving

De deelnemers van het Pensioenfonds TNT worden in de "Pensioenkrant" en op de website geïnformeerd over de invulling van het verantwoord beleggingsbeleid. Het bestuur is een goede afspiegeling van alle betrokkenen en binnen het bestuur wordt de dialoog gevoerd. Daar worden de keuzes voor een verantwoord beleggingsbeleid genomen, na een afweging van de invloed op risico en rendement.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds TNT heeft indirect contact met deelnemers via de website en de "Pensioenkrant".

2.10.9 Verslaggeving over verantwoord beleggingsbeleid

Op de website en in het jaarverslag laat Pensioenfonds TNT zien hoe zij het verantwoord beleggingsbeleid vorm geeft.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds TNT doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten.

2.11 Pensioenfonds UWV

Pensioenaanbieder UWV is een ondernemingspensioenfonds. Het verzorgt de pensioenen van het personeel van UWV. Pensioenfonds UWV heeft 19.500 actieve deelnemers, 19.800 gewezen deelnemers, en 7.800 gepensioneerden. De pensioenadministratie is uitbesteed aan TKP Pensioen BV (TKP). Pensioenfonds UWV heeft een belegd vermogen van 3,4 miljard.⁷⁰

2.11.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Pensioenfonds UWV heeft nog geen maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid op de website beschikbaar. Dit is wel in ontwikkeling. De aandelenportefeuille is gescreend in het kader van maatschappelijk verantwoord beleggen. Een deel van de totale portefeuille (14% van het totaal vermogen) is duurzaam belegd op basis van de door de betreffende vermogensbeheerder opgestelde en gehanteerde criteria, waarbij het criterium van controversiële wapens centraal staat.

Beoordeling: 1 punt

Geen beleidsdocument.

2.11.2 Uitsluitingen

Voor een deel van de portefeuille (14% van het totaal) geldt een uitsluitingsbeleid op basis van controversiële wapens. Voor het overige deel van de portefeuille is het verantwoord beleggingsbeleid in ontwikkeling.

Beoordeling: 2 punten

Op een deel van de portefeuille is een uitsluitingsbeleid van toepassing.

2.11.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het verantwoord beleggingsbeleid is nog in ontwikkeling. In 2007 heeft UWV laten weten geen gebruik te maken van ESG-criteria in de selectie van aandelen. Activiteiten om informatie te verzamelen hierover lopen via de vermogensbeheerder.

Beoordeling: 1 punt

Geen aandelenselectie op basis van ESG-criteria.

2.11.4 Engagement

UWV pensioenfonds heeft in 2007 laten weten dat het engagementbeleid geïncorporeerd is in het beleid van de gekozen beleggingsfondsen en beleggingspools. Er is geen informatie over criteria en gesprekken.

Beoordeling: 2 punten

Engagementbeleid is geïncorporeerd in beleggingsbeleid, geen informatie over criteria en geen rapportage.

2.11.5 Stembeleid

Pensioenfonds UWV kiest ervoor zijn stemrecht uit te oefenen voor zover dat betrekking heeft op Nederlandse ondernemingen. Het stembeleid valt binnen het kader van goed pensioenfondsbestuur. Pensioenfonds UWV heeft de uitvoering van het stembeleid uitbesteed aan Eumedion. Voor een deel van de portefeuille (5%) wordt het stembeleid door de betreffende vermogensbeheerder namens het fonds op basis ESG-criteria uitgeoefend.

Beoordeling: 2 punten

Stembeleid is voor het grootste gedeelte van de portefeuille beperkt tot corporate governance onderwerpen.

2.11.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het pensioenfonds heeft in 2007 laten weten geen activiteiten te ontplooiën op dit gebied. In 2008 laat zij weten dat dit afhankelijk is van de verder uitbouw van het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid.

Beoordeling: 1 punt

Geen duurzaamheidsfinanciering.

2.11.7 Transparantie over uitbesteding

UWV geeft aan de uitvoering van het vermogensbeheer volledig te hebben uitbesteed aan diverse vermogensbeheerders. Welke vermogensbeheerders dat zijn is geen publieke informatie.

Beoordeling: 1 punt

Informatie over uitbesteding, maar geen informatie over vermogensbeheerders.

2.11.8 *Dialog met de samenleving*

In het kader van communicatie heeft Pensioenfonds UWV een dialoog met de deelnemers opgestart en is een klankbordgroep opgericht. Notulen van bijeenkomsten zijn te vinden op de website. Verschillende thema's worden behandeld, maar niet specifiek maatschappelijk verantwoord beleggen.

Beoordeling: 2 punten

Er is dialoog met deelnemers, maar niet over MVO.

2.11.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

In het jaarverslag staat aangegeven dat het pensioenfonds een start heeft gemaakt om de portefeuille te screenen in het kader van maatschappelijk verantwoord beleggen. Verder geven ze aan dat de uitkomsten afhankelijk zijn van "de uitbouw van het ESG-beleid".

Beoordeling: 2 punten

Verslag over het opstarten van activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen.

2.12 Pensioenfonds VolkerWessels

Pensioenfonds VolkerWessels is een ondernemingspensioenfonds.

Pensioenfonds VolkerWessels verzorgt de pensioenen van de werknemers van meer dan 70 Nederlandse werkmaatschappijen die vallen onder VolkerWessels. Eind 2007 had Pensioenfonds VolkerWessels 4.248 actieve deelnemers, 3.374 gewezen deelnemers, en 2.340 gepensioneerden en nabestaanden. Pensioenfonds VolkerWessels heeft een belegd vermogen van € 850 miljoen.⁷¹

2.12.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

Op de website van Pensioenfonds VolkerWessels is een document te vinden over verantwoord beleggen. Dit document geeft echter slechts een algemene richting aan en is geen officieel beleggingsbeleid. Ook geeft het geen inzicht in de acties die Pensioenfonds VolkerWessels onderneemt om verantwoord beleggen te implementeren.

Beoordeling: 1 punt

Vooralsnog geen verantwoord beleggingsbeleid ontwikkeld.

2.12.2 *Uitsluitingen*

Pensioenfonds VolkerWessels besteedt al haar vermogensbeheer uit. In de nieuwe mandaten voor vermogensbeheer wordt ook verantwoord beleggen opgenomen. Pensioenfonds VolkerWessels geeft echter geen leidraad voor uitsluitingen in hun mandaten.

Beoordeling: 1 punt

Er is (nog) geen uitsluitingsbeleid waaraan de vermogensbeheerders van Pensioenfonds VolkerWessels zich dienen te houden.

2.12.3 *ESG-criteria bij selectie beleggingen*

Het verantwoord beleggingsbeleid van Pensioenfonds VolkerWessels is gebaseerd op Global Compact en UN PRI, maar het pensioenfonds vertaalt deze principes niet naar heldere beleggingscriteria waaraan de vermogensbeheerders zich dienen te houden. Verder wordt in het beleid uitgelegd welke methodes vermogensbeheerders kunnen gebruiken, niet hoe VolkerWessels zelf prioriteiten stelt.

Beoordeling: 2 punten

Het verantwoord beleggingsbeleid - gebaseerd op Global Compact en UN PRI - vertaalt de principes onvolgende naar heldere beleggingscriteria voor hun vermogensbeheerders.

2.12.4 *Engagement*

De invulling van het engagementbeleid door de vermogensbeheerders van Pensioenfonds VolkerWessels wordt momenteel besproken.

Beoordeling: 1 punt

Vooralsnog geen engagementbeleid.

2.12.5 *Stembeleid*

Pensioenfonds VolkerWessels belegt alleen via fondsen in aandelen, en kan dus zelf geen stemrecht uitoefenen. Uit het Corporate Governance Beleid blijkt wel dat met vermogensbeheerders overeen wordt gekomen dat deze zich houden aan de OESO richtlijnen en de NCGC. Verder is Pensioenfonds VolkerWessels aangesloten bij Eumedion.

Beoordeling: 2 punten

Alleen stembeleid op corporate governance onderwerpen.

2.12.6 *Duurzaamheidsfinanciering*

Er is geen specifieke focus op duurzaamheidsfinanciering. Als projecten of ondernemingen voldoen aan de risico-rendementseisen kunnen ze worden opgenomen in de beleggingsportefeuille.

Beoordeling: 1 punt

Geen gericht beleid om duurzaamheidsfinanciering te stimuleren.

2.12.7 *Transparantie over uitbesteding*

Volgens het jaarverslag van Pensioenfonds VolkerWessels wordt 'het tactisch en operationeel vermogensbeheer is uitbesteed aan FLM N.V. en EIM S.A.'. Het strategisch vermogensbeheer wordt in eigen hand gehouden.

Beoordeling: 2 punten

De partijen waaraan vermogensbeheer is uitbesteed zijn bekend. Het uitbestede vermogen per partij is niet bekend. Ook is (nog) niet vermeld hoe deze vermogensbeheerders zich dienen te houden aan verantwoord beleggingsbeleid.

2.12.8 *Dialoog met de samenleving*

Pensioenfonds VolkerWessels gaat wel eens de dialoog aan met deelnemers, o.a. over verantwoord beleggen. Dit zijn echter geen structurele bijeenkomsten en er wordt dan ook geen verslag van opgemaakt.

Beoordeling: 2 punten

Wel dialoog, geen specifieke ESG-onderwerpen.

2.12.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Omdat het Verantwoord Beleggingsbeleid pas in 2008 is opgesteld, zal pas in het jaarverslag over dat jaar (te verwachten in 2009) gerapporteerd worden.

Beoordeling: 1 punt

Nog geen rapportage van uitvoering verantwoord beleggingsbeleid.

2.13 **Pensioenfonds Wolters Kluwer**

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland is een ondernemingspensioenfonds en is aangesloten bij de Stichting voor Ondernemingspensioenfonds (OPF). Zij geeft invulling aan de uitvoering van de pensioenregeling van Wolters Kluwer Nederland b.v. en de met haar gelieerde ondernemingen. Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland heeft ruim 8.600 participanten, met 2.119 actieve deelnemers, 4.772 gewezen

deelnemers, en 1.746 gepensioneerden. Al met al heeft zij een belegd vermogen van € 718 miljoen.⁷²

2.13.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland heeft geen (maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid, maar 'einde dit jaar wordt beleid geformuleerd'. De beleggingscommissie is in 2007 ook actief betrokken geweest bij de 'verdere uitdieping van het onderwerp verantwoord beleggen'.

Beoordeling: 1 punt

Geen beleidsdocument.

2.13.2 Uitsluitingen

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland heeft nog geen uitsluitingen, maar dat wordt ook einde dit jaar geformuleerd.

Beoordeling: 1 punt

Geen uitsluitingsbeleid.

2.13.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland betreft geen ESG-criteria bij het beleggingsbeleid en heeft geen best-in-class benadering. Dit wordt ook einde dit jaar geformuleerd.

Beoordeling: 1 punt

Geen aandelselectie op basis van ESG-criteria.

2.13.4 Engagement

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland heeft geen engagement activiteiten gericht op verantwoord ondernemen. Ook dit zal einde dit jaar geformuleerd worden.

Beoordeling: 1 punt

Geen engagementbeleid.

2.13.5 Stembeleid

Tot nu toe heeft Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland geen stembeleid, maar er 'wordt alleen belegd in beleggingsfondsen, waaronder indexfondsen, die een stembeleid hebben gericht op de aandeelhouderswaarde'.

Beoordeling: 1 punt

Het pensioenfonds stemt niet actief op aandeelhoudersvergaderingen.

2.13.6 Duurzaamheidsfinanciering

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland gebruikt geen deel van haar aandelen- of private equity-portefeuille voor de financiering van bedrijven met een hoge duurzaamheidsrelevantie. Dit is ook afhankelijk van haar beleid dat einde dit jaar geformuleerd wordt.

Beoordeling: 1 punt

Geen duurzaamheidsfinanciering.

2.13.7 Transparantie over uitbesteding

Op het gebied van verantwoord beleggen is dit criterium (nog) niet van toepassing op Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland. Wel geeft het jaarverslag aan dat 'de beleggingen vrijwel volledig ondergebracht (is) bij externe vermogenbeheerders door te participeren in beleggingsfondsen' die een

keer per kwartaal rapporteren.

Beoordeling: 1 punt

Pensioenfonds geeft duidelijkheid over uitbesteding.

2.13.8 Dialoog met de samenleving

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland heeft geen actieve dialoog met de samenleving maar heeft wel een actieve samenwerking met hun deelnemersraad.

Beoordeling: 2 punten

Pensioenfonds overlegt wel eens met deelnemers.

2.13.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland heeft geen verslaglegging van activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen. Dat is ook mogelijk onderdeel van haar verantwoord beleggingsbeleid die einde dit jaar geformuleerd wordt.

Beoordeling: 1 punt

Geen verslag van activiteiten op gebied van verantwoord beleggen.

2.14 Philips Pensioenfonds

Stichting Philips Pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds. Het pensioenfonds is belast met de uitvoering van de pensioenregeling die gelden voor Philips-werknemers in Nederland. Eind 2007 had het Philips pensioenfonds 20.561 pensioenopbouwers en 60.024 pensionontvangers. Het belegd vermogen ultimo 2007 was € 13,9 miljard.⁷³

2.14.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

In het Jaarverslag van het Philips Pensioenfonds staat dat het pensioenfonds bezig is met het formuleren van beleid dat uitvoerbaar en toetsbaar is. Het college van beheer heeft gekozen voor een stap-voor-stap benadering bij de ontwikkeling en uitvoering van ESG-aspecten binnen het beleggingsbeleid. Door het college is in 2007 besloten niet te beleggen in ondernemingen betrokken bij de productie van landmijnen en/of clusterbommen. Daarnaast heeft het college besloten een pilot-portefeuille in te richten waarin aan de complete beleids- en uitvoeringscyclus inhoud wordt gegeven.

Het Philips Pensioenfonds geeft in de vragenlijst en op de website aan een maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid te hebben. Dit beleid is vertaald in een stappenplan. De eerste stap hiervan toetsing van de huidige beleggingsportefeuille. Vervolgens wordt gekeken naar uitsluiting op basis van wet en regelgeving ten opzichte van clusterbommen en anti-personeelsmijnen. Verdere stappen zijn afhankelijk van de evaluatie van de ESG pilot-portefeuille die eind 2007 is gestart. In 2008 heeft het directiebureau van Philips Pensioenfonds eveneens een medewerker aangetrokken met specifieke onderzoekservaring op het gebied van verantwoord beleggen.

Beoordeling: 2 punten

Er is op dit moment geen publiek beleidsdocument beschikbaar met duidelijke ESG-criteria.

Wel worden er een aantal instrumenten beschreven en een stappenplan om tot beleid te komen.

2.14.2 Uitsluitingen

Het Philips Pensioenfonds heeft besloten beleggingen in producenten van landmijnen en/of clusterbommen uit te sluiten. Over andere uitsluitingscriteria (onder andere kinderarbeid en ernstige milieuverontreiniging) wordt besloten naar aanleiding van een pilot-project.

Beoordeling: 3 punten

Het Philips Pensioenfonds heeft een uitsluitingsbeleid ten aanzien van één criterium.

2.14.3 ESG-criteria bij aandelen selectie

In 2007 heeft het Philips Pensioenfonds besloten met een pilot-project voor de Europese aandelenportefeuille te starten samen met vermogensbeheerder BlackRock. Daarbij gaat het om vragen als hoe milieu- en sociale criteria nu al meewegen in het beleggingsbeleid, welke informatie beschikbaar is om die criteria een grotere rol te laten spelen en of bepaalde uitsluitingscriteria te operationaliseren zijn. Op basis van dit pilot-project zal Philips Pensioenfonds een nieuw verantwoord beleggingsbeleid opstellen voor de hele aandelenportefeuille. Daarin zullen integratie van ESG-factoren in het totale beleggingsproces (uitsluiting, engagement en stembeleid) een plaats krijgen.

Beoordeling: 2 punten

Op dit moment past Philips Pensioenfonds ESG-criteria op een beperkt deel van de aandelenportefeuille toe.

2.14.4 Engagement

Philips Pensioenfonds is lid van Eumedion, maar heeft nog geen engagementbeleid ten aanzien van sociale en milieucriteria. Over het engagementbeleid wordt besloten naar aanleiding van het pilot-project zoals is aangegeven bij het vorige punt.

Beoordeling: 1 punt

Op dit moment heeft het Philips Pensioenfonds nog geen beleid ten aanzien van engagement.

2.14.5 Stembeleid

Het Philips Pensioenfonds maakt voor de uitvoering van het stembeleid voor de pilot portefeuille gebruik van BlackRock en sluit daarbij aan op hun beleid. Het pensioenfonds heeft nog geen stembeleid. Wel is ze lid van Eumedion, een platform van Nederlandse institutionele beleggers dat tijdens aandeelhoudersvergaderingen aandacht vraagt voor corporate governance onderwerpen.

Beoordeling: 1 punt

Het Philips Pensioenfonds heeft op dit moment geen stembeleid.

2.14.6 Duurzaamheidsfinanciering

Philips Pensioenfonds is (nog) niet actief op het gebied van duurzaamheidsfinanciering. Wanneer naar aanleiding van het pilot-project een nieuw verantwoord beleggingsbeleid is opgesteld, zal naar duurzaamheidsfinanciering gekeken worden. Waarschijnlijk zal de aandacht daarbij vooral gericht worden op de thema's waarmee Philips veel te maken heeft: energie en gezondheidszorg.

Beoordeling: 1 punt

Het Philips Pensioenfonds doet niet aan duurzaamheidsfinanciering.

2.14.7 Transparantie over uitbesteding

De uitvoerende werkzaamheden betreffende het pensioen- en vermogensbeheer van het Philips Pensioenfonds zijn uitbesteed aan:

- Hewitt Associaters Outsourcing B.V. geeft uitvoering aan het pensioenbeheer;
- Black Rock (Netherlands) B.V. draagt zorg voor de uitvoering van het vermogensbeheer;
- Philips Real Estate Investment Management B.V. verzorgt het beheer van de onroerendgoedportefeuille.

Beoordeling: 2 punten

Het Philips Pensioenfonds geeft duidelijkheid over uitbesteding en geeft een volledig overzicht van vermogensbeheerders.

2.14.8 Dialoog met de samenleving

Philips Pensioenfonds besteedt in de communicatie met de aangeslotenen aandacht aan ESG. Daarnaast legt

Philips Pensioenfonds verantwoording af aan de aangeslotenen in een jaarlijkse vergadering waar deze aangeslotenen ook de gelegenheid hebben en benutten tot het stellen van vragen.

Beoordeling: 2 punten

Het Philips Pensioenfonds overlegt wel eens met deelnemers.

2.14.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Het Philips pensioenfonds besteed in het jaarverslag 2007 aandacht aan de ESG aspecten binnen het beleggingsbeleid en gebruikt de website van het pensioenfonds om informatie over dit onderwerp te delen met de deelnemers.

Beoordeling: 2 punten

Het Philips Pensioenfonds doet verslag van de activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen.

2.15 Rabobank Pensioenfonds

Het Rabobank Pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds. Het fonds is verantwoordelijk voor de uitvoering van de collectieve pensioenregeling van de Rabobank. De pensioenregeling is bestemd voor medewerkers van Rabobank Nederland, de lokale Rabobanken en een aantal gelieerde instellingen (o.a. Schretlen en De Lage Landen). Het Rabobank pensioenfond verzorgt het pensioen voor in totaal 89,206 mensen (deelnemers en gepensioneerden). Het belegd vermogen ultimo 2007 was € 10,6 miljard.⁷⁴

2.15.1 Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid

Het Rabobank Pensioenfonds heeft de uitgebrachte statement van de Rabobank Groep inzake wapenindustrie voor het fonds van toepassing verklaard. Dit betekent dat voor zover nodig de portefeuille in overeenstemming wordt gebracht met dit statement. In het statement staat dat Rabobank het recht van democratische landen om zich te verdedigen erkent. Vandaar dat de gedragslijn Wapenindustrie is gebaseerd op het principe 'Nee, tenzij'. Dit principe luidt als volgt: Vanuit morele opvattingen dient Rabobank zich te onthouden van het faciliteren van de wapenindustrie, tenzij het een bedrijf betreft dat (voornamelijk) niet-controversiële of wapengerelateerde producten levert.

Daarnaast kent het Rabobank Pensioenfonds een corporate governance beleid waarvan de uitvoering is opgedragen aan Robeco. Ten slotte is met Robeco een engagement overlay afgesloten, in het kader waarvan Robeco namens het fonds als aandeelhouder ondernemingen aanspreekt op duurzaamheidsaspecten in hun beleid teneinde aldus een gedragsverandering te bewerkstelligen.

Beoordeling: 3 punten

Het Rabobank Pensioenfonds geeft inzicht in het beleid dat rekening houdt met relevante sociale- en milieuthema's en duidelijkheid verschaft over de te gebruiken instrumenten. Het is niet duidelijk op welk deel van de beleggingsportefeuille dit beleid betrekking heeft.

2.15.2 Uitsluitingen

Het Rabobank Pensioenfonds heeft de uitgebrachte statement van de Rabobank Groep inzake wapenindustrie voor het fonds van toepassing verklaard. Dit betekent dat voor zover nodig de portefeuille in overeenstemming wordt gebracht met dit statement.

Beoordeling: 3 punten

Het Rabobank Pensioenfonds heeft een concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid ten aanzien van één criterium.

2.15.3 ESG-criteria bij aandelen selectie

Het Rabobank Pensioenfonds hanteert geen specifieke criteria ten aanzien van ESG in het beleggingsproces.

Beoordeling: 1 punt

Het Rabobank Pensioenfonds gebruikt geen ESG-criteria bij de selectie van de aandelen

2.15.4 Engagement

Robeco voert sinds begin 2006 het engagement beleid van Rabobank Pensioenfonds uit en stimuleert uit naam van het pensioenfonds ondernemingen waar mogelijk beter beleid te voeren op het gebied van corporate governance en duurzaamheid. Hierbij hanteert Robeco internationaal geaccepteerde principes van het Internationaal Corporate Governance Network (ICGN) voor goed ondernemingsbestuur, de United Nations Global Compact en de Global Reporting Initiative voor duurzaamheid.

Beoordeling: 3 punten

Het Rabobank Pensioenfonds laat regelmatig overleg met engagement uitvoeren en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald. Het is niet duidelijk of van deze activiteiten verslagen beschikbaar zijn.

2.15.5 Stembeleid

Het Rabobank Pensioenfonds maakt actief gebruik van haar stemrechten. Dit is geïntegreerd in het corporate governance beleid. Het pensioenfonds rapporteert over haar stemactiviteiten per kwartaal. Het pensioenfonds heeft zelf geen aandeelhoudersmoties ten aanzien van verantwoord ondernemen geformuleerd en ter stemming gebracht.

Beoordeling: 2 punten

Het Rabobank Pensioenfonds heeft een duidelijk stembeleid maar besteedt alleen aandacht aan corporate governance onderwerpen in het stembeleid.

2.15.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Rabobank pensioenfonds is niet actief op het gebied van duurzaamheidsfinanciering. Duurzaamheid vormt geen specifiek criterium bij de aandelenselectie. Anderzijds is het wel zo dat als een investering in een duurzaam bedrijf past binnen de risico/rendementsverhouding van het fonds dit opgenomen wordt in de portefeuille.

Beoordeling: 1 punt

Het Rabobank Pensioenfonds doet niet aan duurzaamheidsfinanciering.

2.15.7 Transparantie over uitbesteding

Het beheer van het Rabobank Pensioenfonds vermogen is uitbesteed, waarbij Syntrus Achmea Vermogensbeheer als fiduciair manager optreedt. Syntrus Achmea Vermogensbeheer heeft een groot aantal vermogensbeheerders geselecteerd voor het beheren van het vermogen van Rabobank Pensioenfonds. Het grootste deel van de portefeuille wordt beheerd door Robeco. Daarnaast beheren Syntrus Achmea Vastgoed en een aantal andere beheerders een deel van het vermogen.

Het aangaan van de dialoog met ondernemingen (engagement) en de stemactiviteiten zijn uitbesteed aan Robeco. Het statement inzake de wapenindustrie is aan de fiduciair manager gecommuniceerd, met de opdracht de portefeuille hiermee in overeenstemming te brengen.

Beoordeling: 2 punten

Het Rabobank Pensioenfonds geeft duidelijkheid over uitbesteding, maar niet een geheel overzicht van vermogensbeheerders. Echter, het is wel duidelijk hoe externe partijen aan het verantwoord beleggingsbeleid zijn gebonden.

2.15.8 *Dialoog met de samenleving*

Op dit moment voert het Rabobank Pensioenfonds geen structurele dialoog met de samenleving. Wel wordt periodiek de dialoog aangegaan met deelnemers via de deelnemersraad.

Beoordeling: 2 punten

Het Rabobank Pensioenfonds overlegt wel eens met de deelnemers.

2.15.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Het Rabobank Pensioenfonds legt verantwoording af in haar jaarverslag. Tevens biedt het pensioenfonds de stakeholders (werknemers, werkgever en gepensioneerden) via de deelnemersraad en het verantwoordingsorgaan desgevraagd inzicht in het verantwoord beleggingsbeleid.

Beoordeling: 2 punten

Het Rabobank pensioenfonds doet verslag over de gebruikte instrumenten maar geeft geen overzicht van de aandelen waarin wordt belegd.

2.16 Shell Pensioenfonds

Het Shell Pensioenfonds is een ondernemingspensioenfonds. In de Stichting Shell Pensioenfonds zijn pensioenregelingen ondergebracht van maatschappijen van de Royal Dutch Shell Groep die tot het pensioenfonds zijn toegetreten. Eind 2007 had het pensioenfonds 11.655 deelnemers, 19.509 Ingegane pensioenen en 6.639 gewezen deelnemers met premievrije aanspraak. Ultimo 2007 was het vermogen van het pensioenfonds €19,2 miljard.⁷⁵

2.16.1 *Maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid*

In het jaarverslag 2007 van het Shell Pensioenfonds is te lezen dat het bestuur in maart 2008 het beleid inzake Verantwoord Beleggen heeft vastgesteld. Dit is een verbreding van het Corporate Governance-beleid, dat zich richtte op corporate governance aspecten van de bedrijven waarin het Pensioenfonds rechtstreeks belegt, tot een beleid dat ook de sociale en milieuaspecten van de bedrijfsvoering omvat. Bij het beleid inzake Verantwoord Beleggen ligt de nadruk op 'engagement', dat wil zeggen het zo nodig voeren van een dialoog met bedrijven waarin het pensioenfonds belegt. Als uitgangspunt worden de "Global Compact" criteria gehanteerd, die in Verenigde Naties-verband zijn geformuleerd met betrekking tot verantwoord ondernemen. In beginsel worden geen ondernemingen a priori uitgesloten op basis van deze criteria.

Het streven is erop gericht dat het Shell Pensioenfonds op de lange termijn, waar mogelijk, stemt bij alle ondernemingen waarin het belegt. Om dit te realiseren zal het Pensioenfonds gebruik maken van een daartoe gespecialiseerde dienstverlener, met wie een duidelijke modus operandi wordt afgesproken.

Het Pensioenfonds behoudt te allen tijde de regie. Gezien het grote aantal ondernemingen waarin door het Pensioenfonds is geïnvesteerd, vindt implementatie van dit beleid gefaseerd plaats. Het Pensioenfonds doet ieder kwartaal op de internetsite van het Pensioenfonds verslag over de uitvoering van het beleid.

Het verantwoord beleggingsbeleid van het Shell Pensioenfonds heeft vooralsnog alleen betrekking op de aandelenportefeuille en een deel van de private equity portefeuille..

Beoordeling: 4 punten

Het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid is niet van toepassing op alle beleggingscategorieën.

2.16.2 *Uitsluitingen*

Het beleid van het Shell Pensioenfonds ten aanzien van uitsluitingen is opgenomen in het beleggingsbeleid. In beginsel worden geen ondernemingen a priori uitgesloten op basis van deze criteria. Op de website van het Shell Pensioenfonds is te lezen dat 'mede namens SSPF door Hermes EOS gesproken is met een aantal onder-

nemingen over corporate governance en “verantwoord ondernemen” onderwerpen, waaronder over de productie van verboden wapens. Dit heeft geleid tot de uitsluiting van enkele ondernemingen, die persoonsgerichte landmijnen maken. Met een aantal ondernemingen, waaronder ook producenten van clustermunities, zijn de gesprekken nog niet afgerond.’

Beoordeling: 3 punten

Er is een concreet gedefinieerd uitsluitingsbeleid voor één criterium.

2.16.3 ESG-criteria bij aandelen selectie

Het Shell Pensioenfonds heeft doelstellingen voor 2008 opgesteld waarin staat dat er toetsingscriteria worden vastgesteld die op het terrein van corporate governance voortborduren op de tot nu toe gehanteerde criteria en op de overige aspecten van verantwoord beleggen aanhaken bij Global Compact. Op 30 oktober ondertekende het Shell Pensioenfonds de UN PRI.

Het Shell Pensioenfonds heeft een abonnement op een database met ESG-factoren wat op basis van een modelmatige verwerking te gebruiken is voor de aandelen selectie.

Beoordeling: 2 punten

Algemeen statement ten aanzien van ESG-criteria en ondertekening UN PRI.

2.16.4 Engagement

Het Shell Pensioenfonds onderneemt gerichte engagement activiteiten met bedrijven in haar aandelenportefeuille die specifiek gericht zijn op verantwoord ondernemen. Deze gesprekken kunnen in bepaalde gevallen leiden tot uitsluiting van de onderneming, zoals aangegeven is in relatie tot het gehanteerde uitsluitingsbeleid

Beoordeling: 4 punten

Het Shell pensioenfonds voert waar daar aanleiding voor is dialoog met bedrijven, verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald en koppelt dit aan het uitsluitingsbeleid.

2.16.5 Stembeleid

Het Shell Pensioenfonds heeft een stembeleid ten aanzien van de bedrijven in de aandelenportefeuille. Op de website van het Shell Pensioenfonds is te lezen dat ‘bij 136 aandeelhoudersvergaderingen er bij een of meer besluiten tegengestemd werd, voornamelijk op corporate governance onderwerpen, zoals ondermeer bestuursstructuur, beloningssystemen en mogelijke verwatering van aandelen.’

Beoordeling: 2 punten

Het Shell pensioenfonds heeft wel een stembeleid maar besteed hierin slechts aandacht aan corporate governance onderwerpen.

2.16.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Shell Pensioenfonds heeft het financieren van bedrijven met een hoge duurzaamheidsrelevantie niet als expliciete doelstelling, maar in de beleggingsportefeuille bevinden zich wel specifieke investeringsprojecten die kunnen worden gerangschikt onder financieringen met een hoge duurzaamheidsrelevantie, zoals onder andere:

- methane recovery;
- renewable energy;
- microfinance.

Op dit moment investeert het Shell Pensioenfonds ongeveer € 245 miljoen in dit soort projecten. Het pensioenfonds geeft aan investeringen in dit soort projecten uit te breiden als zich goede investeringsmogelijkheden voordoen.

Beoordeling: 3 punten

Het Shell Pensioenfonds heeft geen doelstellingen ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar belegt meer dan 1 % van het totale vermogen in dergelijke projecten en noemt concrete projecten.

2.16.7 Transparantie over uitbesteding

Een deel van het vermogensbeheer en het grootste deel van de stem- en engagement activiteiten van het Shell Pensioenfonds zijn uitbesteed. Vanuit concurrentieoverwegingen maakt het pensioenfonds de namen van de externe vermogensbeheerders niet bekend. Hermes EOS is aangesteld om het verantwoord beleggingsbeleid uit te voeren (monitoren, stemmen en engagement). De extern beheerde aandelenportefeuilles van het Shell Pensioenfonds worden ook betrokken bij het ESG-beleid. Voorts wordt externe vermogensbeheerders gevraagd het Statement of General Business Principles van Shell te onderschrijven.

Beoordeling: 2 punten

Het Shell Pensioenfonds geeft duidelijkheid over uitbesteding, geeft geen duidelijkheid over individuele externe vermogensbeheerders, maar legt wel vast hoe externe partijen aan het verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn.

2.16.8 Dialoog met de samenleving

Het Shell Pensioenfonds onderhoudt een actieve dialoog met de Deelnemersraad en neemt deel aan overlegorganen met andere institutionele beleggers over MVO-aspecten.

Beoordeling: 3 punten

Het Shell Pensioenfonds zoekt het maatschappelijke debat op over verschillende MVO-aspecten met deelnemers of verzekerden.

2.16.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Op de website van het Shell Pensioenfonds is de informatie te vinden over het verantwoord beleggingsbeleid en wordt de voortgang van de verschillende activiteiten bijgehouden.

Beoordeling: 2 punten

Het Shell Pensioenfonds doet verslag van de activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen.

Bijlage 3

Profielen van beroepspensioenfondsen

3.1 Pensioenfonds voor Huisartsen

De Stichting Pensioenfonds voor Huisartsen (SPH) verzorgt de pensioenen van de werknemers van huisartsen. SPH is een beroepspensioenfondse en heeft bijna 8300 actieve deelnemers, 1450 gewezen deelnemers, en bijna 5000 gepensioneerden. SPH heeft een belegd vermogen van 8 miljard.

3.1.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

SPH heeft in 2007 de beslissing genomen verantwoorde beleggingen te formaliseren in beleidsregels. Hierbij wordt gekeken naar "de afweging welke beleggingen niet voldoen aan morele criteria, welke beleggingen eventueel in aanmerking zouden kunnen komen voor stimulering door middel van "engagement", wat de uitvoeringsconsequenties zijn en welke effecten het heeft op het verwachte en gerealiseerde rendement (en derhalve op de toekomstige premie en pensioenhoogte)." De beleidsregels zijn vastgesteld en zullen worden aangescherpt in 2008. Het beleggingsbeleid is (nog) niet beschikbaar op de website van het SPH. In 2008 heeft het pensioenfonds het besluit genomen om zich te richten op instrumenten stemmen en engagement en hiervoor gebruik te maken van de expertise van F&C.

Beoordeling: 1 punt

Beleid in ontwikkeling.

3.1.2 Uitsluitingen

Het Pensioenfonds voor Huisartsen heeft een lijst van bedrijven die worden uitgesloten, dit zijn voornamelijk bedrijven die wapens produceren. Het pensioenfonds heeft geen beleid of criteria ten aanzien van het uitsluiten van bedrijven.

Beoordeling: 2 punten

Het pensioenfonds heeft wel een uitsluitingslijst, maar er is geen concreet gedefinieerd beleid.

3.1.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het Pensioenfonds voor Huisartsen gaat binnenkort een samenwerking aan met F&C. Zij hebben de UN PRI ondertekend en dan zal ook bij het pensioenfonds voor Huisartsen rekening worden gehouden met ESG-criteria bij de selectie van de aandelen.

Beoordeling: 1 punt

Beleid is in ontwikkeling.

3.1.4 Engagement

Het verantwoord beleggingsbeleid van het Pensioenfonds voor Huisartsen gaat als belangrijkste instrument engagement bevatten. Het beleid hierover is nog in ontwikkeling.

Beoordeling: 1 punt

Beleid is in ontwikkeling.

3.1.5 Stembeleid

De externe vermogensbeheerders van het pensioenfonds zijn verantwoordelijk voor het stemmen op aandeelhoudersvergaderingen. Hierbij worden de UN PRI in beschouwing genomen. Externe partijen rapporteren terug aan het pensioenfonds. Deze informatie is niet publiek beschikbaar.

Beoordeling: 3 punten

Het pensioenfonds stemt actief en besteedt aandacht aan sociale- en milieu-onderwerpen.

3.1.6 Duurzaamheidsfinanciering

Op de website geeft SPH een voorbeeld van maatschappelijk verantwoord beleggen: "SPH is een maatschappelijk verantwoorde belegging aangegaan met het private equity fonds Robeco Clean Tech. Dit fonds investeert in bedrijven die zich richten op schone technologie zoals alternatieve brandstoffen, het terugwinnen van energie en hergebruik van materialen."

Beoordeling: 2 punten

Geen informatie over beleid, wel een voorbeeld.

3.1.7 Transparantie over uitbesteding

Het beheer van het pensioenvermogen is uitbesteed aan Doctors Pension Funds Services B.V. (DPFS). DPFS besteedt het beheer van het merendeel van het vermogen uit aan externe vermogensbeheerders. Over de externe vermogensbeheerders is geen informatie beschikbaar.

Beoordeling: 1 punt

Duidelijkheid over uitbesteding maar geen overzicht van vermogensbeheerders.

3.1.8 Dialoog met de samenleving

Het Pensioenfonds voor Huisartsen overlegt met de vergadering van afgevaardigden, waarin deelnemers vragen kunnen stellen over en input kunnen geven voor het beleggingsbeleid. Ook ESG-onderwerpen komen hier aan bod. Het pensioenfonds voert geen dialoog met de samenleving in bredere zin.

Beoordeling: 3 punten

Pensioenfonds zoekt het maatschappelijke debat op over verschillende MVO-aspecten met deelnemers of verzekerden.

3.1.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

In het jaarverslag en in persberichten op de website geeft SPH aan dat beleidsregels voor maatschappelijk verantwoorde beleggingen zijn opgesteld. Deze zijn echter niet beschikbaar op de site, en er wordt geen informatie verstrekt over wat deze regels concreet inhouden, uitgezonderd een voorbeeld van duurzame investering. Het pensioenfonds publiceert een magazine voor de deelnemers waar ook informatie over het beleggingsbeleid wordt gegeven.

Beoordeling: 2 punten

Pensioenfonds doet verslag over een deel van de gebruikte instrumenten, met name de voortgang van het op te stellen beleid.

3.2 Pensioenfonds Medisch Specialisten

Stichting Pensioenfonds Medisch Specialisten (SPMS) is een verplicht gesteld beroepspensioenfonds voor vrijgevestigde medisch specialisten. Er zijn circa 7000 premiebetalende deelnemers, 1400 voormalige deelnemers die nog niet gepensioneerd zijn (slapers) en 5400 gepensioneerden. Met een belegd vermogen van € 5,2 miljard ultimo 2007 behoort SPMS tot de top 25 pensioenfondsen in Nederland en is SPMS het tweede beroepspensioenfonds in Nederland. Het fonds is aangesloten bij de koepelorganisatie Unie van Beroepspensioenfondsen (UvB).⁷⁷

3.2.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

In het jaarverslag van het pensioenfonds Medisch Specialisten wordt aangegeven dat het pensioenfonds al langer met maatschappelijk verantwoord beleggen bezig is maar dat door de ontwikkelingen van vorig jaar het onderwerp prominenter op de agenda is gekomen. In 2007 heeft het pensioenfonds een aantal instrumenten

ingezet om het beleid vorm te geven en is op dit moment aan het kijken om het beleid verder uit te breiden en te ontwikkelen.

Beoordeling: 3 punten

Het beleid is vastgelegd in het jaarverslag en er wordt ook aangegeven welke instrumenten er op dit moment worden gebruikt. Het beleid heeft alleen betrekking op de aandelenportefeuille

3.2.2 Uitsluitingen

Het Pensioenfonds Medisch Specialisten heeft negen bedrijven uitgesloten op basis van het feit dat zij betrokken zijn bij de productie van landmijnen en clusterbommen. Er is geen duidelijkheid over welke bedrijven dit zijn.

Beoordeling: 2 punten

Het Pensioenfonds Medisch Specialisten heeft een aantal bedrijven uitgesloten maar er is geen duidelijk uitsluitingsbeleid.

3.2.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Om een beter inzicht te krijgen in de portefeuille heeft het Pensioenfonds Medisch Specialisten in 2007 GES opdracht gegeven om de aandelenportefeuille te screenen op het aspect maatschappelijk verantwoord beleggen. GES is een Zweedse onderneming die zich hierin heeft gespecialiseerd. Deze screening heeft veel inzicht gegeven in de portefeuille van SPMS op het terrein van maatschappelijk verantwoord beleggen.

Beoordeling: 1 punt

Het Pensioenfonds Medisch Specialisten heeft de screening laten uitvoeren maar het is niet duidelijk dat dit ook van invloed is geweest op de aandelen selectie.

3.2.4 Engagement

Het Pensioenfonds Medisch Specialisten erkent de kracht die uit kan gaan van engagement, maar op dit moment moet samenwerking worden gezocht om de stem van het pensioenfonds kracht bij te zetten.

Beoordeling: 1 punt

Op dit moment is er geen engagementbeleid.

3.2.5 Stembeleid

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

3.2.6 Duurzaamheidsfinanciering

Het Pensioenfonds Medisch Specialisten erkent de kracht die uit kan gaan van duurzaamheidsfinanciering, maar doet er op dit moment nog niets aan.

Beoordeling: 1 punt

Geen beleid.

3.2.7 Transparantie over uitbesteding

Het beheer van het pensioenvermogen is uitbesteed aan Doctors Pension Funds Services B.V. (DPFS). DPFS besteedt het beheer van het merendeel van het vermogen uit aan externe vermogensbeheerders. Over de externe vermogensbeheerders is geen informatie beschikbaar.

Beoordeling: 1 punt

Duidelijkheid over uitbesteding maar geen overzicht van vermogensbeheerders.

3.2.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord.

Beoordeling: 0 punten

3.2.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

In het jaarverslag geeft het Pensioenfonds Medisch Specialisten aan dat beleidsregels voor maatschappelijk verantwoorde beleggingen zijn opgesteld, welke instrumenten hiervoor worden gebruikt en dat er in 2008 activiteit kan worden verwacht van het bestuur.

Beoordeling: 1 punt

Geen verslag van activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen.

Bijlage 4

Profielen van pensioenverzekeraars

4.1 Achmea

Achmea is één van de grotere financiële dienstverleners in de Benelux, die verzekeringen, bancaire- en hypothecaire producten levert aan bedrijven, instellingen en consumenten. Achmea is een dochteronderneming van Eureko, een Europese aanbieder van verzekeringen, die weer 54,3% in handen is van Vereniging Achmea en 39,5% van Rabobank. Achmea is het grootste onderdeel van Eureko en is binnen Nederland actief op het gebied van verzekeren.

Achmea is in Nederland de grootste pensioenuitvoerder, en de vierde pensioenverzekeraar. Pensioenen worden in Nederland aangeboden via de merken Centraal Beheer Achmea, Interpolis, Syntrus Achmea en Avéro Achmea. Achmea Pensioenen beheert actief het vermogen van dertig pensioenfondsen. Het totaal belegde vermogen van die fondsen bedraagt € 39 miljard.⁷⁸

4.1.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Achmea kent een zeer veelomvattend MVO beleid. Een onderdeel daarvan is het duurzaam beleggingsbeleid, dat sinds enkele jaren van kracht is en waar nog steeds aan gesleuteld en verbeterd wordt. Het beleid wordt niet gepresenteerd in één beleidsdocument maar zeer precies beschreven in het Maatschappelijk Jaarverslag 2007. Achmea heeft in oktober 2007 de UN PRI ondertekend.

Beoordeling: 4 punten

Goed veelomvattend beleid, maar (tot nog toe) slechts gericht op de aandelenportefeuille.

4.1.2 Uitsluitingen

Voor pensioenfondsen die verantwoord willen beleggen, hanteert Achmea per 2008 een gecombineerde aanpak van uitsluiting van producenten van controversiële wapens en een dialoog met ondernemingen waarin wordt belegd. Uitsluiting wordt als methode voor verantwoord beleggen gebruikt voor activiteiten die door de Nederlandse overheid als controversieel zijn bestempeld, zoals de productie van clusterbommen of landmijnen. Sinds het laatste kwartaal van 2007 heeft Achmea vier bedrijven uit zijn beleggingsportefeuille verwijderd. Mogelijk zullen in de toekomst meer uitsluitingen volgen, in de gevallen dat actieve engagement niet de gewenste resultaten oplevert.

Hoewel Achmea aangeeft dat terugtrekkingen uit bedrijven bekend zullen worden gemaakt, wordt geen lijst van uitsluitingen gepubliceerd.

Beoordeling: 3 punten

Uitsluitingsbeleid tot nu toe voor één criterium.

4.1.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Achmea wil dat de bedrijven waarin wordt belegd minimaal voldoen aan de belangrijkste internationale richtlijnen van o.a. Global Compact en de ILO. Tot voorkort hanteerde Achmea de wetten en regels van het land waarin het bedrijf actief was als norm, maar sinds de aanscherping van het duurzaam beleggingsbeleid worden de normen van de Nederlandse overheid aangehouden. Daarnaast heeft Achmea de UN PRI ondertekend en is in 2007 is de Ethiek Commissie Achmea (ECA) opgericht. Deze commissie ondersteunt en faciliteert het ethisch bewustzijn binnen de gehele bedrijfsgemeenschap. Volgens het maatschappelijk jaarverslag 2007 heeft Achmea zijn gehele eigen beleggingsportefeuille ter waarde van zo'n € 4 miljard per 1 januari 2006 duurzaam belegd, dus rekening houdend met ESG-criteria.

Beoordeling: 3 punten

UN PRI en beleid waarin verschillende ESG-criteria een duidelijke rol spelen bij de positieve selectie van aandelen.

4.1.4 Engagement

Engagement activiteiten van Achmea worden ondernomen door de vermogensbeheerders Robeco en F&C. Samen met deze partijen is het engagement beleid opgesteld, eind 2007 aangescherpt en constant onder de loep genomen. In het engagement proces worden per individueel bedrijf ESG-criteria opgesteld waaraan het bedrijf binnen een periode van drie jaar zal moeten voldoen. Gebeurt dat onvoldoende, dan trekt Achmea zich terug als belegger. Begin 2008 is Achmea met het aangescherpte engagementbeleid van start gegaan. Hierbinnen wordt specifiek de aandacht gericht op de thema's mensenrechten, dierproeven en klimaatverandering.

Beoordeling: 4 punten

Achmea heeft een zeer compleet engagementbeleid, maar rapporteert niet over de bedrijven, onderwerpen, doelstellingen of uitkomsten.

4.1.5 Stembeleid

Achmea heeft geen publiek stembeleid. Het ligt voor de hand dat dit beleid samen met de vermogensbeheerders Robeco en F&C wordt opgesteld en door hen wordt uitgevoerd. Dit wordt echter niet beschreven in publicaties of de website van Achmea.

Beoordeling: 0 punten

Geen antwoord

4.1.6 Duurzaamheidsfinanciering

Achmea is zeer actief in het ontwikkelen van eigen duurzame producten en projecten, o.a. in microkredieten en microverzekeringen. Er wordt geen melding gemaakt van specifieke private equity of andere alternatieve investeringen met een grote groene of sociale bijdrage.

Beoordeling: 1 punt

Geen duidelijk beleid met betrekking tot duurzaamheidsfinancieringen.

4.1.7 Transparantie over uitbesteding

Het grootste deel van het vermogen van Achmea wordt beheerd door Robeco en F&C. Deze partijen voeren het engagementbeleid uit, en met hen bespreekt Achmea intensief hoe dit beleid verder ingevuld kan worden.

Beoordeling: 3 punten

Achmea geeft aan welke vermogensbeheerders in de arm zijn genomen en hoe met hen wordt samengewerkt om verantwoord beleggingsbeleid door te voeren.

4.1.8 Dialoog met de samenleving

Achmea Pensioenen heeft deelgenomen in de commissie Hummels en een bijdrage geleverd aan het rapport "De gearriveerde toekomst". Daarnaast heeft Achmea een themabijeenkomst en studiedagen georganiseerd over duurzaam beleggen en wordt er bij klanten op aangedrongen om duurzaam te beleggen. Achmea heeft portefeuilles van pensioenfondsen gescreend en samen met hen een aanpak ontwikkeld om verantwoord beleggen vorm te geven.

Beoordeling: 4 punten

Achmea gaat actief de dialoog aan en zoekt naar input om het verantwoord beleggingsbeleid steeds verder vorm te geven en in te voeren.

4.1.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Achmea beschrijft in het maatschappelijk jaarverslag duidelijk de methodes die ingezet worden om verantwoord te beleggen. Informatie over aandelen of andere beleggingscategorieën wordt niet verstrekt.

Beoordeling: 2 punten

Informatief maatschappelijk jaarverslag, maar geen informatie over concrete beleggingen.

4.2 AEGON

AEGON is één van de grootste levens- en pensioenverzekeringsmaatschappijen in de wereld en een belangrijke aanbieder van beleggingsproducten. AEGON heeft wereldwijd miljoenen klanten en de belangrijkste markten van het bedrijf zijn de Verenigde Staten, Nederland en Groot-Brittannië. AEGON Nederland is met een marktaandeel van bijna 25% de op één na grootste particuliere pensioen- en levensverzekeraar van Nederland. De pensioen- en levensverzekeringen worden aangeboden door AEGON Levensverzekeringen N.V., OPTAS Pensioen en TKP Pensioenen.

TKP Pensioenen (waaronder TKP Investments) verzorgt pensioenadministratie en vermogensbeheer van de Nederlandse pensioenfondsen van onder meer KPN, TNT, UWV, Cargill, Honeywell, General Electric, IBM, Aon en Sabic, met in totaal ruim 230.000 (gewezen) deelnemers. TKP Investments beheerde in 2007 €10,6 miljard voor de pensioenfondsen. OPTAS is een collectieve verzekeraar van bedrijfspensioen, vooral actief in Rotterdam. OPTAS heeft 60 duizend deelnemers. Alle dochterondernemingen dienen zich te houden aan de Gedragscode en verantwoord beleggingsbeleid van de AEGON Groep.

AEGON heeft wereldwijd een belegd vermogen van ongeveer € 370 miljard.⁷⁹

4.2.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

AEGON geeft aan beleggingsbeslissingen te baseren op criteria van o.a. het Carbon Disclosure Project, de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, de ILO, Global Compact en GRI. Ook vermeldt de Gedragscode die door AEGON is opgesteld dat alle werknemers mensenrechten dienen te respecteren. Echter, nergens worden deze overeenkomsten vertaald in verantwoord beleggingsbeleid.

TKP Investments, dat het vermogensbeheer over de pensioenverzekeringen bij AEGON uitvoert heeft wel verantwoord beleggingsbeleid, dat onder andere gebruik maakt van de methodes uitsluiting en engagement.

Beoordeling: 4 punten

TKP beleid voor verantwoord beleggen baseert zich op Global Compact en is helder beschreven op de website.

4.2.2 *Uitsluitingen*

AEGON heeft een uitsluitingsbeleid geformuleerd, dit beleid wordt op dit moment geïmplementeerd maar is op dit moment nog niet publiek beschikbaar. Op korte termijn zal communicatie hierover plaatsvinden via de website. TKP Investments sluit op voorhand investering in bedrijven die direct betrokken zijn bij de productie van controversiële wapens uit. Informatie hiervoor komt uit de "Controversial Weapons Radar" van Dutch Sustainability Research. In 2008 leidde dit tot uitsluiting van 28 bedrijven, waarvan de namen online beschikbaar zijn. Ook AEGON zelf maakt hier gebruik van.

Een gedeelte van het belegde vermogen in het Verenigd Koninkrijk, Nederland en Hongarije is belegd in SRI fondsen. Deze sluiten investeringen in de wapenindustrie en gokindustrie uit.

Beoordeling: 3 punten

Uitsluitingsbeleid ten aanzien van één criterium.

4.2.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

AEGON en TKP Investments maken geen gebruik van ESG-criteria bij de selectie van beleggingen. Er wordt geen best-in-class of ander beleid genoemd. Wel wordt een gedeelte van het belegde vermogen in het Verenigd Koninkrijk, Nederland en Hongarije belegd in SRI fondsen. Hierin zijn alleen bedrijven opgenomen die relatief goed scoren op milieu, sociale en corporate governance criteria.

Beoordeling: 2 punten

Geen aandelselectie op basis van ESG-criteria. Het percentage van het totaal belegd vermogen dat in SRI-fondsen is ondergebracht is niet bekend.

4.2.4 Engagement

TKP Investments maakt gebruik van een jaarlijkse screening van de beleggingsportefeuille door Dutch Sustainability Research. Met de bevindingen hiervan gaat TKP engagement activiteiten aan met bedrijven die zich niet lijken te houden aan de principes van Global Compact. Als deze bedrijven hun gedrag niet binnen drie jaar verbeteren worden ze uitgesloten van belegging.

De resultaten van de screening worden online gepubliceerd, samen met de namen van de bedrijven waarmee engagement zal plaatsvinden.

Ook is TKP Investments lid van het Governance Platform, waarbinnen met andere institutionele beleggers engagement beleid wordt gevoerd.

Beoordeling: 4 punten

TKP Investments gaat engagement aan met betrekking tot verschillende ESG-onderwerpen, publiceert wel de namen van de bedrijven, maar niet de onderwerpen online.

4.2.5 Stembeleid

Begin 2008 heeft AEGON een nieuwe Global Voting Policy geïntroduceerd. In dit beleid valt 'Importance of Sustainability' onder de aandachtspunten van het beleid. Echter, er wordt uit het beleid niet duidelijk hoe duurzaamheid is geïntegreerd in het stembeleid. In het stembeleid van AEGON Nederland van 2004 wordt vooral aandacht besteed aan corporate governance onderwerpen. AEGON doet verslag van haar stemmen in het jaarlijkse stemverslag en op de website. TKP Investments voert een actief stembeleid dat in eerste instantie alleen wordt toegepast op Nederlandse beursgenoteerde ondernemingen (met uitzondering van AEGON, KPN en TNT ter voorkoming van mogelijke belangenverstremming). TKP Investments maakt gebruik van een gespecialiseerd stemadviesbureau (RiskMetrics). AEGON kent eenzelfde toepassing van haar stembeleid. Na afloop van elk kwartaal wordt, in het geval er gestemd is, verslag gedaan van het stemgedrag op de algemene vergadering van aandeelhouders. Het stembeleid van TKP Investments maakt geen specifieke melding van ESG-onderwerpen.

Beoordeling: 2 punten

AEGON heeft wel actief stembeleid, o.a. gericht op corporate governance, maar zonder duidelijke stellingname met betrekking tot ESG onderwerpen.

4.2.6 Duurzaamheidsfinanciering

AEGON investeert in de Verenigde Staten een aantal projecten die hernieuwbare energiebronnen produceren of stimuleren. TKP Investments maakt geen melding van specifieke duurzame projecten of private equity investeringen. Wel wordt een gedeelte van het vermogen belegd in SRI fondsen.

Beoordeling: 1 punt

AEGON en TKP Investments hebben geen structureel beleid om investeringen in duurzame of sociale bedrijven en projecten te stimuleren.

4.2.7 *Transparantie over uitbesteding*

Het vermogen van AEGON pensioen- en levensverzekeringen wordt beheerd door TKP Investments, dat op zijn beurt weer gebruikt maakt van externe vermogensbeheerders. Deze worden 'met zorg geselecteerd', maar niet volgens criteria die rekening houden met ESG-onderwerpen. Externe vermogensbeheerders die door TKP Investments geselecteerd worden dienen zich wel te houden aan het beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen van TKP.

Beoordeling: 2 punten

Wel informatie over vermogensbeheer door TKP Investments en hun verantwoord beleggingsbeleid, maar geen informatie over uitbesteding van TKP Investments.

4.2.8 *Dialogo met de samenleving*

AEGON beschrijft in zijn maatschappelijk jaarverslag dat er dialoog aangegaan wordt met belanghebbenden. Hieronder vallen bijvoorbeeld klanten, aandeelhouders, vakbonden en overheden. Ook worden 'local communities' genoemd, maar het is niet bekend of en hoe met al deze partijen MVO onderwerpen worden besproken. Ook TKP Investments meldt geen actieve dialoog met de samenleving.

Beoordeling: 2 punten

Wel overleg met belanghebbenden, maar geen maatschappelijk debat over MVO onderwerpen.

4.2.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

AEGON geeft wel een maatschappelijk jaarverslag uit, maar hierin wordt nauwelijks tot geen aandacht besteed aan verantwoord beleggen. TKP Investments biedt informatie over verantwoord beleggen op website. Er wordt geen inzicht gegeven in de aandelen of andere beleggingscategorieën waarin TKP Investments belegt.

Beoordeling: 2 punten

Wel beschrijving van beleid en instrumenten, geen inzicht in beleggingen.

4.3 Delta Lloyd

Delta Lloyd is een brede financiële dienstverlener die actief is in Nederland, België en Duitsland. Op de Nederlandse pensioenmarkt is Delta Lloyd een belangrijke aanbieder van pensioenverzekeringen. Onder de merknamen Delta Lloyd Leven, OHRA en ABN AMRO Verzekeringen worden zowel particuliere als zakelijke klanten bediend. Delta Lloyd is voor 92% in bezit van de Britse verzekeraar Aviva en voor 8% van de Stichting Nuts Ohra. Delta Lloyd Groep heeft een totaal beheerd vermogen van € 66,6 miljard. De pensioengelden van Delta Lloyd Leven, OHRA en ABN AMRO Verzekeringen worden beheerd door Delta Lloyd Asset Management.⁸⁰

4.3.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

Delta Lloyd heeft geen publiek toegankelijk verantwoord beleggingsbeleid. In het maatschappelijk jaarverslag van 2007 wordt vermeld dat "MVO-beleid is opgesteld voor de beleggingen van Delta Lloyd Groep en portefeuilles zijn doorgelicht door DSR, Dutch Sustainability Research". Maar dit wordt niet onderschreven door beleidsdocumenten op bijvoorbeeld de website. Op verzoek stuurt Delta Lloyd de uitgangspunten voor beleid toe, waaruit niet duidelijk wordt wat de principes en criteria van het beleid zijn.

Beoordeling: 2 punten

Alleen uitgangspunten voor verantwoord beleggen en beschrijving van losse instrumenten.

4.3.2 *Uitsluitingen*

Volgens de uitgangspunten duurzaam beleggen belegt Delta Lloyd Groep in principe niet in bedrijven die structureel afspraken schenden die in strijd zijn met maatschappelijk verantwoord ondernemen. Op de web-

site staat dat Delta Lloyd Groep in haar beleggingen geen strikt uitsluitingsbeleid voert, maar bewust kiest voor een mix van fondsen die samen het geheel van waarden, profit, people en planet vormen. Tegelijkertijd staat in het maatschappelijk jaarverslag van 2007 dat Delta Lloyd Asset Management werkt met een zogenaamde black list, gebaseerd op de door het Dutch Sustainability Research opgestelde radar van bedrijven waar controversiële wapens worden geproduceerd en verhandeld. Tevens werkt Delta Lloyd aan andere criteria voor het uitsluitingsbeleid: "De volgende stap in dit proces is het toepassen van de radar voor mensenrechten, arbeidsrechten, milieu en anticorruptie. De voorbereidingen daarvoor zijn begonnen."

Beoordeling: 3 punten

Black-list controversiële wapens geïmplementeerd. De lijst is niet publiek inzichtelijk.

4.3.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Het is duidelijk dat Delta Lloyd ESG-criteria belangrijk vindt, echter niet of selectie op basis daarvan voor alle beleggingen geldt. Delta Lloyd Asset Management belegt in elk geval 1,58% van zijn beheerd vermogen in verschillende duurzame fondsen (Triodos, OHRA New Energy Fonds, OHRA Milieu Technologie Fonds, Delta Lloyd L SRI Class Pandafonds).

Beoordeling: 2 punten

Klein deel van de portefeuille ondergaat aandelselectie op grond van ESG-criteria.

4.3.4 Engagement

Het maatschappelijk jaarverslag van 2007 stelt dat "afgelopen jaar met circa 40 bedrijven een dialoog gevoerd is waarin ook gesproken is over het MVO-beleid. Op dit moment worden er over het MVO-beleid nog geen werkafspraken vastgelegd, maar wordt met name gekeken naar de stand van zaken, waar het bedrijf op MVO gebied mee bezig is".

Beoordeling: 2 punten

Delta Lloyd voert wel gesprekken maar heeft geen helder engagementbeleid voor ESG-criteria.

4.3.5 Stembeleid

"Delta Lloyd Groep bezoekt zoveel mogelijk algemene aandeelhoudersvergaderingen van bedrijven waarin zij een 5%-belang heeft. Bij deze vergaderingen maakt de Groep gebruik van haar stemrecht om invloed uit te oefenen op het beleid van de betreffende onderneming." In 2007 werden 45 algemene en 15 buitengewone aandeelhoudersvergaderingen bezocht. Het is niet duidelijk hoe er specifiek op MVO-thema's wordt gestemd. Het maatschappelijk verslag van 2007 stelt dat het stemgedrag op de website is terug te vinden, echter dit blijkt moeilijk of onmogelijk.

Beoordeling: 2 punten

Delta Lloyd heeft een actief stembeleid voor een deel van de portefeuille (alleen bij bedrijven waarin zij 5% belang hebben) en richten zich daarbij vooral op financiële en corporate governance onderwerpen.

4.3.6 Duurzaamheidsfinanciering

Delta Lloyd maakt geen melding van investeringen in specifieke directe of private equity financieringen van projecten of bedrijven die een sterk duurzame of sociale inslag hebben. Maar Delta Lloyd Asset Management belegt wel 1,58% van zijn beheerd vermogen in verschillende duurzame fondsen (Triodos, OHRA New Energy Fonds, OHRA Milieu Technologie Fonds, Delta Lloyd L SRI Class Pandafonds).

Beoordeling: 3 punten

Geen specifieke duurzaamheidsfinancieringen maar wel meer dan 1% van haar vermogen in duurzame duurzame fondsen, waarbij hoogte van de investeringen wordt genoemd.

4.3.7 *Transparantie over uitbesteding*

De pensioengelden van pensioenverzekeringen van Delta Lloyd, OHRA en ABN AMRO Verzekeringen worden beheerd door Delta Lloyd Asset Management. Of Delta Lloyd Asset Management zelf gebruik maakt van externe vermogensbeheerders is niet bekend.

Beoordeling: 2 punten

Uitbesteding aan Delta Lloyd Asset Management, maar geen informatie over externe vermogensbeheerders van Delta Lloyd Asset Management.

4.3.8 *Dialoog met de samenleving*

Delta Lloyd gaat de dialoog met de samenleving aan door middel van het Delta Lloyd Groep Adviescollege. Hierbinnen wisselen vertegenwoordigers van de Groep drie keer per jaar van gedachten met o.a. vertegenwoordigers van de landelijke politiek, de sociale partners en consumenten- en brancheorganisaties over relevante maatschappelijke thema's.

Intern wordt jaarlijks overleg gepleegd tussen de Centrale Ondernemingsraad, de Raad van Bestuur en de Raad van Commissarissen. Er wordt geen melding gemaakt van een deelnemersraad, of welke (MVO) thema's bij deze tripartite-overleggen op de agenda staan.

Als stimulans voor de interne dialoog over MVO is in januari 2008 een bijzonder boekje over MVO verspreid onder de medewerkers van Delta Lloyd Groep: 'Gewoon fatsoenlijk zakendoen'. Aansluitend op de uitgave zijn begin 2008 bijeenkomsten gehouden waar medewerkers verder konden discussiëren over de dilemma's rond MVO.

Beoordeling: 2 punten

Delta Lloyd zoekt met enige regelmaat het debat op, maar betreft hier niet altijd de deelnemers bij.

4.3.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Delta Lloyd verantwoord haar beleggingsbeleid op de volgende wijze:

- "In het jaarlijkse maatschappelijk verslag van Delta Lloyd Groep;
- In de beantwoording van enquêtes van o.m. consultants;
- Ad hoc op verzoek van klanten en prospects".

Het maatschappelijk jaarverslag 2007 is online te vinden en opgesteld volgens GRI richtlijnen.

Beoordeling: 2 punten

Delta Lloyd verschaft recente informatie met betrekking tot verantwoord beleggen in een maatschappelijk jaarverslag.

4.4 Fortis

Fortis Verzekeringen Nederland N.V. (FVNL) is een in Nederland opererend verzekeringsbedrijf. Met een marktaandeel van 11,9 % is het de vierde verzekeraar van het land. FVNL biedt onder verschillende merken pensioen-, levens-, zorg- en schadeverzekeringen aan: Fortis ASR (Leven en Schade), De Amersfoortse (Leven en Zorg), Falcon Leven (Leven), Ardanta (Uitvaart) en Europeesche Verzekeringen (Reis en Recreatie). Fortis Verzekeringen Nederland is sinds 3 oktober 2008 voor 100% eigendom van de Nederlandse Staat. Sinds die overname staat het los van andere Fortis werkmaatschappijen. Fortis beheerde eind 2007 een totaal vermogen van € 445 miljard.⁸¹

4.4.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

Het Environmental Statement van de Fortis Groep stelt dat Fortis zich niet alleen wil inzetten om de interne, operationele processen te verduurzamen, maar ook de klanten, producten en investeringen onder de loep

te nemen en waar mogelijk te verduurzamen. Helaas is dit statement nergens vertaald in concreet beleggingsbeleid voor de verzekeringstak.

In 2007 heeft FVNL haar eigen SRI-beleid geformuleerd. Het beleggingsbeleid van FVNL legt de nadruk op positieve selectie inzake best practices en best products op basis van ESG-criteria. Dit geldt zowel voor landen als voor ondernemingen. Hoewel het maatschappelijk jaarverslag van 2007 aangaf dat dit beleid in 2008 voltooid en geïmplementeerd zou zijn, is hier nog geen informatie over beschikbaar.

Beoordeling: 1 punt

Geen overkoepelend publiek beleidsdocument met betrekking tot verantwoord beleggen. Wel gebruikt Fortis enkele losstaande instrumenten voor verantwoord beleggen.

4.4.2 Uitsluitingen

In het beleggingsbeleid van FVNL gelden uitsluitingen op het gebied van controversiële wapens, nucleaire energie, pesticiden, alcohol, tabak, gok-industrie, sex-industrie en dierproeven.

Beoordeling: 3 punten

Uitsluiting op meerdere criteria, maar niet concreet gedefinieerd en geen lijst.

4.4.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

“De noodzaak voor duurzaamheidsprincipes in ons beleggingsproces is een van de belangrijkste prioriteiten voor een financiële instelling als Fortis. Beleggen is duidelijk een gebied waarop wij de grootste invloed kunnen hebben, zowel door duurzaamheidscriteria op te nemen in onze beleggingsactiviteiten als door het aanbieden van producten op het gebied van duurzaam beleggen.”

Voor het SRI-beleggingsbeleid bij FVNL worden de ESG-criteria van Ethibel gehanteerd. Dit is een onafhankelijke SRI organisatie, waarbij de normen en waarden door het Ethibel forum worden opgesteld en vervolgens de bijbehorende research en kwantificering door Vigeo wordt ingevuld.

Wat betreft het duurzaam beleggen heeft Fortis Investments een zeer actief onderzoek- en adviescentrum in Frankfurt, Oekom, dat zich bezig houdt met de ontwikkeling van SRI-fondsen. “Binnen de unit-linked beleggingsfondsen bieden wij sinds 1993 duurzame aandelenfondsen aan via Falcon. Hieraan zijn in 2008 een vier-tal SRI-fondsen toegevoegd voor alle levenproducten van FVNL. Dit betreft 2 aandelenfondsen, een obligatiefonds en een mixfonds.” Daarnaast heeft Fortis Investments, de vermogenbeheerder voor FVNL, in 2007 de UN PRI ondertekend. Verder maakt het nieuwe duurzaam beleggingsbeleid volgens het maatschappelijk jaarverslag onder andere gebruik van best-in-class positieve selectie. Helaas is dit beleidsdocument (nog) niet publiek toegankelijk.

Beoordeling: 2 punten

Ondertekening UN PRI door vermogensbeheerder. Actief onderzoek naar en gebruik van SRI fondsen, maar slechts een klein deel van de portefeuille duurzaam geïnvesteerd.

4.4.4 Engagement

“In alle gesprekken met ondernemingen en externe vermogensbeheerders staat SRI-beleid op de agenda. Met een aantal ondernemingen hebben ook separate SRI-sessies plaatsgevonden. Hierdoor hebben wij een veel beter inzicht gekregen in het SRI-beleid van deze bedrijven en vermogensbeheerders en willen we een positieve invloed uit oefenen als investeerder.”

Beoordeling: 3 punten

Het pensioenfonds/de pensioenverzekeraar voert af en toe overleg met bedrijven en verschaft helderheid over de criteria waarop prioriteiten worden bepaald.

4.4.5 Stembeleid

“FVNL heeft een actief stembeleid opgesteld voor de deelnemingenportefeuille, waarbij onder meer de richtlijnen van de Code Tabaksblat worden meegenomen. Zowel het stembeleid van FVNL als de volledige stemverantwoording van FVNL op aandeelhoudersvergaderingen zijn beschikbaar op de website. Zoals vermeld onder 4.4.4 wordt met name in persoonlijk overleg met het management nader ingegaan op ESG-criteria.”

Het stembeleid richt zich echter vooral op corporate governance onderwerpen en heeft weinig aandacht voor ESG onderwerpen.

Beoordeling: 2 punten

Fortis heeft wel stembeleid, maar niet specifiek gericht op ESG onderwerpen.

4.4.6 Duurzaamheidsfinanciering

“Onderdeel van het beleggingsbeleid van FVNL is extra investeren in beleggingen die positief scoren op SRI-criteria. Dit betekent onder meer dat er geïnvesteerd wordt in ondernemingen die een duurzame bijdrage leveren aan de maatschappij, zoals afvalwerking, recycling, renewable energy en clean energy.”

Beoordeling: 2 punten

FVNL heeft een duidelijk beleid ten aanzien van duurzaamheidsfinanciering maar noemt geen concrete projecten of de hoogte van de investeringen.

4.4.7 Transparantie over uitbesteding

Door FVNL wordt deels gebruik gemaakt van externe vermogensbeheerders, dit betreft grotendeels Fortis Investments (nu onderdeel DNP Paribas). Door Fortis Investments zijn in 2007 de UN PRI ondertekend; tevens zijn beleggingen in controversiële wapenproducenten uitgesloten. Transparantie inzake de beleggingen bij externe vermogensbeheerders is voor FVNL een minimale vereiste, zowel bij de selectie als monitoring van externe vermogensbeheerders zijn SRI-criteria onderdeel van het totale proces.

In 2008 is gestart met externe certificering van de beleggingen van FVNL door Vigeo, dit is een onafhankelijke SRI-research organisatie. Dit wordt 2 maal per jaar uitgevoerd. Binnenkort zullen wij de uitkomsten hiervan ook extern communiceren.

Beoordeling: 3 punten

Pensioenfonds/verzekeraar geeft duidelijkheid over uitbesteding en legt vast hoe externe partijen aan verantwoord beleggingsbeleid gebonden zijn.

4.4.8 Dialoog met de samenleving

“Wij onderhouden goede contacten met een brede groep stakeholders, vooral met ons intermediair, onze klanten en onze aandeelhouder. Daarnaast onderhouden wij contacten met diverse belanghebbenden in onze samenleving zoals de branche organisaties en toezichhouders, vakbonden en lokale gemeenschappen.”

Volgens het maatschappelijk jaarverslag 2007 heeft Fortis samen met zijn stakeholders het Verslag Duurzaam Ondernemen 2006 beoordeeld, en tevens een aantal duurzaamheidsinitiatieven van dat jaar in specifieke bedrijfs-situaties onder de loep genomen. Voorbeelden hiervan zijn te vinden in het verslag van 2007 en op de website.

Beoordeling: 4 punten

Fortis Verzekering Nederland zoekt actief de dialoog met verschillende belanghebbenden. Dit heeft tot nu toe geleid tot beter inzicht in beleid, rapportages en business-cases, die vervolgens aangepakt worden.

4.4.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

FVNL doet in haar duurzaamheidsverslag en online verslag van haar verantwoord beleggen activiteiten. Zoals

gemeld zal FVNL binnenkort meer inzicht gaan geven inzake haar beleggingen op basis van onafhankelijke SRI-certificering.

Beoordeling: 2 punten

FVNL rapporteert over enkele verantwoord beleggen instrumenten, maar niet over de inhoud van de portefeuilles.

4.5 Nationale Nederlanden

Nationale Nederlanden is één van de grootste pensioenverzekeraars in Nederland, en is een volle dochteronderneming van ING Groep, die internationaal bank-, beleggings- en verzekeringsproducten aanbiedt. Wereldwijd beheert ING Groep een vermogen van € 637 miljard. Hiervan zijn € 177 miljard zogenaamde proprietary assets (in ING's eigen beheer), die grotendeels bestaan uit premies voor pensioenen en levensverzekeringen. De premies van pensioen- en levensverzekerden bij Nationale Nederlanden worden belegd door ING Investment Management.⁸²

4.5.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

Nationale Nederlanden heeft geen apart verantwoord beleggingsbeleid, maar de Corporate Responsibility policies van de ING Groep gelden voor Nationale Nederlanden en ING Investment Management.

ING Groep heeft beleid opgesteld voor financieringen en investeringen in verscheidene sensitieve sectoren, zoals de wapenindustrie, olie, gas en mijnbouw, bosbouw. Ook heeft ING de UN PRI ondertekend, en een Environmental and Human Rights Statement opgesteld. Nationale-Nederlanden maakt onderscheid tussen beleggingsbeleid voor eigen gelden (o.a. pensioengelden van NN die beheerd worden door ING Investment Management) en gelden van derden (klanten ING). Er gelden twee separate Proxy Voting Committees. Daar waar Nationale-Nederlanden belegt voor rekening en risico van de polishouder valt dit onder het maatschappelijk verantwoord beleggingsbeleid van zogenaamde 'Client Assets'.

Beoordeling: 2 punten

Verschillende documenten, verschillende thema's maar niet altijd duidelijk wat voor welke beleggingscategorie geldt.

4.5.2 Uitsluitingen

ING's Defence Policy stelt dat ING geen eigen vermogen zal beleggen in bedrijven die direct zijn betrokken bij controversiële wapens. Dit omvat niet het belegd vermogen, want ING stelt specifiek dat aan beleggende klanten die deze industrie wensen uit te sluiten 'sustainable investment funds' en screening van de portefeuille aangeboden worden.

Er bestaat wel een lijst van bedrijven in de wapensector waarvan de aandelen zijn uitgesloten van belegging. Deze lijst is niet publiek beschikbaar.

Beoordeling: 3 punten

ING heeft momenteel uitsluitingsbeleid op één criterium, uitbreiding naar andere criteria is wel in ontwikkeling.

4.5.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

ING Groep heeft de UN PRI ondertekend en neemt ESG-criteria mee in investeringsanalyse en besluitvormingsprocessen. De volgende ESG onderwerpen worden daarbij in overweging meegenomen (voor alle fondsen):

- Environment: controversies on pollution (soil, water, eco systems) and climate change (use of renewable energy, policy on CO₂ reduction)

- Social: bribery/corruption, human rights, health & safety
- Governance: one share one vote, separate position chairman and CEO, independent board of directors

In bepaalde portefeuilles worden al specifieke methodes gebruikt om de wenselijkheid van een investering te bepalen. Deze methodes zijn nog verder in ontwikkeling en zullen in de toekomst breder ingezet worden. Volgens het maatschappelijk jaarverslag van 2007 had ING Groep in dat jaar 2,8 miljard aan vermogen in duurzaam beheer (in SRI fondsen). Bij het beoordelen van bedrijven op duurzaamheid maakt Nationale Nederlanden gebruik van SiRi (Sustainable investment Research international). SiRi is een uitgebreid en onafhankelijk wereldwijd researchnetwerk voor informatie over milieu- en maatschappelijke prestaties en verantwoordelijkheid van bedrijven. Daarnaast doet Nationale Nederlanden aan inkoop van duurzaamheidsanalyses van verschillende brokers (Goldman Sachs, Citi, JP Morgan, etc.).

Beoordeling: 4 punten

Duidelijke omschrijving van het grote gewicht dat toegekend wordt aan ESG-criteria bij de selectie van aandelen, en overzicht van concrete activiteiten die worden ondernomen om ESG-criteria te laten meewegen.

4.5.4 Engagement

ING voert structureel engagement voor ESG-onderwerpen voor de exclusief duurzame portefeuilles, en op case-by-case basis bij bedrijven waar ING met eigen vermogen in belegt. De onderwerpen, criteria, namen van bedrijven en uitkomsten worden niet publiek gerapporteerd.

Beoordeling: 2 punten

ING gaat wel in gesprek, maar onderwerpen, criteria, bedrijven en uitkomsten worden niet publiek gemaakt.

4.5.5 Stembeleid

In 2005 is ING Groep en daarmee ook Nationale-Nederlanden gestart om actiever gebruik te maken van haar stemrecht en is gestart met rapportages over haar stemgedrag. ING Investment Management heeft ook een eigen Voting Policy. Daarin wordt expliciet verwezen naar de MVO aspecten. Via dezelfde website publiceert ING Investment Management over het stemgedrag.

Beoordeling: 3 punten

Nationale Nederlanden stemt actief en besteedt expliciet aandacht aan sociale- en milieu-onderwerpen in zijn stembeleid.

4.5.6 Duurzaamheidsfinanciering

ING zet o.a. 'Green Finance' leningen uit aan groene (energie)bedrijven in Nederland, investeert in duurzaam vastgoed en in microfinancieringen. Het is niet duidelijk hoeveel exact geïnvesteerd wordt in duurzame of sociale activiteiten en welk gedeelte afkomstig is van de pensioenpremies van Nationale Nederlanden.

Beoordeling: 2 punten

Geen duidelijk beleid met betrekking tot duurzaamheidsfinanciering, maar wel investeringen in diverse projecten en de wens om uit te breiden in duurzaam investeren en andere duurzame producten.

4.5.7 Transparantie over uitbesteding

Het totale vermogen aan opgebouwde pensioenpremies van Nationale Nederlanden wordt beheerd door ING Investment Management (IIM). IIM beheert dit vermogen intern, en neemt geen externe vermogensbeheerders in de hand. Het vermogen van Nationale Nederlanden wordt dus beheerd volgens de beleggingscriteria van

ING Groep. Er wordt niet actief gezocht naar vermogensbeheerders die specifiek actief zijn in duurzame en/of sociale beleggingen.

Beoordeling: NVT

Geen uitbesteding.

4.5.8 *Dialogoog met de samenleving*

Zowel Nationale Nederlanden als ING voeren continue actieve dialogen met hun stakeholders, zoals klanten, aandeelhouders, consumentenorganisaties, NGOs, vakbonds- en brancheorganisaties, overheidsinstanties, ministeries, etc. Het maatschappelijk jaarverslag geeft een overzicht van organisaties waarmee de dialoog is aangegaan en welke onderwerpen besproken zijn. Daarnaast is ING Groep ook partner in enkele internationale maatschappelijke organisaties.

Beoordeling: 4 punten

Samenwerking met verschillende NGO's heeft richting gegeven aan o.a. het uitsluitingsbeleid en financieringsbeleid van ING Groep.

4.5.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

In het maatschappelijk jaarverslag wordt inzicht gegeven in de samenstelling van verschillende duurzame fondsen, investeringen in groene energie, in microkredieten en andere initiatieven (alle duurzaamheidsfinancieringen). De beleggingen in het Sustainable Fund worden gepubliceerd en daarmee wordt wel inzicht gegeven in de beleggingsportefeuille. Over andere methodes van verantwoord beleggen rapporteert ING Groep niet.

Beoordeling: 2 punten

ING en Nationale Nederlanden doen verslag van een deel van de gebruikte instrumenten, maar geven deels inzicht in beleggingsportefeuilles.

4.6 SNS Reaal

SNS Reaal is een van de grote bankverzekeraars van Nederland, die zich vooral richt op de Nederlandse retailmarkt en het midden- en kleinbedrijf. Het aanbod bestaat uit drie kernproductgroepen: hypotheek en vastgoedfinanciering, vermogensopbouw (sparen en beleggen) en verzekeren. Belangrijkste dochterbedrijven zijn SNS Bank, Reaal Verzekeringen, SNS Asset Management, Proteq Verzekeringen, ASN Bank, SNS Regiobank en SNS Property Finance.

Reaal Verzekeringen biedt een brede portefeuille verzekeringsproducten. In de markt voor semi-collectieve pensioenen is Reaal Verzekeringen de derde speler van Nederland, met name door een gedifferentieerd aanbod aan beschikbare-premie-producten.

Reaal Verzekeringen biedt werkgevers mantelcontracten aan voor de pensioenverzekeringen van hun werknemers. Daarnaast biedt Reaal Verzekeringen individuele (aanvullende) pensioenverzekeringen voor werknemers en zelfstandigen. SNS Asset Management is een vermogensbeheerder die het vermogen van verschillende pensioenfondsen beheert.

In november 2007 maakte SNS Reaal bekend dat het bedrijf de pensioen- en levensverzekeringsactiviteiten van Swiss Life in Nederland en België overneemt (zie ook paragraaf 4.7). De overnames maken SNS Reaal de één na grootste levensverzekeraar van Nederland, met een marktaandeel van 16%.

Het vermogen onder beheer van SNS Asset Management bedroeg eind 2007 € 18,7 miljard waarvan bijna 29%, € 5,4 miljard, verantwoord beheerd.⁸³

4.6.1 (Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid

“SNS Asset Management houdt voor haar klanten sinds het eind van de jaren zeventig rekening met sociale en maatschappelijke criteria - en in een later stadium ook milieucriteria. Verantwoord beleggen betekent voor ons vooral investeren in organisaties met een innovatief milieubeleid, met goede arbeidsvoorwaarden en met betrokkenheid bij de maatschappij.

Onze verantwoorde beleggingsfilosofie is volledig geïntegreerd in het beleggingsproces. Een team van economen, sociaal wetenschappers, bedrijfskundigen en milieukundigen beoordeelt en evalueert bedrijven en instellingen aan de hand van ESG-criteria (Environmental, Social en Governance).”

“In 2007 heeft SNS Asset Management fundamentele uitgangspunten vastgesteld met betrekking tot verantwoord vermogensbeheer. Deze worden in 2008 geïmplementeerd.”

- respect voor de kernrechten van de mens,
- het zich niet schuldig maken aan de ernstigste vormen van kinderarbeid,
- het zich onthouden van betrokkenheid bij dwangarbeid,
- het zich onthouden van ernstige vormen van corruptie,
- het zich onthouden van zware vormen van milieuvervuiling,
- geen betrokkenheid bij de productie van wapensystemen waarvan de effecten disproportioneel zijn of die geen onderscheid maken tussen militaire en burgerdoelen,
- respect voor algemeen aanvaarde ethische beginselen die gelden in een menswaardige samenleving.

SNS REAAL heeft voor 2008 tevens een aantal doelstellingen geformuleerd op het terrein van verantwoord ondernemen, waaronder de uitrol van het verantwoord beleggingsbeleid en de ontwikkeling van een kredietbeleid dat rekening houdt met mens en milieu.

Beoordeling: 3 punten

Op de website staan fundamentele uitgangspunten voor maatschappelijk verantwoord beleggen.

Tevens wordt uitgelegd welke instrumenten worden gebruikt en heeft het betrekking op alle beleggingscategorieën, maar het wordt niet duidelijk op welke principes en richtlijnen het is gebaseerd.

4.6.2 Uitsluitingen

“Voor alle intern beheerde actieve aandelenbeleggingen hanteert SNS Asset Management uniforme ethische uitgangspunten. SNS Asset Management belegt niet direct in entiteiten die - op grond van een zorgvuldige afweging van de best beschikbare kennis en in het licht van de prestaties in het verleden - een onaanvaardbaar groot risico in zich bergen zich in de toekomst (opnieuw) schuldig te maken aan ernstige en systematische schendingen van mensenrechten, waaronder kinderarbeid en dwangarbeid, grove vormen van corruptie, het toebrengen van zware schade aan het milieu, of ernstige schendingen van fundamentele ethische uitgangspunten.”

“We sluiten bedrijven van belegging uit die wapens, wapensystemen, of essentiële onderdelen daarvan ontwikkelen of produceren die volgens internationaal recht verboden zijn, of die in het gebruik fundamentele humanitaire principes schenden. De bedoelde humanitaire principes omvatten het principe van evenredigheid, waarbij onnodig leed voorkomen moet worden, en het principe van onderscheid, waarbij militaire doelen en burgerdoelen dienen te worden onderscheiden. Concreet betekent dit dat chemische en biologische wapens zijn uitgesloten, kernwapens, anti-personeelsmijnen, en praktisch alle clusterbommen en -munitie.”

Een lijst met bedrijven waarin SNS Asset Management geen belang neemt is te vinden op de website.

Beoordeling: 4 punten

Hoewel meerdere uitsluitingscriteria worden genoemd bestaat de lijst van uitgesloten bedrijven alleen uit wapenbedrijven.

4.6.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

"SNS Asset Management hanteert bij de screening van bedrijven en sectoren relevante criteria die vooral betrekking hebben op de duurzaamheidprestaties. We maken onderscheid tussen positieve en negatieve criteria. Dus bedrijven die een actief milieubeleid voeren, maken meer kans opgenomen te worden in onze fondsen terwijl bedrijven die het milieu schade toebrengen niet worden opgenomen." Het gaat om een uitgebreide set van onderzoekscriteria op het gebied van People, Planet en Profit.

SNS Asset Management is een van de ondertekenaars van de United Nations Principles for Responsible Investment. SNS Reaal Groep neemt ook deel aan het Enhanced Analytics Initiative, een initiatief dat erop gericht is om de analistenindustrie te bewegen meer ESG variabelen op te nemen in hun onderzoeken.

Voor alle vermogensbeheerproducten die SNS Asset Management voor SNS Bank en REAAL Verzekeringen ontwikkelt, geldt dat ze zijn ontwikkeld op basis van research waarvan sociale, milieu- en governance-aspecten een integraal onderdeel vormen.

Beoordeling: 4 punten

Concrete activiteiten om ESG-criteria te betrekken bij aandeleselectie, zoals inkoop van duurzaamheidsanalyses en deelname aan EAI.

4.6.4 Engagement

Het is niet bekend of SNS Reaal een engagementbeleid heeft.

Beoordeling: 0 punten

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

4.6.5 Stembeleid

"SNS Asset Management ondersteunt SNS Beleggingsfondsen Beheer (SBB) en ASN Beleggingsinstellingen Beheer (ABB) bij het bepalen en uitvoeren van het beleid voor stemgedrag. Het stemadvies wordt voorbereid door SNS Asset Management in samenwerking met Institutional Shareholder Service (ISS)." Het stembeleid is gericht op corporate governance onderwerpen. Alleen ASN Bank heeft een aantal aanvullende richtlijnen opgenomen in het eigen stembeleid. Daarbij nemen de thema's people, planet en profit een centrale plaats in.

Over het stembeleid van Reaal Verzekeringen wordt niets vermeld in het jaarverslag.

Beoordeling: 2 punten

Er is alleen aandacht voor corporate governance onderwerpen in het stembeleid van SNS Reaal. Specifiek over stembeleid van Reaal Verzekeringen is niets bekend.

4.6.6 Duurzaamheidsfinanciering

Op het gebied van duurzaamheidsfinanciering heeft SNS Reaal de volgende activiteiten ontplooid:

- SNS Asset Management introduceerde in 2007 het SNS Institutional Microfinance Fund, dat bijdraagt aan de sociale ontwikkeling in opkomende landen door middel van kredietverstrekking aan kleine ondernemingen en zelfstandigen. Eind 2007 bedroeg de omvang van dit fonds € 79,5 miljoen.
- Het Reaal Waterfonds richt zich op duurzame ontwikkeling, ondernemerschap en innovatie op het gebied van waterbeheer en -management door in verschillende projecten te investeren. Een voorbeeld is het Umoja-project dat draait om de verbetering van het irrigatiesysteem op de percelen van 239 boeren in het Thika District in Kenia, circa 60 kilometer ten noorden van Nairobi.

Het is echter niet bekend of de pensioenpremies van Reaal Verzekeringen in deze activiteiten worden belegd.

Beoordeling: 2 punten

Door SNS Reaal wordt minder dan 1% vermogen in duurzaamheidsfinanciering geïnvesteerd. Bovendien is het onduidelijk of deze investeringen ook door pensioenverzekeraar Reaal worden gedaan.

4.6.7 *Transparantie over uitbesteding*

Het belegd vermogen van Reaal Verzekeringen bedroeg eind 2006 ongeveer € 13,0 miljard, maar onduidelijk is welk deel daarvan verband houdt met pensioenverzekeringen. Het overgrote deel van de eigen beleggingsportefeuille van SNS Reaal betreft vastrentende waarden, vooral obligaties van Europese overheidsorganisaties.

Een groot deel van de eigen beleggingen van SNS Reaal wordt beheerd door dochtermaatschappij SNS Asset Management. Deze vermogensbeheerder beheert ook vermogens voor pensioenfondsen en andere institutionele beleggers, als mede een aantal beleggingsfondsen. In totaal beheert SNS Asset Management een vermogen van meer dan € 20 miljard. SNS Asset Management is een van de marktleiders in Nederland op het gebied van duurzaam institutioneel beleggen en verricht gespecialiseerde beleggingsresearch op het gebied van duurzaam ondernemen.”

Onduidelijk is hoe het vermogen voor pensioenverzekeringen wordt belegd.

Beoordeling: 1 punt

Alleen naam fiduciair beheerder, geen percentages beleggingscategorieën en geen volledig overzicht vermogensbeheerders.

4.6.8 *Dialog met de samenleving*

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.6.9 *Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid*

Het maatschappelijk jaarverslag 2007 van SNS Reaal is (milieu)bewust alleen op de website te vinden. Rapportage volgt sinds dit jaar de GRI-richtlijnen. Op de website van SNS Asset Management wordt vrij veel informatie gegeven over het verantwoord beleggingsbeleid van deze vermogensbeheerder, waaronder informatie over de sociale- en milieucriteria die betrokken worden bij het beleggingsproces en de bedrijven die uitgesloten zijn. Een lijst van bedrijven waarin de pensioenpremies van Reaal Verzekeringen belegd zijn, ontbreekt.

Beoordeling: 2 punten

Verslag over gebruikte instrumenten, maar geen overzicht van aandelen waarin voor de pensioenverzekeringen van Reaal in wordt belegd.

4.7 *Zwitserleven*

Tot eind 2007 was Zwitserleven de Nederlandse vestiging van de Zwitserse verzekeringsgroep Swiss Life, die pensioenen en levensverzekeringen aanbiedt aan particulieren en ondernemingen in diverse Europese markten. In Nederland is Zwitserleven een grote partij op de markt voor pensioenverzekeringen.

In november 2007 maakten SNS Reaal en Zwitserleven bekend dat SNS Reaal (zie paragraaf 4.6) de pensioen- en levensverzekeringsactiviteiten van Swiss Life in Nederland en België overneemt. De overname werd in het eerste halfjaar van 2008 afgerond.

Zwitserleven heeft een belegd vermogen van € 7,6 miljard.⁸⁴

4.7.1 *(Maatschappelijk) verantwoord beleggingsbeleid*

In het jaarverslag van Zwitserleven over 2007 wordt melding gemaakt van activiteiten op het gebied van maatschappelijk verantwoord ondernemen. Maar hier is niets te vinden over een verantwoord beleggingsbeleid.

Beoordeling: 1 punt

Geen beleid.

4.7.2 Uitsluitingen

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.7.3 ESG-criteria bij selectie beleggingen

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.7.4 Engagement

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.7.5 Stembeleid

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.7.6 Duurzaamheidsfinanciering

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.7.7 Transparantie over uitbesteding

Het totale vermogen dat Zwitserleven belegt voor haar polishouders was € 7,6 miljard aan het eind van 2007. De beheerder van dit vermogen is Swiss Life Asset Management Nederland (SLAM). Er wordt geen overzicht van beleggingscategorieën gegeven voor de beleggingen van de polishouders en geen overzicht van de vermogensbeheerders waaraan SLAM een deel van het vermogensbeheer heeft uitbesteed.

Beoordeling: 1 punt

Alleen naam vermogensbeheerder, geen percentages beleggingscategorieën en geen volledig overzicht vermogensbeheerders.

4.7.8 Dialoog met de samenleving

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

4.7.9 Verslaglegging over verantwoord beleggingsbeleid

Geen antwoord gekregen en geen beleid gevonden.

Beoordeling: 0 punten

Bijlage 5

Vragenlijst

Deze vragenlijst heeft betrekking op de huidige situatie (peildatum 1 juli 2008) en op het afgelopen jaar (1 juli 2007 - 30 juni 2008). Als uw verslagen betrekking hebben op normale kalenderjaren, kunt u ons het betreffende verslag over het laatste kalenderjaar (2007) toesturen.

1. Heeft uw organisatie een verantwoord beleggingsbeleid geformuleerd?

Zo ja:

- Is een beleidsdocument beschikbaar op uw website of kunt u een beleidsdocument toesturen waarin de doelstellingen, de te gebruiken instrumenten en de gehanteerde uitgangspunten worden beschreven?
- Op welke beleggingscategorieën en op welk deel van de beleggingsportefeuille heeft dit beleid betrekking?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn een verantwoord beleggingsbeleid zal worden geformuleerd?

2. Heeft uw organisatie een uitsluitingsbeleid, als onderdeel van het beleggingsbeleid?

Zo ja:

- Is een beleidsdocument beschikbaar op uw website of kunt u een beleidsdocument toesturen waarin de uitsluitingscriteria worden beschreven?
- Is een lijst met uitgesloten aandelen beschikbaar?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn een uitsluitingsbeleid zal worden geformuleerd?

3. Betreft uw organisatie ESG-criteria bij het beleggingsbeleid of kiest u voor een best-in-class benadering?

Zo ja:

- Is een beleidsdocument beschikbaar op uw website of kunt u een beleidsdocument toesturen waarin wordt beschreven hoe ESG-criteria worden betrokken in het beleggingsbeleid of hoe een best-in-class benadering in de praktijk wordt gebracht?
- Welke concrete activiteiten worden ondernomen om informatie over ESG-criteria te verzamelen en te gebruiken in het beleggingsbeleid?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn ESG-criteria bij het beleggingsbeleid zullen worden betrokken, dan wel op welke termijn voor een best-in-class benadering zal worden gekozen?

4. Onderneemt uw organisatie op verantwoord ondernemen gerichte engagement activiteiten met bedrijven in uw aandelenportefeuille?

Zo ja:

- Is een beleidsdocument beschikbaar op uw website of kunt u een beleidsdocument toesturen waarin de gehanteerde uitgangspunten, principes en richtlijnen worden beschreven?
- Is een verslag beschikbaar op uw website of kunt u een verslag toesturen waarin verslag wordt gedaan van uw engagement-activiteiten gedurende het afgelopen jaar?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn u engagement-activiteiten gaat ondernemen?

5. Heeft uw organisatie een stembeleid ten aanzien van de bedrijven in uw aandelenportefeuille?

Zo ja:

- Is een beleidsdocument beschikbaar op uw website of kunt u een beleidsdocument toesturen waarin de gehanteerde uitgangspunten, principes en richtlijnen worden beschreven?
- Is een verslag beschikbaar op uw website of kunt u een verslag toesturen waarin verslag wordt gedaan van hoe er door uw organisatie het afgelopen jaar op aandeelhoudersvergaderingen gestemd is?
- Heeft uw organisatie het afgelopen jaar zelf aandeelhoudersmoties gericht op verantwoord ondernemen geformuleerd en ter stemming gebracht?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn een stembeleid zal worden geformuleerd?

6. Gebruikt u een deel van uw (aandelen- of private equity-)portefeuille voor de financiering van bedrijven met een hoge duurzaamheidsrelevantie?

Zo ja:

- Kunt u de omvang, doelstelling en samenstelling van de betreffende portefeuille(s) kort beschrijven?
- Bent u van plan de bestaande initiatieven uit te breiden en nieuwe initiatieven op dit terrein te nemen?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn u activiteiten op het gebied van duurzaamheidsfinanciering zult ontwikkelen?

7. Besteedt uw organisatie (een deel van) uw vermogensbeheer en/of uw activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen uit?

Zo ja:

- Welk deel van uw beleggingen en/of welke activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen besteedt u uit?
- Aan welke vermogensbeheerders of andere partijen besteedt u deze activiteiten uit?
- Op welke wijze zijn deze vermogensbeheerders gebonden aan uw verantwoord beleggingsbeleid?

Zo nee:

- Bent u van plan (een deel van) uw vermogensbeheer en/of uw activiteiten op het gebied van verantwoord beleggen uit te besteden?

8. Voert uw organisatie een actieve dialoog met uw deelnemers/verzekerden en de samenleving?

Zo ja:

- Is een verslag beschikbaar op uw website of kunt u een verslag toesturen waarin de op dit gebied ondernomen activiteiten en de resultaten ervan worden beschreven?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn u een dialoog met uw deelnemers/verzekerden en met de samenleving wilt geven?

9. Legt uw organisatie schriftelijk verantwoording af over de wijze waarop het verantwoord beleggingsbeleid wordt geïmplementeerd?

Zo ja:

- Is een verslag beschikbaar op uw website of kunt u een verslag toesturen waarin de activiteiten op het

gebied van verantwoord beleggen, de ingezette instrumenten (uitsluiting, selectie op ESG-criteria, engagement, stembeleid en duurzaamheidsfinanciering) en de resultaten ervan worden beschreven?

- Is een overzicht beschikbaar op uw website of kunt u een overzicht toesturen van de aandelen waarin u belegt?
- Is een gedetailleerd overzicht beschikbaar op uw website of kunt u een overzicht toesturen van uw andere beleggingen (behalve aandelen)?

Zo nee:

- Kunt u aangeven op welke termijn u schriftelijk verantwoording af wil leggen over de wijze waarop het verantwoord beleggingsbeleid wordt geïmplementeerd?

Einde vragenlijst.

Bijlage 6

Gebruikte bronnen

- 1 Levensverzekeraars stille kracht in tweede pijler pensioenstelsel, Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, December 2006; Website Pensioenkijsker (www.pensioenkijsker.nl), Bezocht in oktober 2007.
- 2 Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, September 2008.
- 3 Website Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (www.vvb.nl), Bezocht in november 2008.
- 4 Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, September 2008.
- 5 Website Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen (www.opf.nl), Bezocht in november 2008.
- 6 Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, September 2008.
- 7 Website Unie van Beroepspensioenfondsen (www.uvb.nl), Bezocht in november 2008.
- 8 Levensverzekeraars stille kracht in tweede pijler pensioenstelsel, Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, December 2006.
- 9 Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, September 2007.
- 10 Gebaseerd op data in VVP, 1 augustus 2007.
- 11 Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, September 2008.
- 12 Website Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (www.vvb.nl), Bezocht in november 2008; ING koopt beheerder van pensioenfonds, Het Financieele Dagblad, Amsterdam, 10 januari 2007.
- 13 Barclays veroverd Nederland, NPN, 23 augustus 2007.
- 14 Statistisch Bulletin, De Nederlandsche Bank, Amsterdam, September 2008.
- 15 De houdbaarheid van het Nederlandse pensioenstelsel, Occasional Studies Vol. 4 / Nr. 6, Jan Kakes en Dirk Broeders (red.), De Nederlandsche Bank, Amsterdam, November 2006.
- 16 De houdbaarheid van het Nederlandse pensioenstelsel, Occasional Studies Vol. 4 / Nr. 6, Jan Kakes en Dirk Broeders (red.), De Nederlandsche Bank, Amsterdam, November 2006.
- 17 Website De Nederlandsche Bank (www.dnb.nl), Bezocht in oktober 2008
- 18 De houdbaarheid van het Nederlandse pensioenstelsel, Occasional Studies Vol. 4 / Nr. 6, Jan Kakes en Dirk Broeders (red.), De Nederlandsche Bank, Amsterdam, November 2006.
- 19 Website De Nederlandsche Bank (www.dnb.nl), Bezocht in oktober 2007.
- 20 Pensioenwet met wijzigingen aangenomen, Staf Depla (www.stafdepla.nl), 27 september 2006.
- 21 A legal framework for the integration of environmental, social and governance issues into institutional investment - Report for UNEP-FI, Freshfields Bruckhaus Deringer, November 2005.
- 22 Pensioenfondsen als belegger en aandeelhouder, Mr. A.W. van Leeuwen CPL en Mr. R.E.M. Rinnooy Kan, Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk, Den Haag, Juli 2007.
- 23 Demystifying Responsible Investment Performance - A review of key academic and broker research on ESG factors, A joint report by The Asset Management Working Group of the United Nations Environment Programme Finance Initiative and Mercer, October 2007.
- 24 Miljarden belegd in zwerfkapitaal, Menno Tamminga, NRC Handelsblad, Rotterdam, 30 september 2006.
- 25 Pensioenfondsen laten het alweer afweten, Persbericht Vereniging van Beleggers voor Duurzame Ontwikkeling (VBDO), Culemborg, 29 maart 2006.
- 26 Toekomstagenda milieu: schoon, slim, sterk, Ministerie van VROM, Den Haag, April 2006.
- 27 Terugblikken en vooruitzien - Voortgangsonderzoek Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (2001-2006), NovioConsult Van Spaendonck / CREM, Onderzoek in opdracht van het Ministerie van Economische Zaken, Den Haag, Februari 2007.
- 28 De kracht van pensioenfondsen, Prof. Dr. Harry Hummels, Universiteit Maastricht, Maastricht, April 2007.
- 29 Handleiding Maatschappelijke belangenafweging en transparantie in het beleggingsproces, Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen, Den Haag, 16 april 2007.
- 30 De gearriveerde toekomst - Nederlandse pensioenfondsen en de praktijk van verantwoord beleggen, Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen / Stichting voor Ondernemingspensioenfondsen / Unie van Beroepspensioenfondsen, Den Haag, 14 november 2007.
- 31 FNV roept pensioenfondsbestuurders op tot actie tegen Birma, Persbericht FNV, Amsterdam, 13 november 2007.
- 32 Website Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen (www.vvb.nl), Bezocht in november 2008; Website Uitgeverij Van Gorcum (http://www.vangorcum.nl/NL_toonBoek.asp?PublID=4363), Bezocht in november 2008.
- 33 Website UNEP Finance Initiative (www.unepfi.org), Bezocht in oktober 2007.
- 34 Website UN Principles for Responsible Investment (www.unpri.org), Bezocht in november 2008.
- 35 Website Enhanced Analytics Initiative (www.enhancedanalytics.com), Bezocht in november 2008.
- 36 Pensioenfondsen verliezen miljarden door kredietcrisis, Robin van der Kloor, Elsevier, 23 oktober 2008; Kwartaalcijfers pensioenfondsen: de reserves doen hun werk, Persbericht Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen, Den Haag, 23 oktober 2008.
- 37 Kwartaalcijfers pensioenfondsen: de reserves doen hun werk, Persbericht Vereniging van Bedrijfstakpensioenfondsen, Den Haag, 23 oktober 2008.
- 38 Bestissing indexatie in december, Persbericht ABP, 23 oktober 2008; Website van de Stichting van Ondernemingspensioenfondsen (www.opf.nl), Bezocht op 24 november 2008.
- 39 Brief aan de pensioenfondsen, De Nederlandse Bank, Amsterdam, 18 november 2008.
- 40 Investors and policy-makers discuss financial crisis and responsible investment, Persbericht UN PRI, Genève, 7 november 2008.
- 41 Statement on the Global Financial Crisis, Persbericht International Corporate Governance Network, 10 november 2008.
- 42 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Reactie van ABP op profiel, ontvangen 11 november 2008; Jaarverslag 2007, ABP, Heerlen, Mei 2008; Website ABP (www.abp.nl), bezocht in Oktober 2008; ABP Beleid inzake verantwoord beleggen, ABP, Heerlen, 2007; Verslag Verantwoord Beleggen 2007, ABP, Heerlen Mei 2008.
- 43 Voor dit profiel zijn de volgende rollen geraadpleegd: Reactie BPF Bouw op profiel, ontvangen 17 november 2008; Jaarverslag 2007, BPF Bouw, Hoofddorp, mei 2008; Website Cordares (www.cordares.nl), laatst bezocht in oktober 2008; Website BPF Bouwnijverheid (www.bouwpensioen.nl), laatst bezocht in november 2008.
- 44 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website BPF Detailhandel, (www.pensioendetailhandel.nl) laatst bezocht 16 oktober 2008; Antwoorden op VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008; Corporate Governance en Stembeleid, Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor de Detailhandel.
- 45 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website BPF Landbouw (www.coland.nl), laatst bezocht 16 oktober 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen oktober 2008; Uitsluitingsbeleid Controversiële Wapens, BPF Landbouw, juli 2008; Corporate Governance en Stembeleid, BPF Landbouw.
- 46 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website BPF voor het Levensmiddelenbedrijf, (www.pensioenlevensmiddelenbedrijf.nl) Laatst bezocht: 22 oktober 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008; Corporate Governance en Stembeleid, BPF van het Levensmiddelenbedrijf; Jaarverslag 2006.

- 47 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Stichting Bedrijfstakpensioenfonds voor het Schilders-, Afwerkings- en Glaszetbedrijf, Rijswijk, Juni 2008; Antwoorden vragenlijst BPF Schilders, Ontvangen in oktober 2008; E-mail Raymond Hiltrop (A&O Services), 22 oktober 2008.
- 48 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf, Juni 2008; Website Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf (www.pensioenschoonmaak.nl), laatst bezocht 1 november 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen in september 2008; Verantwoord Beleggen, Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf, Juli 2008; Corporate governance en stembeleid, Pensioenfonds voor het Schoonmaak- en Glazenwassersbedrijf.
- 49 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Stichting Pensioenfonds voor de Grafische Bedrijven, Amsterdam, Mei 2008; Website de Grafische Bedrijfsfondsen (www.gbf.nl), Bezocht in oktober 2008.
- 50 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website Pensioenfonds Horeca en Catering (www.phenc.nl), laatst bezocht 22 oktober 2008; Jaarverslag 2007, Pensioenfonds Horeca en Catering, juni 2008.
- 51 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds Medewerkers Apotheken, april 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008.
- 52 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website Pensioenfonds Metaal en Techniek (www.bpmt.nl), bezocht in oktober 2008; Jaarverslag 2007, Pensioenfonds Metaal en Techniek, Rijswijk, maart 2007.
- 53 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website Pensioenfonds PNO Media (www.pnomedia.nl), bezocht in oktober 2008; Antwoorden Pensioenfonds PNO Media op vragenlijst VBDO, ontvangen oktober 2008.
- 54 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds Vervoer, Amsterdam, Juni 2008; Verantwoord Beleggen bij Pensioenfonds Vervoer - 'Op weg naar duurzame groei', 2008; Antwoorden vragenlijst Pensioenfonds Vervoer, Ontvangen in september 2008; Website Pensioenfonds Vervoer (www.devervoersite.nl), Bezocht in oktober 2008; Jaarverslag 2005, Pensioenfonds Vervoer, Amsterdam, Augustus 2006; F&C hit by Vervoer withdrawal, IPE, 30 oktober 2006; Reactie Pensioenfonds Vervoer op concept-rapport, Oktober 2007.
- 55 Voor dit profiel is de volgende bron geraadpleegd: Jaarverslag 2006, Pensioenfonds Werk en (re)Integratie, Juni 2007.
- 56 Voor dit profiel is de volgende bron gebruikt: Jaarverslag 2007, Stichting Pensioenfonds voor Woningcorporaties, Juni 2008; Reactie Pensioenfonds voor de Woningcorporaties op profiel, ontvangen 11 november 2008.
- 57 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website PFZW (www.pfzw.nl), bezocht in oktober 2008; PGGM Beleid Verantwoord Beleggen, Zeist, November 2006; PGGM Uitsluitingenbeleid 2007, Zeist, Juni 2007; PFZW, Verslag Verantwoord Beleggen 2007, Zeist, Mei 2008; Kwartaalverslag Actief Aandeelhouderschap Kwartaal 1 2008, Zeist, April 2008; Antwoord op vragenlijst VBDO, ontvangen van PFZW in september 2008.
- 58 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, PME Pensioenfonds van de Metalektro, Schiphol, Juni 2008; Maatschappelijk verantwoord beleggen door PME, 2008; Antwoorden vragenlijst PME, Ontvangen in oktober 2008; Website PME (www.metalektropensioen.nl), Bezocht in oktober 2008.
- 59 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Jaarverslag Spoorwegpensioenfonds 2007, Utrecht, Mei 2008; Website Spoorwegpensioenfonds (www.spoorwegpensioenfonds.nl), bezocht in oktober 2008; Antwoord op vragenlijst VBDO, ontvangen van het Spoorwegpensioenfonds in September 2008; People, Planet Profit: Maliesian Biodiesel got it all!, publicatie Spoorwegpensioenfonds, 2008.
- 60 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007 ABN AMRO Pensioenfonds, April 2008; Website ABN AMRO Pensioenfonds, <http://www.abnamropensioenfonds.nl/cms/showPage.jsp?docId=643>, Laatst bezocht: 22 oktober 2008.
- 61 Voor dit profiel is de volgende bron geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Ahold Pensioenfonds, Amsterdam, Mei 2008.
- 62 Voor dit profiel is de volgende bron geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Algemeen Pensioenfonds KLM, Mei 2008.
- 63 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag Pensioenfonds AkzoNobel 2007, Mei 2008; Antwoorden vragenlijst VBDO, ontvangen september 2008; Uitsluitingsbeleid controversiële wapens, Pensioenfonds Akzo Nobel, Juli 2008, <http://www2.akzonobel.nl/pensioenfonds/beleggingen/uitsluitingsbeleid.asp>, laatst bezocht: 22 oktober 2008; Corporate Governance Beleid Pensioenfonds Akzo Nobel, <http://www2.akzonobel.nl/pensioenfonds/beleggingen/beleidapf.asp>, laatst bezocht: 22 oktober 2008.
- 64 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Stichting Pensioenfonds ARCADIS Nederland, Jaarverslag 2007, Arnhem, Juni 2008; Antwoord op vragenlijst VBDO, ontvangen van Stichting Pensioenfonds ARCADIS Nederland in september 2008; Website Stichting Pensioenfonds ARCADIS Nederland (www.pensioenfonds.arcadis.nl), bezocht in oktober 2008.
- 65 Voor de samenstelling van dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Pensioenfonds Fortis Bank Nederland Jaarverslag 2007; Website Pensioenfonds Fortis Bank Nederland (www.pensioenfonds.fortisbank.nl), bezocht in oktober 2008; Defence Industry Policy, Fortis, Brussel / Utrecht, April 2008; Website Fortis Investments (www.fortisinvestments.com), bezocht in november 2008; Reactie Pensioenfonds Fortis Bank Nederland op profiel, ontvangen november 2008.
- 66 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds Hoogovens, IJmuiden, April 2008; Website Pensioenfonds Hoogovens (www.pfhoogovens.nl), bezocht in oktober 2008.
- 67 Voor dit profiel is de volgende bron geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds ING, Juni 2008.
- 68 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds KPN, Juni 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008; Reactie Pensioenfonds KPN op profiel, ontvangen 11 november 2008.
- 69 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Website TNT Pensioenfonds, laatst bezocht 2 november 2008; TNT Verkort jaarverslag 2006; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008.
- 70 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Jaarverslag 2007, Pensioenfonds UWV, Amsterdam, Juni 2008; Reactie Pensioenfonds UWV op concept-rapport 2007, Oktober 2007; Antwoord op vragenlijst VBDO, ontvangen van Pensioenfonds UWV in Oktober 2008; Reactie van pensioenfonds UWV op profiel, ontvangen 12 november 2008.
- 71 Voor de samenstelling van dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Website Pensioenfonds VolkerWessels (www.pfkvws.nl), bezocht in Oktober 2008; Antwoord op vragenlijst VBDO, ontvangen van Pensioenfonds VolkerWessels in September 2008; Visie en Beleid Maatschappelijk Verantwoord Beleggen, Pensioenfonds VolkerWessels, Rijswijk, 2008; Corporate Governance Beleid, Pensioenfonds VolkerWessels, Rijswijk, 2008; Jaarverslag 2007, Pensioenfonds VolkerWessels, Rijswijk, Juni 2008; Verklaring inzake de Beleggingsbeginselen, Pensioenfonds VolkerWessels, Rijswijk, 4 september 2008.
- 72 Voor de samenstelling van dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Stichting Pensioenfonds Wolters Kluwer Nederland, 2007; Antwoorden vragenlijst WoltersKluwer, ontvangen in oktober 2008.
- 73 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Jaarverslag 2007, Philips Pensioenfonds, April 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008.
- 74 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008; Statement Rabobank inzake wapenindustrie, Rabobank Pensioenfonds; Jaarverslag 2007, Rabobank Pensioenfonds, Juni 2008.
- 75 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Shell Pensioenfonds, mei 2008; Website Shell Pensioenfonds, (www.shell.com/home/content/pensioenfonds-nl/), laatste bezocht 19 november 2008; Antwoorden VBDO vragenlijst, ontvangen september 2008; Reactie Shell Pensioenfonds op profiel, ontvangen 12 november 2008.
- 76 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Jaarverslag 2007, Stichting Pensioenfonds voor Huisartsen, Driebergen, Juni 2008; Website Stichting Pensioenfonds voor Huisartsen (www.huisartsenpensioen.nl), Bezocht in oktober 2008; Reactie Pensioenfonds Huisartsen op profiel, ontvangen op 20 november 2008.

- 77 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen gebruikt: Jaarverslag 2007, Stichting Pensioenfonds Medisch Specialisten, mei 2008; Website Stichting Pensioenfonds Medisch Specialisten, (<http://www.spms.nl/>) Bezoekt in november 2008.
- 78 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website Achmea (www.achmea.nl), bezocht in Oktober 2008; Maatschappelijk Jaarverslag 2007, Achmea, Zeist, Juli 2008.
- 79 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Website AEGON (www.aegon.com), bezocht in Oktober 2008; Jaarverslag 2007, AEGON, Den Haag, Mei 2008; Website TKP Pensioen (www.tkppensioen.nl), bezocht in Oktober 2008. Jaarverslag 2007, TKP Pensioen BV, Groningen, 25 April 2008; Gedragscode, AEGON, Den Haag, Juli 2005; Jaarverslag Voting Policy 2007, AEGON, Den Haag, April 2008; Maatschappelijk Jaarverslag 2007, AEGON, Den Haag, Mei 2008; Stembeleid AEGON Nederland, AEGON, Den Haag, April 2004.
- 80 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Reactie Delta Lloyd op profiel, ontvangen op 14 november 2008; Jaarverslag 2007, Delta Lloyd Groep, Amsterdam, Februari 2008; Maatschappelijk Jaarverslag 2007, Delta Lloyd Groep, Amsterdam, Mei 2008; Website Delta Lloyd Groep (www.deltalloydgroep.com), bezocht in oktober 2008.
- 81 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Antwoorden op vragenlijst VBDO, ontvangen van Fortis in November 2008; Website Fortis (www.fortis.nl), bezocht in oktober 2008; Jaaroverzicht 2007, Fortis, Brussel / Utrecht, April 2008; Environmental Statement, Fortis, Brussel, 10 mei 2006; Verslag Duurzaam Ondernemen 2007, Fortis, Brussel / Utrecht, April 2008; Defence Industry Policy, Fortis, Brussel / Utrecht, April 2008; Stembeleid Fortis Verzekeringen Nederland, Fortis Verzekering.
- 82 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Reactie Nationale Nederlanden op profiel, ontvangen 13 november 2008; Annual Report 2007, ING Group, Amsterdam, April 2008; ING Group CSR Performance Report 2007, ING Group, Amsterdam, April 2008; Antwoorden op vragenlijst VBDO, ontvangen van Nationale Nederlanden in oktober 2008; Websites ING (www.ing.com), bezocht in oktober 2008; Website ING Investment Management (www.ingim.com), bezocht in Oktober 2008; ING Defence Policy, op website ING (www.ing.com), bezocht in Oktober 2008; Wat doet ING met uw geld?, ING, Amsterdam, 11 juni 2007; Global Voting Policy, ING Group, Amsterdam, April 2004.
- 83 Voor dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Financieel Jaarverslag 2007, SNS Reaal, Utrecht, Maart 2007; SNS Reaal koopt Zwitserleven, NRC Handelsblad, Amsterdam, 19 November 2007; SNS REAAL to acquire Zwitserleven Netherlands and Swiss life Belgium, Press release SNS Reaal, Utrecht, 19 November 2007; Website SNS Reaal (www.snsreaal.nl/verantwoordondernemen), bezocht in oktober 2008; Website SNS Asset Management (www.snsam.nl/index.asp?NID=7313), bezocht in oktober 2008; SNS Asset Management en haar uitsluitingsbeleid, Persbericht SNS Asset Management, Den Bosch, 4 juli 2007; Website UN Principles for Responsible Investment (www.unpri.org), Bezoekt in oktober 2007; Website Enhanced Analytics Initiative (www.enhancedanalytisc.com), Bezoekt in oktober 2008; Maatschappelijk Jaarverslag 2007, SNS Reaal, Utrecht, Maart 2007.
- 84 Voor de samenstelling van dit profiel zijn de volgende bronnen geraadpleegd: Jaarverslag 2007, Zwitserleven, Amsterdam, Maart 2007; SNS Reaal koopt Zwitserleven, NRC Handelsblad, Amsterdam, 19 november 2007.